

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

CLAUS BITSCH ELLEKÆR MADSEN

Fra Fredensborg

Bygninger – Borgere – Begivenheder

CLAUS BITSCH ELLEKÆR MADSEN

Fra Fredensborg

Bygninger – Borgere – Begivenheder

2003

Fra Fredensborg (Bygninger – Borgere – Begivenheder)

© Forfatteren, Bevaringsforeningen 'Fredensborg' og Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening.

Redaktion: Bent Skov Larsen, Karen Lisbeth Poulsen, Niels Richter-Friis, Ernst Tursø, Søren Widding og forfatteren.

Bogen er trykt hos Narayana Press, Odder og udgivet i 2003 af Bevaringsforeningen 'Fredensborg' og Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening. Sælges gennem Fredensborg Boghandel, Jernbanegade 9A, 3480 Fredensborg. Tlf.: 48 48 01 73, fax: 48 48 51 13, e-mail: 4560@bogpost.dk.

Det anvendte billedmateriale er, hvis ikke andet er anført, fra Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv.

Forsideillustration: Fra Fredensborg, Den Store Kro. Maleri af I. C. Dahl (1788-1857). Nasjonalgalleriet i Oslo. 1817.

ISBN: 87-984586-9-8

Redaktionskomiteen takker universitetslektor Claus Bjørn for råd og vejledning ved udgivelsen og bogens forfatter, cand. mag. Claus Bitsch Ellekær Madsen, for manuskriptet.

Bogen udgives med støtte fra:

Carlsbergs Mindelegat for Brygger J. C. Jacobsen.

Danske Bank.

Dansk Lokalhistorisk Forening.

Dronning Margrethe og Prins Henriks Fond.

Fredensborg Fragt A/S.

Fredensborg-Humlebæk Kommune.

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Kong Christian den Tiendes Fond.

Kong Frederik og Dronning Ingrid's Fond.

Kulturarvsstyrelsen Bygningsfredning og Bevaring.

Nordea Danmark Fonden.

Unidanmark-fonden.

Indholdsfortegnelse

Indledning	7
1. Tiden indtil 1730: Fredensborg Slot opføres	9
2. Tiden 1730-1796: Fredensborgs første glanstid	20
3. Fredensborg slotsby i tiden under enkedronning Juliane Marie	31
4. Tiden 1797-1863: 'Den kongeløse tid'	44
5. Fattighjælp og socialforsorg	53
6. Lokalforvaltningen indtil det 20. århundrede	63
7. Tiden 1863-1906: Kejserdage i Fredensborg	74
8. Stations- og rekreatiionsbyen	88
9. Kunstnerne i Fredensborg i det 19. århundrede	99
10. Tiden 1906-1947: De teknologiske landvindinger	110
11. Foreningslivet	127
12. Besættelsen	141
13. Tiden 1947-1972: En voksende by	156
14. Nybyggeri og modernisering i bymidten	167
15. Tiden 1972-2002: Nutidens Fredensborg	178
Kildefortegnelse	192
Litteraturliste	193
Noter	202
Indeks	207
Frimærker	214

Indledning

I Fredensborg by og den omgivende egn har der i de seneste århundreder fundet mange interessante begivenheder sted. Området har også været hjemsted for utallige personligheder, kendte såvel som mindre kendte, så det bliver en balancegang at beskrive byens historie på en hensigtsmæssig og dækkende måde. For forfatteren har de væsentligste mål dels været beskrivelsen af den generelle udvikling, som er foregået i og omkring Fredensborg fra tiden siden byens grundlæggelse, dels at fremhæve de forhold, der gør Fredensborg til noget helt særligt.

I samarbejde med den tilknyttede arbejdsgruppe er der derfor foretaget en afgrænsning af såvel bogens indhold som den undersøgte periode. Bogen vil koncentrere sig om en fremstilling af Fredensborg bys historie, særligt samspillet med kongehuset. Tidsmæssigt er byhistorien afgrænset fra Fredensborg Slots grundlæggelse 1719-22 til i dag. Som optakt til byens historie vil der dog blive givet en kort beskrivelse af egnen, før slottet blev opført og Fredensborg grundlagt.

En byhistorie af dette omfang nødvendiggør en prioritering mellem de mange interessante begivenheder og udviklingslinjer i byens historie. De fire udviklingslinjer, der er fundet at være vigtigst, og som derfor vil danne rammen om byhistorien, er følgende:

- Fredensborg bys udvikling gennem den undersøgte periode.
- Den generelle udvikling gennem det 19. og 20. århundrede, hvor danske kommuner vokser sig større og får stadig mere indflydelse på borgernes tilværelse.
- Samspillet mellem det allestedsnærværende Fredensborg Slot (kongehuset) og den lille slotsby, der vokser sig stadig større og i mange henseender bliver mindre afhængig af kongehusets tilstedeværelse.
- De karaktertræk, det være sig begivenheder, personer eller andet, som har været bestemmende for en særlig mentalitet i Fredensborg.

En særlig tak skal fra forfatteren lyde til den tilknyttede arbejdsgruppe (bestående af fhv. overbibliotekar Ernst Tursø, formand for Bevaringsforeningen 'Fredens-

borg' Søren Widding, formand for Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening Bent Skov Larsen, arkivleder Karen Lisbeth Poulsen og civilingeniør Niels Richter-Friis), der på mange måder har været særdeles behjælpelige med informationer og konkrete anvisninger, som har lettet arbejdet med bogen. En særlig tak rettes til lektor Claus Bjørn, Københavns Universitet, for råd og vejledning.

Forfatteren vil yderligere takke Ulla Lisager, Aage Langhoff og redaktionsgruppens medlemmer for hjælp med korrekturlæsningen. Det skal dog fra forfatterens side understreges, at fremstillingen udelukkende er forfatterens eget værk og at eventuelle mangler alene er forfatterens ansvar.

Til sidst en tak til min hustru Sofie, der været både konstruktiv og hjælpsom undervejs i projektet.

Frederiksberg, den 12. januar 2003

Claus Bitsch Ellekær Madsen

1. Tiden indtil 1730

Fredensborg Slot opføres

Når man som gæst i dag kommer til Fredensborg, mødes man af en by, der eksisterer side om side med den smukke natur, der om noget var årsagen til byens grundlæggelse. Naturen, der er et kapitel for sig, fortjener en kort omtale.

Et kuperet terræn med lange skovstrækninger og en til tider hjertegribende smuk udsigt over vidtstrakte landområder og den indtagende Esrum Sø.

Som iagttaget stiller man uvilkårligt sig selv spørgsmålet: Var det naturen og de oplevelser, der fulgte med, som gjorde, at Frederik IV (1671-1730) i 1719 valgte at opføre et lille landslot nær ved Esrum Sø? Spørgsmålet må efter forfatterens mening besvares med et "ja". Fuldstændig sikkerhed kan man aldrig få, for da Frederik IV skulle træffe beslutningen om at bygge et landslot, var forholdene 'Ved Fredensborg' ikke som i dag.

Eggen før opførelsen af Fredensborg Slot og Slotshave¹

Naturen i området var ganske uberørt før Frederik IV's betagelse af stedet og eggen. Størstedelen af området var dækket af skov, men hist og her var der åbne strækninger, fortrinsvis domineret af lyng eller egentlige moseområder. Underskov var der ikke meget af, og årsagen hertil var sandsynligvis, at bønderne i den nærliggende landsby Asminderød havde deres dyr på græs på overdrevet. De mindre vækster blev altså til føde for græssende dyr, men manglen på underskov indebar, at det dengang mange steder var muligt at se mellem stammerne og ned til Esrum Sø.

I midten af det 17. århundrede fandtes kun én større gård på overdrevet. Det var ladegården *Østrup*, hvorom det første skriftlige vidnesbyrd daterer sig fra ca. 1500. Kronen havde i det 17. århundrede ejendomsretten over *Østrup*, men valgte i 1661 at give *Østrup* bort til dronning Sophie Amalies kammertjener Jacob Petersen som gave for trofast tjeneste. Området, hvor Fredensborg by og slot senere skulle anlægges, var altså i slutningen af det 17. århundrede endog meget sparsomt beboet.

Tegneren Ib Andersen, der er omtalt yderligere i bogens kapitel 9, har med denne akvarel givet et godt billede af det uberørte område og den smukke natur, der mødte de første tilflyttere til Fredensborg. Kibæk Vig. 1962.

Christian V (1646-99) erhvervede i 1678 de to gårde i området, *Østrup* og *Rogaarden*, fra halvbroderen grev Ulrik Frederik Gyldenløve (1638-1704), der i 1670 havde købt de to gårde af Jacob Petersen.² Med gårdene fulgte store skovområder, og de nye besiddelser var da også tænkt anvendt som jagtområde for kongen. Når Christian V drev jagt omkring Esrum Sø, skete det, at kongen ikke tog turen tilbage til Frederiksborg Slot. Så blev kongen og hans jagtfæller indkvarteret på *Østrup* under ganske ydmyge forhold. Christian V's vedvarende interesse for jagten i området indebar, at det var nødvendigt at udbygge gårdene. *Rogaarden* blev i 1678-79 udvidet, så tre gårdmænd kunne tage ophold på gården. Desuden ansatte kongen hollænderen Cornelius Hvid som gartner på *Østrup* og yderligere to gårdmænd, som skulle tage ophold i *Kirkeledshuset* ved Kronborg Port. Den tilgængelige jord omkring *Østrup* blev udlagt til græsning for de unge hopper fra Det Kongelige Stutteri på *Hillerødsholm*. Det blev endvidere bestemt, at alle Kronborg Amts bønder skulle vedligeholde *Østrups* gærder, hvilket indebar, at bønder fra de omliggende sogne som Søborg, Græsted og Mårum kom til at gøre hoveri på *Østrup*.

De tilflyttede husmænd og gartneren var de første beboere i det lille samfund, der senere skulle blive til Fredensborg by. Husmændene og gartneren havde alle et stykke jord samt fiskedammene i området, der skulle skaffe dem til livets ophold, men de var alle forpligtede til at udføre hoveri i Østrups haver efter kongens befaling. Jorden var dog ikke det eneste indtægtsgrundlag for disse 'statshusmænd' og da særligt ikke for gartneren, fordi rejsende jævnlige kom og fik ophold på Østrup. Det betød et kærkomment supplement til indtægten ved gæstgiveri. At der rent faktisk var et marked for gæstgiveri på egnen kan ses ved den samtidige anlæggelse af kroer og gæstgiverier i Asminderød (1670'erne), Humlebæk (1690) og Sletten (1696).

I tiden inden Fredensborg Slots opførelse var der naturligvis ikke nogen by i den betydning, som vi ser i dag, men udviklingen, hvor 'Ved Østrup' blev til 'Ved Fredensborg' og endnu senere til 'Fredensborg slotsby' og endelig 'Fredensborg', var begyndt.

Fredensborg Slot opføres og slotshaven anlægges³

Østrups betydning for kongehuset blev ikke mindre, efter Frederik IV overtog kongemagten i 1699. Kongen var ikke så helhjertet en jæger som sin fader, men

Hofpræst, biskop af Bergen og prodekan ved Københavns Universitet, Erik Pontoppidan (1698-1764), grundlagde Frederik V's Danske Atlas med udgivelsen af de første to bind. Det her viste udsnit fra ca. 1700 angiver den omtrentlige placering af Østrup, Rogaarden og Kirkeledshuset.

behovet for fred og ro fra kongemagtens mange pligter førte ham ofte til *Østrup*. Det har sikkert ikke været uden betydning, at Frederik IV desuden havde flere udenomsægteskabelige forhold og tilmed var gift to gange til venstre hånd. Det førte til en del uro internt i den kongelige familie og lagde et vist pres på kongen. Hvad var da bedre end at kunne drage til det isolerede *Østrup* uden det store hof, familien og den store ceremonielle pragt, som ledsagede den enevældige konge? Behovet for fred og ro førte til, at kongen fik opført en mindre sommerbolig i det område, hvor Fredensborg Slot i dag er beliggende. Sommerboligen tjente sit formål i nogle år, men Frederik IV havde ved afslutningen af Den Store Nordiske Krig (1709-20) brug for et mere afsondret sted til at dyrke sit andet ægteskab til venstre hånd med Anna Sophie Hedvig Reventlow (1693-1743). Forholdet mellem kongen og hans Anna Sophie var begyndt i 1711, og kongen ventede vel egentlig kun på lejligheden til at gøre sin hjertes udkærne til Danmarks dronning.⁴ Da det afsondrede sted, hvor parret kunne opholde sig, skulle udvælges, faldt valget på egnen omkring Esrum Sø. Som konsekvens heraf blev den udbyggede sommerbolig nedrevet og genopbygget efter inspiration fra kongens rejser i Italien og Tyskland.

Da midlerne i statskassen ikke var store, og kongen ikke havde langsigtede planer med det nye slot, blev det besluttet at nedrive bygningen *Sparepenge* ved Frederiksborg Slot og genbruge materialerne ved anlæggelsen af slottet ved Esrum

Byens ældste hus *Kirkeledshuset*, Olaf Poulsens Allé 2. Fotograf: Knud Rauff Nielsen. 1992.

Asminderød Kro har haft stor betydning for lokalsamfundet som hjemsted for talrige foreningsfester og udbyder af mad og drikke. Her blev der også afholdt kommunal- og folketingsvalg i perioden 1915-80. Fotografi. Ca. 1900.

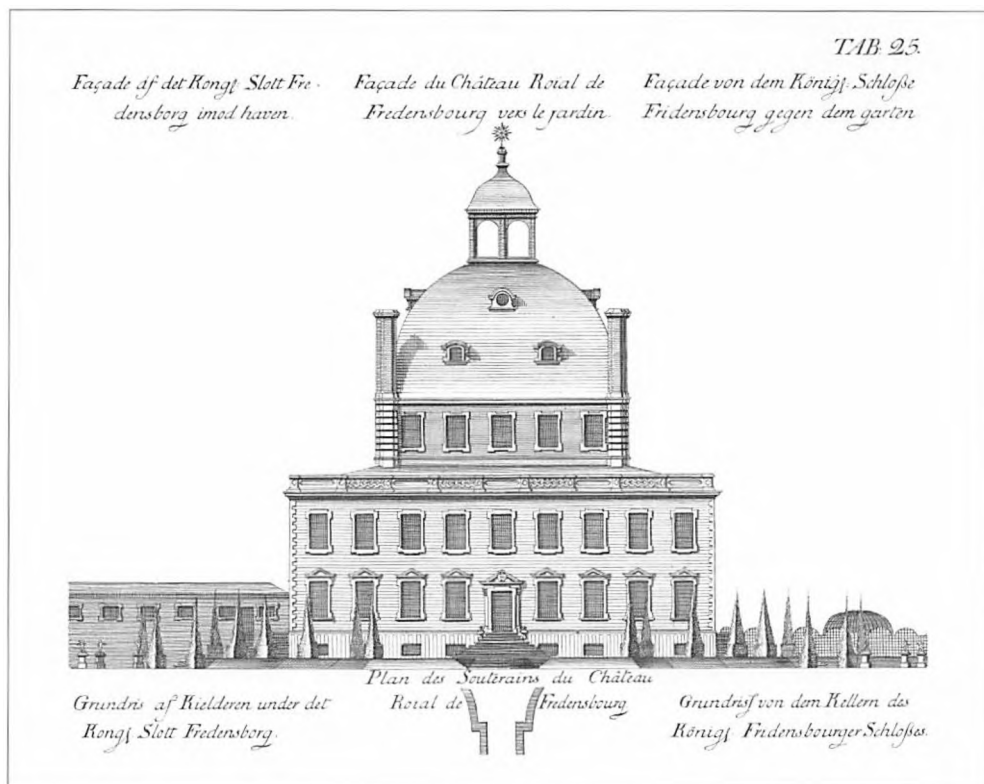
Sø. Planerne over byggeriet var kongens egne, og kongen tænkte sig som udgangspunkt opførelsen af et lille italiensk landslot. Han overlod ansvaret for den gennemgribende forandring af landskabet til den næsten ukendte gartner Johan Cornelius Krieger. Han havde samtidige opgaver ved Frederiksborg Slot og Frederiksberg Slot og ansættelse som slotsgartner ved Rosenborg Slot, men så vidt vides ingen erfaring som arkitekt.⁵

Under meget engageret opsyn fra Frederik IV's side blev det Krieger, som stod for realiseringen af kongens vage idé om en italiensk landbolig. Krieger skabte en arkitektonisk helhed mellem det nye slot og det omliggende landskab. Det krævede dog omfattende ændring af såvel landskab som kongens ideer om slottets udseende. Landskabet blev ændret ca. 1719-20, ved at bønder og soldater gravede store terrasser, så det nye slot kunne få et ordentligt fundament, og de omliggende haver kunne ligge hensigtsmæssigt i forhold til slottet. Kongens planer for

slottets udseende ændrede Krieger, men på en nænsom måde, der bragte kongens forslag i bedre overensstemmelse med de dengang gældende arkitektoniske principper. Selve bygningsarbejdet påbegyndtes 1719-20, og bygningen af Fredensborg Slot gennemførtes i to etaper, hvor den første sluttede med den officielle indvielse i 1722.

Den første etape gjaldt primært hovedbygningen og den foranliggende ottekant. Selve byggeriet skal ikke beskrives nærmere her i bogen, men det var utroligt omfattende og krævede en stor arbejdsindsats af Frederiksborg og Kronborg amters bønder. Alene i året 1720 blev der kørt 18.170 læs byggematerialer fra den nedrevne bygning *Sparepenge* til byggepladsen ved *Østrup*. Arbejdet blev udført af bønder fra Frederiksborg og Kronborg amter som hoveri. Transporten foregik på oksetrukne kærre, hvor mursten fra Kronborg Teglværk, Sletten, Nivå og Karlebo blev kørt til *Østrup*, og den ledende murermester, Pelli, startede selv en fabrikation af mursten på stedet. Foruden bøndernes hoveriarbejde må nævnes de mange soldater, som arbejdede med gravearbejderne både før hovedbygningens

Skitsen af Fredensborg Slot angiver slottets størrelse ca. 1730. Thurah. Den Danske Vitruvius, tab. 25.

Fredensborg Slot malet af Kleinsang, der var maler i Fredensborg i første halvdel af det 20. århundrede.

rejsning og ved anlæggelsen af de første haver. Når der nu engang ikke var så mange penge i statskassen, så var det en betydelig fordel for Frederik IV, at bønderne var pligtige at udføre hoveri for deres konge, og at soldaterne stod til kronens disposition.

På Frederik IV's 52-års fødselsdag, den 11. oktober 1722, fandt selve indvielsen af slottet sted. Indvielsen startede med en prædiken på dansk ved hofpræsten Christen Sørensen Lemvig. Derpå blev den kombinerede fødselsdags- og indvielsesfest fejret med et middagsselskab for 30 personer i Kuppelsalen, hvorunder Det kongelige Kapel spillede. De 30 gæster, som spiste ved kongens bord, var dog ikke de eneste, der deltog i festlighederne. Mindst 140 inviterede, men mindre betydende gæster, blev bispist ved andre borde andetsteds på slottet. Efter taflet prædikede hofprædikanten Georg Johann Conradi på tysk, og derefter vendte herskaberne tilbage til Frederiksborg Slot.

Navngivningen af slottet er en lille historie for sig og fortjener at blive omtalt, fordi netop slottet gav byen dens navn. Afslutningen på Den Store Nordiske Krig nærmede sig allerede ved byggeriets start i 1719, og det gav efter sigende Frederik IV inspirationen, da han skulle finde et navn til det nye slot. Slottet kom til at hedde Fredensborg Slot, og over indgangsportalen placerede man verset:

*Da Krig og Orlogs-Tiid ved Gud en Ende fik,
Blev Fredensborg opbygt, af Fierde Friderich.
Og at det Freeds-Paulun skal Krigens Minde være,
Saa fik det Navn af Fred og Friederich at bære.⁶*

Det viser mere end mange ord kongens store lettelse over, at krigens tid omsider så ud til at være forbi.

Indvielsen i 1722 betød langt fra, at byggearbejderne var færdige. Kongeparret tog eksempelvis først ophold i længere tid på slottet i august 1724. Altså hele to år efter, at slottet var blevet indviet. Den anden etape i slotsbyggeriet sluttede i 1726 med opførelse og indvielse af slotskirken. Efter indvielsen i 1722 manglede der således endnu den indvendige udsmykning af dele af hovedbygningen og opførelse af kirken, domestiklængen, orangeriet og kavalerhuset på ridebanen. Som en ekstra opgave fik Krieger også ansvaret for at opføre et bådehus ved Esrum Sø, fordi Frederik IV fandt stort behag i naturoplevelser, og heraf var sejlads på søen en væsentlig del. Bygningerne, der senere skulle blive kendt under navnet *Skipperhuset*, blev opført i 1725-26. Arbejdet var dog ikke helt problemfrit. Selve *Chaluphuset* måtte nedrives straks efter opførelsen, fordi Frederik IV's specielt byggede lystfartøj ikke kunne sejle ind i bådehuset med rejste master. Bygningerne måtte så genopføres med en noget større højde og en speciel tagkonstruktion.

Det var en stor omvæltning for de få fastboende, at den gamle jagtgård nu var erstattet af en sommerresidens for kongen. Mange hænder var nødvendige ved opførelsen af Fredensborg Slot. Foruden de bønder fra hele omegnen, som gjorde hoveri ved arbejdet, var der udkommanderet et større antal soldater. Når dertil lægges håndværkerne og deres hjælpere, så betød det en masse ekstra mennesker omkring slottet, lige fra opførelsen begyndte omkring 1719 og frem til færdiggørelsen af slotskirken i 1726. Problemet med indkvarteringen blev afhjulpet ved opførelsen af midlertidige barakker og skure til soldaterne. Håndværkerne og deres hjælpere indlogerede sig på *Asminderød Kro*, hos de lokale beboere på *Rogaarden*, i *Kirkeledshuset*, i præstens huse i Asminderød, og efter 1723 på *Store Kro*. Enkelte af de tilknyttede til byggeprojekterne byggede egne huse i Asminderød.

Bebyggelse på Asminderød overdrev

At der omkring slottet med tiden skulle opstå en lille landsby var ikke med kongehusets gode vilje. Både kongerne Frederik IV og Christian VI (1699-1746) søgte i vid udstrækning at begrænse omfanget af bebyggelsen ved Fredensborg Slot til et minimum. Indtil det 19. århundrede var det endog sådan, at byggeri, der krævede fældning af et eller flere træer, først skulle godkendes af kongen. Natur-

Store Kro, Slotsgade 8, set fra "Trekanten". P. Chr. Krøll. Nationalmuseet. 1850.

oplevelsen fra slottet skulle bevares. Området ved Esrum Sø blev udvalgt netop på grund af sin afsides beliggenhed og den meget uberørte og skønne natur. Kongefamiliens naturoplevelse skulle ikke spoles af tilflyttere, der gerne ville bo i nærheden af kongehuset, eller af tiggere og andet rakkerpak, der søgte mod de riges opholdssteder. Nogen tid senere overvejede Christian VI nøje, om et tugthus skulle opføres i Asminderød for at kunne tage de formastelige i forvaring. Planerne blev dog opgivet, formodentlig fordi tugthuset ville komme til at ligge for tæt ved slottet.⁷

Det stod dog snart klart, at alene byggearbejderne på slottet nødvendiggjorde en rejsekro til ophold for de tilreisende håndværkere og kunstnere. Dertil kom, at den enevældige konge dårligt kunne styre sit rige uden at have en større stab til rådighed eller uden at modtage et større antal gæster på slottet. Da slottet ikke var bygget til at huse et sådant antal beboere, blev det besluttet at bygge en kro med tilhørende stald, der kunne tjene som opholdssted. Kroen skulle anlægges lige uden for slottet på overdrevet. Bygningerne, der blev opført i 1722-24 fik navnene *Store Kro* (oprindeligt *Slotskroen*) og *Rejsestalden*, blev opført af en privat bygmester, men under anvisning fra Krieger. De to bygninger opførtes symmetrisk i

Rejsestalden, Slotsgade 1, har gennem tiderne huset mange forskellige erhverv, og som det fremgår af fotografiet fra ca. 1900, har det også været indrettet som bageri.

Prinsen, Slotsgade 8, har forandret sig meget siden 1728, men i størsteparten af tiden har bygningerne været anvendt som restauration. På fotografiet fra 1903, taget i anledning af Christian IX's 40-års regeringsjubilæum, havde firmaet Vett & Wessel, forløberen for Magasin du Nord, forretning på adressen. Senere fungerede *Prinsen* som hotel og restauration, indtil den i 1979 blev ombygget til ejerlejligheder.

forhold til slottets nord-sydgående akse, og ideen bag placeringen var, at de skulle danne en ordnet opkørsel til slottets hovedport. Den idé blev først realiseret af Jean Marmillod omkring 1770, da Slotsgade blev anlagt og derefter benyttet som opkørsel til slottet. Inden den tid gik hovedvejen fra Fredensborg Slot over den store dæmning ved Skipperalléens dybe slugt, videre ad Jernbanegade-Bagerstræde til Asminderød gennem Lunden.

For de husmænd, som boede ved *Østrup*, indebar anlæggelsen af slottet en uventet mulighed. Husmændene skulle stadig gøre hoveri under byggearbejderne og i den nyanlagte park, men under det hektiske byggeri og det efterfølgende meget højere besøgstal i området var det muligt at tjene penge. Man kunne få logerende og servere øl, brændevin og mad for arbejderne. Omfanget af forretningerne var så stort, at de første kromænd i den privilegerede *Store Kro* klagede over, at både husmænd, slotsforvalteren og betjentene ved slottet solgte øl, vin og mad til arbejderne og de tilreisende gæster. Det gjorde det endog meget vanskeligt for forpagteren af *Store Kro* at drive en rentabel forretning, og derfor modtog Frederik IV flere klageskrifter om forholdene. Kongen afgjorde sagen ved at bestemme, at alene kromanden på *Store Kro* måtte beværte alle rejsende samt de af kongens folk, som ikke fik kosten i kongens tjeneste. Resultatet blev altså, at husmændene fra *Rogaarden* ikke måtte servere mad eller drikkevarer. At de faktiske forhold så har været anderledes er en anden sag.⁸

Først ved slutningen af Frederik IV's regeringstid, 1728-30, blev der fra kongelig side givet tilladelse til, at der kunne opføres huse på overdrevet. Den tilladelse fik i første omgang kgl. tømrermester Johan Bars. Han var beskæftiget med byggerierne ved slottet og havde i nogle år bopæl i Asminderød, og søgte i 1728 Frederik IV om tilladelse til at bygge et hus på overdrevet. Tilladelsen blev undtagelsesvis givet, men det har nok ikke været uden betydning, at Bars var fast tilknyttet byggerierne på slottet. Huset blev opført af tiloversblevne materialer fra slotsbyggeriet og er i dag at finde som den sydlige ende af *Prinsen*, Slotsgade 8. Omkring 1730 var antallet af faste beboere på Asminderød Overdrev nået op på to familier i *Kirkeledshuset*, tre familier i *Rogaarden*, værten og hans husstand på *Store Kro*, bestyreren af marketenderiet med familie samt Johan Bars med husstand.

2. Tiden 1730-1796

Fredensborgs første glanstid

Byen var i sine første år aldeles afhængig af den tilknytning, som Danmarks konger havde til Fredensborg Slot. Hvis kongehuset ikke befandt sig på slottet nogle måneder om året, så blev det trange tider for de fastboende omkring slottet. De konger, som besad magten i dobbeltmonarkiet Danmark-Norge i tiden 1730-96, havde alle muligheden for at tage ophold på Fredensborg Slot, men der var perioden igen stor forskel på, hvor meget Fredensborg Slot blev benyttet.

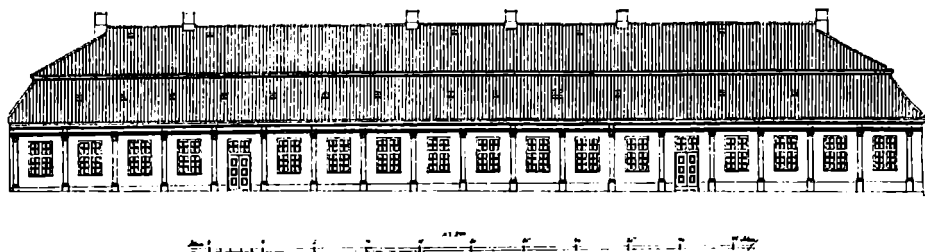
Tiden 1730-1746⁹

Christian VI (1699-1746) overtog kongeværdigheden efter sin fader Frederik IV efter dennes død 12. oktober 1730 og påbegyndte hurtigt efter en ombygning af slottet, så det passede til de større behov, som det nye kongepar havde. Den store Kancellibygning blev opført på sydsiden af ridebanen, og en del nyttebygninger kom til, så slottet blev langt mere anvendeligt. Til de vedvarende byggeprojekter krævedes arbejdskraft, mere end den lille by kunne levere. Kongen kunne endnu afkræve folkene i omegnen at udføre hoveri på slottet og i de omkringliggende haver, men det forslog ikke meget, særligt ikke, når det drejede sig om uddannet arbejdskraft. Den var det nødvendigt at tiltrække udefra, og de tilrejsende håndværkere fik ad åre tilladelse til at bebygge det næsten uberørte overdrev.

Christian VI's beslutning om at tillade bebyggelse var udtryk for en erkendelse af, at det var næsten umuligt at undgå et minimum af byggeri, men også det forhold, at Fredensborg Slot ikke stod fremmest i rækken af de slotte, som kongeparret ønskede at benytte, havde betydning. En opløstrende by omkring slottet betød ikke stort, fordi kongeparret ikke anvendte Fredensborg Slot særlig meget, og slet ikke efter at Christian VI's svigermor, markgrevinde Sophie Christine af Culmbach, døde på slottet i 1737.

På trods af nybyggeriet var den gode tid med opførelsen af slottet og den stærke personlige tilknytning til kongehuset altså forbi. Christian VI og hans hustru,

KAVALERHUSET PAA FREDENSBORG
SIDE MOD RIDEBANEN

Kancellihuset på Fredensborg Slot, set fra Ridebanen. Før dronning Ingrid i 1972 indrettede enkesæde i bygningen, havde det oftest været kendt under navnet Kavalierhuset som reminiscens fra den kongeløse tid (1796-1861), da bygningen var bolig for pensionerede hofffunktionærer. Skitse af Henning Hansen. 1906.

Sophie Magdalene, byggede og ombyggede andre slotte, heriblandt Hirschholm (Hørsholm) og Christiansborg. Da disse slotte var færdiggjort, blev Fredensborg Slot overladt til dronningens moder. Efter markgrevindens død i 1737 flyttede dronningens søster, Sophie Caroline, fyrstinde af Ostfriesland, ind på slottet i 1740, men residens for kongeparret var det ikke mere.

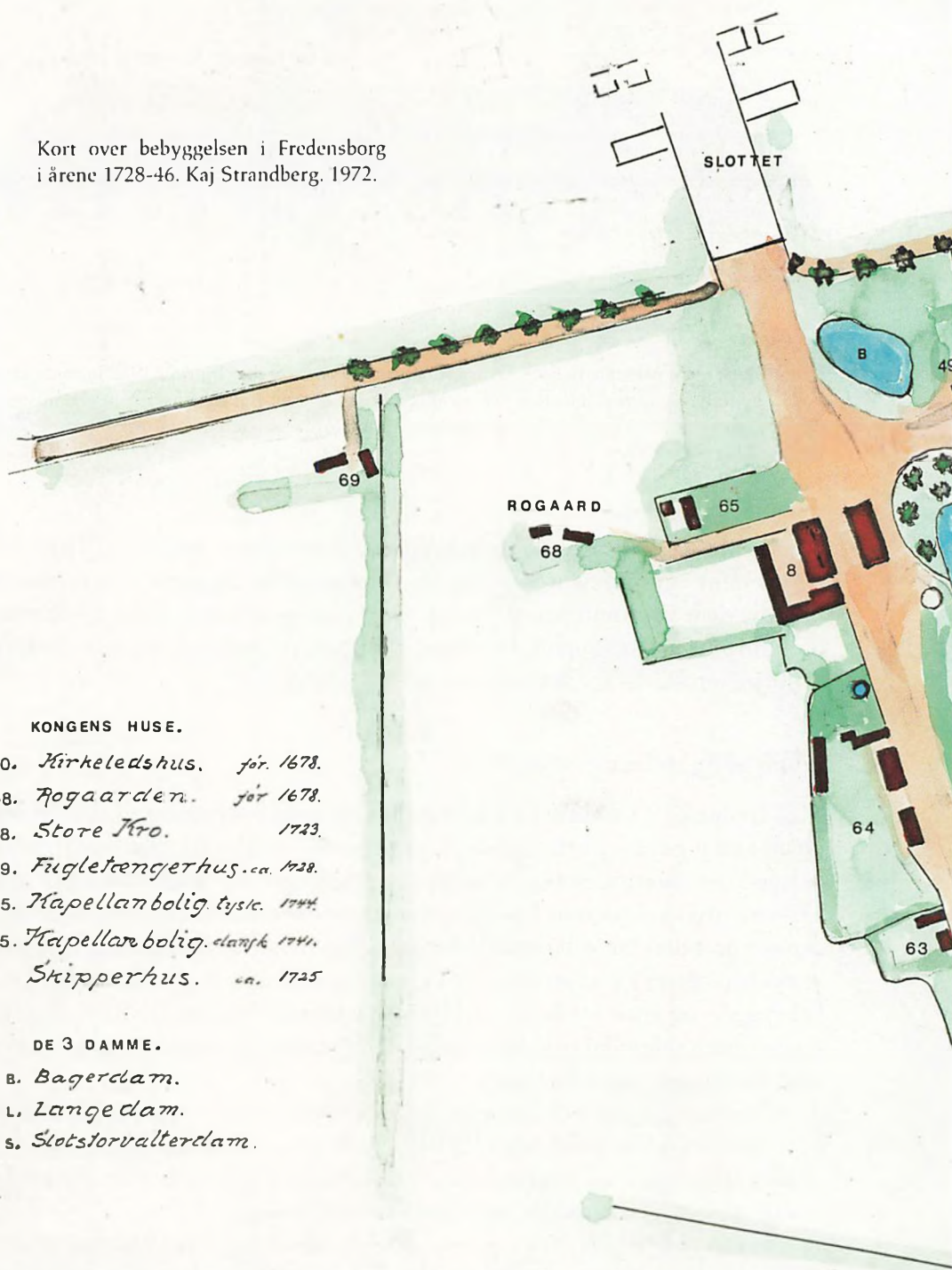
Tilløb til byen Fredensborg¹⁰

Med Frederik IV's død var den strenge politik imod bebyggelse på overdrevet aftaget, og det gav sig hurtigt udslag i, at flere søgte om og fik tilladelse til at opføre nye huse omkring slottet. Antallet af ansøgninger blev hurtigt så stort, at det i 1736 fra myndighedernes side blev bestemt, at beboere skulle betale afgift af jorden (jordeafgift) for at bo ved Fredensborg Slot. Det var kun de færreste, der fik et skøde på deres ejendom. Flertallet måtte tage til takke med at fæste den jord, de bebyggede, og altså betale den årlige fæsteafgift til kronen. De fleste husejere i Fredensborg måtte faktisk vente indtil 1849 med at få ejendomsretten over den jord, de byggede deres huse på.

Af jordebogen for 1736 oplyses det, at der var 13 huse omkring Fredensborg Slot. For fastboende såvel som tilflyttere gjaldt det, at de enten gjorde tjeneste ved slottet, arbejdede med byggearbejder i forbindelse med slottet eller ernærede sig ved de gæster, som uundgåeligt aflagde kongen besøg.

Det kan tydeligt ses af de erhverv, som husejerne angav ved ansøgningerne om tilladelse til at bebygge overdrevet. Det drejede sig om tidligere omtalte tømrermester Johan Bars, Slotsgade 8, to marketendere, Lars Esmarck, Kronprinsensvej

Kort over bebyggelsen i Fredensborg
i årene 1728-46. Kaj Strandberg, 1972.

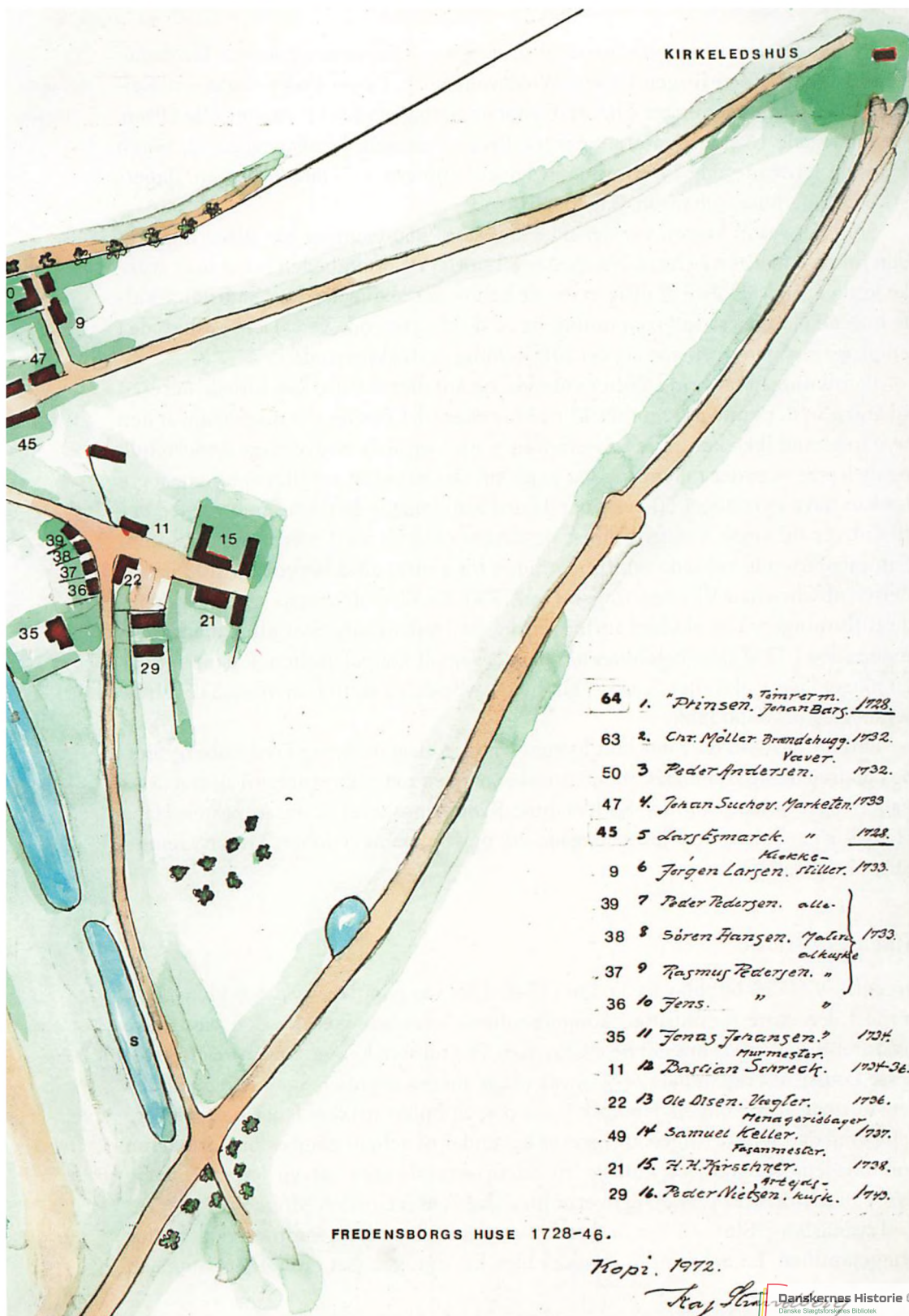

KONGENS HUSE.

- 70. Kirkeledshus. før 1678.
- 68. Rogaaarden. før 1678.
- 8. Store Kro. 1723.
- 69. Fugletrængerhus. ca. 1728.
- 65. Kapellanbolig. tysk. 1744.
- 15. Kapellanbolig. dansk. 1741.
- Skipperhus. ca. 1725.

DE 3 DAMME.

- B. Bagerdam.
- L. Lange dam.
- S. Slotsforvalterdam.

KIRKELEDSHUS

64	1.	"Prinsen".	Tømmerm.	1728.	
63	2.	Cnr. Møller	Brændehugg.	1732.	
50	3	Peder Andersen.	Væver.	1732.	
47	4.	Johan Suchov.	Marketen	1733	
45	5	Lars Esmarck.	"	1728.	
9	6	Jørgen Larsen.	Stiller.	1733.	
39	7	Peder Pedersen.	alle.	}	
38	8	Søren Hansen.	Malers.		1733.
37	9	Rasmus Pedersen.	"		alkuske
36	10	Jens.	"	"	
35	11	Jonas Johansen?	"	1734.	
11	12	Bastian Senreck.	Murmester.	1727-36.	
22	13	Ole Disen.	Ungler.	1736.	
49	14	Samuel Keller.	Hena gardebayer	1737.	
21	15.	H. H. Hirschner.	Fasanmester.	1738.	
29	16.	Peder Nielsen.	Ardeyas-	1740.	
			kusk.		

FREDENSBORGS HUSE 1728-46.

Kopi. 1972.

Kay Sten

2 og Johan Suchov, Kronprinsensvej 9, murermester Sebastian Schreck, Jernbanegade 3, klokkestiller Jørgen Larsen, Wiedeweltsvej 8, væver Peder Andersen, Kejsersensvej 7, brændhugger Christian Møller, Slotsgade 12-14, vægter Ole Olsen, Jernbanegade 16 samt materialkuskene Peder Pedersen, Jernbanegade 12, Søren Hansen, Jernbanegade 14, Rasmus Pedersen, Smøgen 1-7, Jens Pedersen, Bagerstræde 4, og Jonas Johansen, Bagerstræde 6.¹¹

Som det ses af kortet, var der ikke den store planlægning bag placeringen af den første bølge af nye huse. Nærheden til slottet og muligheden for at få et stykke jord var for de fleste af tilflytterne de behov, der skulle dækkes. Samtidig skulle husene placeres så tæt som muligt op ad de eksisterende veje. Det resulterede i en placering, der nærmede sig det fuldstændigt ustrukturerede.

Befolkningen omkring slottet voksede, og antallet af huse kan forlede læseren til at tro, at der kun var kommet 13 nye familier til. Ofte var det dog sådan, at den nye husstand ikke kun talte selve familien, men også de nødvendige tjenestefolk og de lejere, som der nu engang var plads til. Det betød, at antallet af nye beboere let kan have oversteget 50 personer. Hertil skal lægges de tilrejsende gæster, der til enhver tid søgte kongens gunst og derfor opholdt sig i nærheden af slottet. Sammenfattende voksede samfundet uden for slottet altså betydeligt fra begyndelsen af Christian VI's regeringstid, ca. 1730-35. Efter det første rykind stoppede tilflytningen. Det skyldes formodentlig, at Fredensborg Slot efter markgrevindens død i 1737 ikke regelmæssigt blev besøgt af kongefamilien. Resultatet var en meget lavere aktivitet, hvad angik byggearbejde på slottet, men også de tilrejsende gæsters antal faldt.

I årene 1736-46 blev der kun bygget tre nye huse omkring Fredensborg Slot, og det drejede sig fremdeles om mennesker med en tæt tilknytning til slottet: Menageribager Johan Samuel Kellers hus, Kronprinsensvej 3, fasanmester Hans Henrik Kirschmers hus, Jernbanegade 20, og fuglefænger Johan Jørgen Gentz's hus, Skipperallé 3.¹²

*Tiden 1746-1796*¹³

Frederik V (1723-66) blev ny konge i 1746. Han var populær, og det skyldtes ikke mindst den store forandring i kongefamiliens levemåde væk fra den pietistiske livsførelse, der havde præget hele Christian VI's tid som konge. Dronningen, prinsesse Louise af England (1724-51), var tillige meget populær, og denne popularitet smittede af på kongen. Frederik V var dog en højest usikker leder, der i betragtelig grad overlod styringen af rigets anliggender til gehejmekonseilet (forløberen for nutidens statsråd) og særligt til udenrigsministeren, greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712-72) og overhofmarskal Adam Gottlob Moltke (1710-92).

Fredensborg Slot var fra begyndelsen den foretrukne sommerresidens for kongefamilien. En del mindre arbejder blev hurtigt igangsat efter 1746, men den

Frederik V. Efter maleri af C. G. Pilo. Ca. 1750.

Fredensborg Slot efter den seneste ombygning i årene 1774-76. Dekoration på stel fra Den Kongelige Porcelainsfabrik. Elias Meyer. 1788.

helt store forandring skete i 1752, da Frederik V giftede sig igen, kun et år efter dronning Louises død. Den nye ægtefælle var prinsesse Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel (1729-96). Det skulle vise sig, at dronning Juliane Marie om nogen blev den gennemgående figur i den første store vækstperiode for Fredensborg slotsby.

Kun få dage efter brylluppet kom kongen og den nye dronning til Fredensborg. Kongeparret blev på Fredensborg Slot størstedelen af denne og den følgende sommer, men det var åbenbart, at slottet var for lille til kongefamiliens behov. Derfor påbegyndtes endnu en gang en større udbygning af slottet i 1753. Hovedbygningen fik tilføjet de fire hjørnepavilloner og de fire minaretlignende skorste-
ne, alle tegnet af Nikolai Eigtved.¹⁴

Den anden større udbygning blev gennemført ca. 1774-76, mens enkedronning Juliane Marie samtidig udøvede betydelig indflydelse på landets ledelse. C. F. Harsdorff stod for projektet, der indebar, at ottekantens bygninger blev forhøjet med en etage og åbnet mod syd. Byggearbejderne fortsatte med større eller

mindre kraft helt frem til Juliane Maries død i 1796, og resultatet blev et meget større slot, der ikke havde megen lighed med det lille italienske landslot, som havde været udgangspunktet for byggerierne. Man kan dog med nogen ret hævde, at det italienske landslot allerede gik tabt, da Frederik IV påbegyndte anden del af byggeprojekterne i årene 1722-26.

Da Frederik V døde i 1766, skulle den kun 16-årige kronprins Christian overtage tronen. Christian VII (1750-1808) var søn af Frederik V og dennes første hustru, dronning Louise. Allerede i sine tidlige leveår var Christian VII meget uligevægtig og modtagelig for påvirkning fra de nærmeste omgivelser. I tiden 1766-1808, hvor Christian VII regerede, havde personer med adgang til kongens underskrift en stor indflydelse på landets ledelse.

Christian VII's livlæge, J. F. Struensee (1737-72), opnåede som den første magt over den sindslidende konge. Foruden kontrollen over kongen blev Struensee også dronning Caroline Mathildes elsker og far til prinsesse Louise Augusta, som i 1772 var den formelle årsag til skilsmissen mellem kongeparret. Struensee blev ved et statskup i 1772 væltet af en række mennesker, blandt andet arveprins Frederiks kabinetssekretær Ove Høegh-Guldberg (1731-1808). Statskuppet skete med Juliane Maries fulde velsignelse, og den syge konge blev efter kuppet holdt under strengt opsyn, hovedsagelig på Fredensborg Slot. Enkedronningens og Høegh-Guldbergs tid ved magten varede frem til 1784, hvor Christian VII's og Caroline Mathildes søn, kronprins Frederik, senere Frederik VI (1768-1839), i samarbejde med en kreds af mennesker omkring A. P. Bernstorff, C. D. F. Reventlow og E. Schimmelmann, ved sit første statsrådsmøde efter sin konfirmation overtog magten ved et ublodigt statskup.¹⁵ Frederik VI bevarede efter kuppet i 1784 magten først som kronprins og derefter som konge frem til 1839.

I årene 1766-96 var Fredensborg Slot enkesæde for Juliane Marie, og i perioden 1772-84 blev slottet også det sted, hvorfra Danmark-Norge reelt blev styret. Som det tidligere havde været dronning Anna Sophie og Sophie Caroline af Ostfriesland, der havde præget Fredensborg Slot, var det nu enkedronning Juliane Marie, som styrede slottets udvikling. Det opnåede under hende en helt særlig status, og byen Fredensborg fik sin første store glanstid.

*Fredensborgs første glanstid*¹⁶

Efter kongeskiftet i 1746 kom der liv i det lille samfund igen. Frederik V havde til tænkt Fredensborg Slot en central placering i den række af slotte, som kongefamilien for fremtiden ville benytte. Det medførte en tilstrømning af mennesker, midler og byggearbejder til Fredensborg. På kongens befaling blev en jægergård i Nyrup nedtaget i 1747 og genetableret på hjørnet af den nuværende Tinghusvej/Jernbanegade. *Jægergaarden* (Jernbanegade 7-11) kom til at ligge nær ved

Dragoner foran *Bagges Minde*, Jernbanegade 24. Postkort efter maleri af V. Irminger. Ca. 1885.

murermester Sebastian Schrecks gård (*Den Gamle Købmandsgaard*, Jernbanegade 3) vis-a-vis den danske kapellanbolig (Jernbanegade 5), der selv samme år blev omdannet til overjægermesterbolig.

Daniel Bagge var snedkermester og medvirkede ved opførelsen af *Jægergaarden*. Bagge havde tidligere arbejdet for enkefyrstinden og må have anet visse muligheder i den voksende by. I 1748 ansøgte han om tilladelse til at opføre et mindre hus. Tilladelsen blev givet, og resultatet af byggearbejdet kendes endnu i dag som *Bagges Minde* (Jernbanegade 24). Af andre kendte huse kan det nævnes, at Fredensborg under Frederik V og Juliane Marie blev bebygget med huse som *Villa Gallina* (Slotsgade 2 A, 1757), *Sommerlyst* (Slotsgade 9, 1761, senere *Villa Bournonville*), *Kildehøj* (Slotsgade 19, 1757) og *Dorotheaslyst* (Slotsgade 21, 1757).

Da Frederik V først begyndte udbygningen af Fredensborg Slot i 1752-53, kom der, som nævnt ovenfor, gang i byggeriet i byen. I tiden 1746-66 blev der bygget 24 nye huse. En del af de nye huse og bygninger blev opført ved, at de husejere, som ejede deres grunde, frasolgte dele heraf, således at mindre huse kunne bygges. Byens tilvækst kan iagttages på kortet (side 37), og det er tydeligt, at i perioden 1746-66 blev husene bygget længere og længere væk fra slottet. Kun i enkelte tilfælde var det nu muligt at bygge helt nær ved slottet.

Jernbanegade var den oprindelige adgangsvej til slottet, indtil Slotsgade blev færdiggjort i 1775. Her er Jernbanegade set fra slottet den 28. juli 1840 af Ole Jørgen Rawert.

Som en direkte følge af tilvæksten af boliger kom der mange nye familier til Fredensborg. Et mandtal over befolkningen i Danmark blev foretaget af statistikeren Oeder i 1769. For Fredensborgs vedkommende var der 318 indbyggere, 140 mænd og 178 kvinder. Til sammenligning havde hele Asminderød Sogn på samme tid 2.350 indbyggere. Selv om bebyggelse efterhånden blev tilladt på overdrevet, så skulle ansøgerne enten have en vis tilknytning til slottet eller også have tilstrækkelige midler til, at de opførte huse blev af en rimelig kvalitet.

Fredensborg fik i 1746 sin første selvstændige erhvervsdrivende, der ikke var direkte tilknyttet slottet. Det drejede sig om en klejnsmed ved navn Mogens Ibsen Holm. Holm købte Jørgen Larsen Klokkestillers hus, Wiedeweltsvej 8, og indrettede det til smedje. Væveren Peder Andersen var allerede i 1732 flyttet ind i huset på Kejserensvej 7, men Holm var den første tilflytter, der etablerede egen virksomhed. Efterhånden som byen voksede sig større, kom andre handlende til, selv om det mest var allerede eksisterende småhandlende, der fik udvidet deres forretninger til også at omfatte salg af mindre fornødenheder til byens borgere.

Et andet tegn på den øgede aktivitet i byen og et vidnesbyrd om Frederik V's omsorg for Fredensborg Slot var, at en udrider fra Esrum i 1760 blev forflyttet til Fredensborg. En udrider var en underordnet betjent, der bistod regimentsskrivaren med forskelligt arbejde, herunder indkaldelse af bønder til pligtarbejde og til-

syn med dette. Udrideren hed Ole Larsen, og han fik tilladelse til at nedrive sit hus ved Esrum Kloster og genopføre det i Fredensborg. Ole Udriders hus blev anlagt på Tingshusvej 9. Byen var nu blevet så stor og Fredensborg Slot så vigtigt for kongen, at man ikke længere kunne klare sig med den for alle landdistrikter sædvanlige tingmand.

Enkedronning Juliane Marie tog efter kongens død fast ophold på Fredensborg, og det blev hendes enkesæde helt frem til hendes død i 1796. I de første år, 1766-72, levede Juliane Marie på en beskeden indtægt, og aktiviteterne i byen begyndte stille og roligt at aftage. Den reducerede stab på slottet indebar, at de handlende, som havde deres levebrød ved leverancer til slottet, gik hårde tider i møde, og de for byen så vigtige byggearbejder på slottet ophørte. Efter statskuppet i 1772 opnåede Juliane Marie indflydelse og adgang til større midler. Det resulterede i en genopblussen af byggerierne på Fredensborg Slot samt af arbejderne i tilknytning til Slotsgade og dertil hørende forøget aktivitet i Fredensborg. Glæden ved at have en folkekær konge på Fredensborg Slot var dog væk, og da magten gled Juliane Marie af hænde i 1784, gled Fredensborg Slot og byen Fredensborg på det nærmeste ud i glemslen.

Ved afslutningen af perioden med Frederik V's og senere Juliane Maries tid ved magten blev den første pålidelige folketælling i Danmark gennemført. I Fredensborg var indbyggertallet vokset fra 318 beboere i 1769 til 484 beboere i 1787. En tilvækst på 166 personer. Indbyggertallet var altså vokset med over 50 % på 18 år. Antallet af bygninger, der ikke var ejet af kronen, var steget fra 13 bygninger i 1736 til 34 bygninger i 1761.¹⁷ Fredensborg var vokset ganske betragteligt siden den spæde begyndelse, der startede med slottets opførelse. Som vi skal se i næste kapitel, var det ikke de eneste forandringer, der skete med byen og dens nærmeste omgivelser.

3. Fredensborg slotsby i tiden under enkedronning Juliane Marie

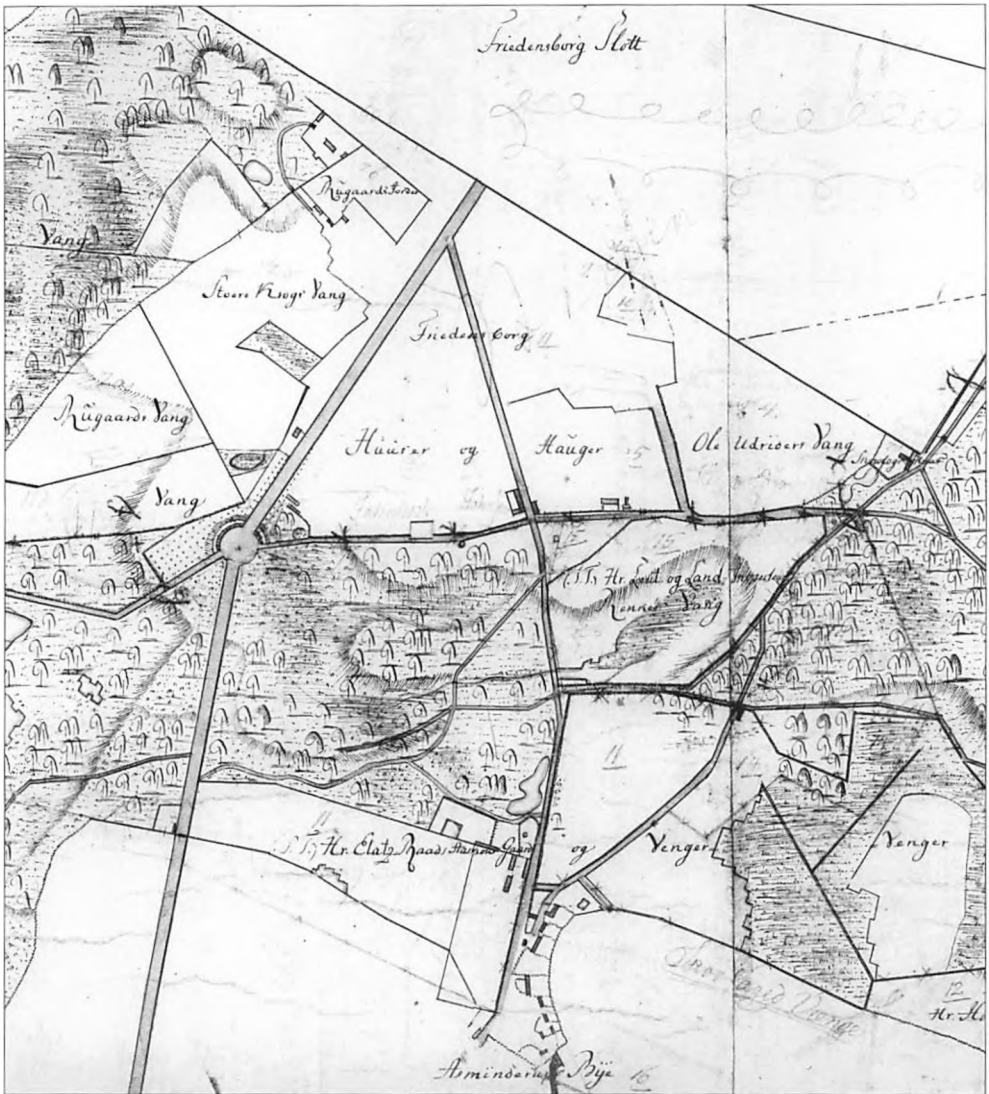
Inden Fredensborg beskrives nærmere, er det på sin plads at stoppe op og omtale to centrale reformer i datidens danske samfund, udskiftningen af landbrugsjorden og ændringen af vejnettet, for de havde begge stor betydning for landet som helhed, og for Fredensborg som by.

*Udskiftningen af landbrugsjorden i Danmark*¹⁸

Landbrugslandet Danmark var sent i det 18. århundrede i oprud. Landbrugsstrukturen gennemgik i perioden 1750-1814 store forandringer, der fik kolossal betydning for hele det danske samfund på længere sigt. Med den danske stat i spidsen søgte ledende embedsmænd at få gennemført forandringer, der indebar en afskaffelse af det endnu meget udbredte jordfællesskab og bøndernes overgang fra fæstebønder til selvejere.

Præsidenten for Rentekammeret, lensgreve C. D. F. Reventlow, stod i spidsen for arbejdet i Den Store Landbokommission, der beskæftigede sig med alle sider af bondestandens forhold. Helt afgørende for, at reformerne kunne gennemføres, var den aktive støtte fra kronprins Frederik, der var den faktiske leder af kongeriget Danmark.

Drivkræfterne bag landboreformerne fandtes i den kreds af personer, der udover ejerskabet af større ejendomme og jordtilliggender også besad ledende poster i centraladministrationen. Overhofmarskal A. G. Moltke var således en pioner, der indførte det holstenske koppelbrug på sit eget gods Bregentved ved Haslev. Fra Moltkes gods spredte denne dyrkningsmetode sig til andre landbrug på øerne. Af andre vigtige magthavere og godsejere, der gik forrest i omstillingsprocessen, kan nævnes C. D. F. Reventlow, J. H. E. Bernstorff og A. P. Bernstorff. Staten fulgte op på de private initiativer med forordninger om udskiftning (1758-60) og ændret

Udskiftningskortet fra 1788 viser, at selve kernen af Fredensborg ikke var omfattet af udskiftningen. Kort- og Matrikelstyrelsen. 1788.

lovgivning om selvejerbønder og hoveriet (1769). Omkring 1810 var langt størstedelen af landbrugsjorden udskiftet.¹⁹

Parallelt med udskiftningen af landbrugsjorden og den ændrede lovgivning forsøgte staten ved oprettelsen af 'Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab' (1769) at skabe en institution, der kunne fremme moderne driftsformer. Projektet blev hjulpet godt på vej af godsejerne, der af egen drift søgte at indføre nye afgrøder og forbedre de eksisterende tekniske hjælpemidler.

Endnu to væsentlige fremskridt blev opnået under reformerne af landbruget. Fra starten af 1700-tallet var mænd af bondeafstamning, mellem fire og fyrré år, stavnsbundet til det gods, hvor de var hjemhørende. De unge mænd kunne altså ikke flytte uden godsejerens tilladelse. De lokale godsejere havde i forbindelse med oprettelsen af en landmilits i 1701 fået retten til at bestemme, om unge værnepligtige mænd måtte forlade godsets ejendom. Det var fra denne ret, at stavnsbåndet udsprang og senere fik sit konkrete indhold ved lovgivning i 1733, 1742 og 1764. Det var dog ikke alene hensynet til landets ve og vel, der influerede på godsejernes beslutninger om, hvorvidt de unge kunne rejse bort fra godserne, men nok nærmere det forhold, at der jo skulle være unge mænd, der kunne overtage de ledige pladser som fæstere. Stavnsbåndet ophævedes 20. juni 1788 og blev endeligt afviklet 1. januar 1800. Det havde ikke den store betydning på det praktiske plan, men ophævelsens symbolske værdi var stor og blev en vigtig del af både samtidens og eftertidens opfattelse af de bestræbelser, der var indeholdt i de danske landboreformer.

Som en afslutning på landboreformerne udstedtes i 1814 en anordning om almueskolevæsenet. Den fik følgeskab af en anordning om skolevæsenet i købstæderne, og det betragtes af eftertiden som starten på den almindelige folkeskole.

På dette postkort fra omkring 1900 kan man ane den oprindelige terrassering ved *Store Rolighed*, Slotsgade 25, ligesom også en del af den oprindelige beplantning endnu er bevaret.

Anordningerne indeholdt en undervisningspligt for alle børn fra seks til syv-års alderen indtil konfirmationen. På landet skulle børnene dog kun i skole hver anden dag. På længere sigt fik disse tiltag stor betydning, fordi de reelt skabte grundlaget for at udrydde analfabetismen.

Fredensborg gik ikke uberørt igennem de store omvæltninger, som udskiftningen af landbrugsjorden i Danmark indebar. Byen Fredensborg var undtaget fra udskiftningen, men den fik alligevel stor betydning for Fredensborg. Det blev nemlig bestemt, at det var forbudt at fælde træer i en afstand på 300 alen (ca. 190 m) fra vejene Fredensborg-Frederiksborg og Fredensborg-Helsingør. Hvor træer andre steder måtte lade livet, fordi de selvejende bønder efter 1790 måtte fælde de træer, de ønskede, så var træerne langs hovedvejene fredet. I den nærliggende landsby, Asminderød, skete udskiftningen af fællesjordene på Asminderød Overdrev i 1790.²⁰

Ændringen af vejnettet i og omkring Fredensborg ²¹

Fredensborg Slot var i starten tænkt som et lille lystslot, og derfor brugte Frederik IV ikke store midler på at forbinde det nye slot med det større net af veje fra København til Frederiksborg og Kronborg. Frederik IV benyttede sig af Frederik II's gamle kongevej, som gik over Frederiksborg og tæt forbi Østrup og endte ved Kronborg. Tilkørselsvejene til Fredensborg fik et første løft af Christian VI, der i 1734-35 anlagde en vej fra Hirschholm Slot til Fredensborg. Den blev anlagt af bønderne i Hirschholm Amt og i 1742 blev siderne af vejen tilplantet med aske-træer fra Fredensborg til Hesselrød. Som et forvarsel om de senere vejreformer var det tilladt for alle at bruge denne vej, blot de erlagde den nødvendige betaling ved bommene. Normalt var det ellers sådan, at kun kongen og de personer, der havde en kongelig tilladelse hertil, måtte anvende kongevejene. Alle andre var henvist til at benytte de mindre alfarveje, der var langt mindre direkte og ganske ofte i en forfærdelig stand.

I forbindelse med de store vejreformer i det 18. århundrede, der tog deres begyndelse med kgl. resolution af 1761, blev det efter rådgivning fra J. H. E. Bernstorff besluttet at ansætte den schweizisk fødte og fransk uddannede ingeniør, Jean Rodolphe Francois Marmillod (1720-86). Marmillod fik generelt stor betydning for opbygningen af det danske vejnet, og for Fredensborg fik han særlig stor betydning, fordi han stod for anlæggelsen af Fredensborgvejen. Frederik V kundgjorde i 1764, at der skulle anlægges en ny vej fra Vibenshus over Hirschholm til Fredensborg. Den nye Fredensborgvej skulle i bredden være 28 alen (ca. 17,5 m) på vejens sydlige del og ellers noget mindre på den nordlige. På midten af vejen var en 9 alen (ca. 5,6 m) bred kørebane (chaussé), der som belægning havde tunge sten i nederste lag og lettere materiale øverst. På begge sider af kørebanen var der

jordveje, i bredden 6,5 alen (ca. 4 m), til den langsomme trafik. Vejen afgrænsedes af 3 alen (ca. 1,9 m) brede grøfter.

Anlæggelsen af Fredensborgvejen begyndte i sommeren 1764 ved Vibenshus, og i 1769 var vejen færdig så langt som til Hirschholm. Med Struensee ved magten (1770-72) gik vejarbejdet helt i stå, og det var først efter, at Struensee var blevet henrettet, at arbejdet efter forhandlinger med Finanskollegiet blev genoptaget i 1774. Det sidste stykke af vejen mellem Hirschholm og Fredensborg blev færdigt i 1775.

Afslutningen af Fredensborgsvejen blev også tegnet af Marmillod. Der skulle anlægges en stor rotunde, hvor Frederiksborg-Helsingørsvejen krydser Slotsgade, for herved at skabe en majestætisk opkørsel til slottet og en naturlig afslutning på den nye vej. Slotsgade blev åbnet ud mod Frederiksborg-Helsingørsvejen, og vejen blev gjort bredere. Slotsgades nye status som tilkørselsvej til slottet fratog den gamle adgangsvej ad den nuværende Jernbanegade æren, men Jernbanegade forblev efter denne tid forbindelsesvejen fra Fredensborg Slot til Kronborg.

For Fredensborg havde anlæggelsen af Fredensborgsvejen stor betydning. Byen var efter 1775 ikke længere afhængig af de gamle, dårlige tilkørselsveje. Det

Villa Bournonville, Slotsgade 9. Bygningen bærer sit navn med rette. Her boede balletmesteren August Bournonville fra 1854 til sin død i 1879. Efter den tid var huset en kort overgang restaurant, og ved indgangen til det 20. århundrede (1894-1909) var huset, som det ses på fotografiet, hjemsted for et apotek. Fotografi. Ca. 1900.

blev nu lettere at komme til og fra Fredensborg for almindelige borgere. Det blev samtidig også mere attraktivt for de bedrestillede at bosætte sig i Fredensborg, fordi rejsetiden til København ikke længere var så lang og frem for alt ikke så ukomfortabel. Det er begrænset, hvor mange borgere, der flyttede til Fredensborg i slutningen af det 18. århundrede, men med Fredensborgvejen var en af forudsætningerne for tilflytningen i midten og slutningen af det 19. århundrede skabt.

Indbyggerne i Fredensborg²²

Det var et Danmark i fremgang, der dannede rammen om det lille bysamfund i Fredensborg i årene 1766-96. Byen blev i 1775 begunstiget med en bedre vejforbindelse til Hirschholm, Kronborg og København. Fredensborg var som by også vokset betragteligt i Frederik V's regeringstid.

De ca. 300 indbyggere i Fredensborg var i 1766 fordelt på omtrentligt 34 huse. Antallet af indbyggere steg fra 318 i 1769, til 484 i 1787 og 443 i 1801.²³ Som indbyggertallet og antallet af huse tydeligt viser, så var det ikke ualmindeligt med meget store husstande. I de bedre stillede husstande var det almindelige billede et forældrepar med et antal børn og måske en eller flere bedsteforældre. Dertil kom de nødvendige medhjælpere, der stod for en del af det praktiske arbejde, enten i huset eller som medhjælper i mandens erhverv.

Liebts Købmandsgaard, Slotsgade 17. Postkort fra ca. 1910.

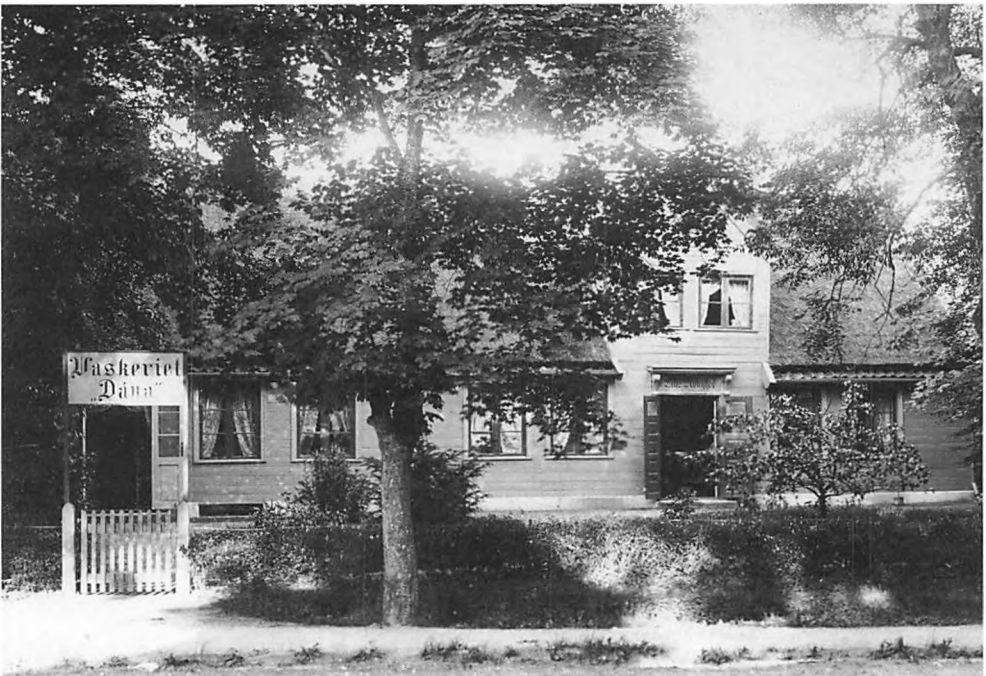
Fra Marmillods skitse til Fredensborgvejens linjeføring. Her er indkørslen til Fredensborg Slot med den eksisterende bebyggelse. Jean Rodolphe Francois Marmillod. 1764.

Udviklingen i Fredensborgs indbyggertal fulgte den generelle befolkningstilvækst i Danmark i årene 1730-1800 under den lange, fredelige periode. Fødselstallet var i perioden 1730-1800 betragteligt højere end tidligere, men indtil de sidste tiår af det 18. århundrede blev det meste af befolkningstilvæksten modsvaret af en meget høj dødelighed blandt børn og unge. Kun 2/3 af de nyfødte børn levede til den sædvanlige giftealder, hvilket var ca. 31 år for mænd og 27 år for kvinder.

Indbyggertallet i Fredensborg stagnerede omkring år 1800, og der blev kun bygget ganske få nye huse i byen efter Frederik V's død. Antallet af huse i 1769 var 34, og selv om flere kendte huse som *Frihedslund* og *Lille Rolighed* kom til i perioden frem til 1810, var byens udvikling gået i stå.

Det skyldtes først en generel afmatning for byen, efter at Christian VII overtog tronen. Fredensborg ændrede status fra den faste sommerresidens for kongefamilien til et enkesæde for Juliane Marie. Den umiddelbare betydning var en reduktion af de midler, der var til rådighed for enkedronningen. Desuden fik mange af de nye indbyggere ophold på selve slottet, i de omkringliggende bygninger eller som indlejere i de eksisterende huse. Hvis et betydende medlem af hoffet eller en nyansat sammesteds ønskede sig en bopæl i byen, foregik det oftest sådan, at

Lille Rolighed, Slotsgade 23. I haven står et gravmonument over den tidligere ejer, Anne-Cathrine Møller, der som den første kvinde blev optaget i Akademiet for de Skønne Kunstner. Fotografi ca. 1900.

en eksisterende ejendom blev erhvervet, hvorefter den blev tilpasset den nye ejers behov. Som kronen på værket kom den økonomiske nedgangsperiode for hele Danmark i første halvdel af 1800-tallet.

*Slotsgade i 1787*²⁴

Slotsgade var i 1787 hovedfærdselsvejen op til slottet, men det var også gaden, hvorpå en stor del af Fredensborgs kroer og traktørsteder lå. For Fredensborg var Slotsgade altså en vigtig gade, fordi de mange gæster, der kom til byen, blev indlogeret der. For at give læseren et indtryk af beboerne i Fredensborg i 1787 vil vi gå på en lille tur gennem Slotsgade. Vi starter turen foran indgangen til Fredensborg Slot og ender ved den nyopførte rotunde ved Frederiksborg-Helsingørsvéjen.

På højre hånd var den første ejendom på Slotsgade *Villa Gallina* (Slotsgade 2 A, 1757). Huset blev opført af slotsforvalter Carl F. Döllner i 1757-60, men i 1787 blev det beboet af enken, Anna Kirstine, efter Döllners død i 1765. Anna Kirstine var ikke alene i huset, for hun boede under samme tag som sine tjenestefolk.

På samme side af gaden lå den tyske kapellanbolig, Slotsgade 4. Boligen blev bygget i 1744 til den tyske kapellan ved slottet, men efter at Sophie Caroline af Ostfriesland i 1746 flyttede til Sorgenfri Slot, overtog slotsforvalter Christian Hertz ejendommen. I sin tid som slotsforvalter udlejede Hertz dette og andre huse i Fredensborg, men efter hans død i 1752 havde enken hårde økonomiske forhold. Udgangen på problemerne blev, at husene og grundene foran slottet blev solgt fra. Slotsgade 4 blev købt af Daniel Bagge i 1760. Han døde året efter, og Bagges enke besluttede sig for at blive boende i *Bagges Minde* og sælge den gamle kapellanbolig. Køberen af Slotsgade 4 var skomagermester Johan Blom, der sammen med hustruen og børnene flyttede ind i huset. Huset var i 1887 ejet af Johan Bloms svigersøn, Ludvig Stein, der også var skomagermester. Huset havde skiftet navn, for Johan Bloms datter, Marie Blom, havde inspireret ægtemanden Ludvig Stein til at omdøbe huset til *Marienglæde*.

Store Kro (Slotsgade 6, 1723) og den tilhørende *Rejsestald* (Slotsgade 1, 1723) var Slotsgades betydeligste ejendomme. Kroen var privilegeret og havde dermed tilladelse til at brygge øl og brændevin. *Store Kro* husede mange af de gæster, der endnu kom til slottet for at besøge enkedronningen, og kroværten hed Rasmus Hansen. Han havde været krovært på *Store Kro* siden 1769, og var kommet til byen efter at have været krovært i både Espergærde og Plejelt. Familien Hansen boede i forbindelse med selve kroen, mens *Rejsestalden*, der var placeret lige overfor kroen, tjente som opstaldningssted for hestene og som bolig for tjenestefolkene.

I restaurationen *Prinsen* (Slotsgade 8, 1728) boede Daniel Bagge jr. og hans hustru, Anne Kirstine Hansen, med deres fire børn. Ægteparrets forældre var betydningsfulde borgere i Fredensborg, idet Anne Kirstines fader var kroværten på

Vejkrydset Helsingørsvej/Endrupvej/Stationsvej eller, som der står øverst til venstre, "Korsveien til Fredensborg, Esrom Kloster, Helsingøer og Asminderød. Den 30de Juny 1843." Akvarel af Ole Jørgen Rawert (1786-1856), der som fabriksinspektør gennemrejste kongeriget, altid medbringende sin tegneblok.

Store Kro, Rasmus Hansen, og Daniel Bagge jr. var søn af snedkermesteren Daniel Bagge, som byggede *Bagges Minde*. Ægteparret havde omdøbt traktørstedet, der tidligere hed *Den Nye Kro*, til *Prinsen*. Det var sket for at ære arveprins Frederik, søn af Frederik V og Juliane Marie. Husstanden bestod foruden familien Bagge også af en del tjenestefolk, der hjalp til ved driften af kroen.

Lige over for *Prinsen* lå traktørstedet *Sommerlyst* (Slotsgade 9, 1758, senere *Villa Bournonville*). *Sommerlyst* var netop åbnet af kgl. løber ved Fredensborg Slot, Francois Berner, med hoffets velsignelse.²⁵ Huset, som Berner ombyggede, var tidligere opsynsbolig for *Havremagasinet*, men eftersom kongehuset ikke længere opstaldede stuttrier på Fredensborg Slot, så var der ikke brug for bygningen. *Havremagasinet* (Slotsgade 11, 1757) lå vis-a-vis *Sommerlyst* og blev kun brugt til opbevaring af en smule korn til de få heste, der endnu fandtes på slottet.²⁶

Næste del af Slotsgades venstre side var bebygget med fire huse, alle opført i årene 1757-60 af håndværkere med tilknytning til slottet. De to af husene (Slots-

Fotografiet er taget i 1996 det selv samme sted, hvor Rawert for 160 år siden malede den akvarel, der er afbildet på modstående side. Det er tankevækkende, at Maguriteruten svinger om hjørnet. I dag er skiltningen forøget med trafiklys, og man tør slet ikke tænke på, hvordan her ser ud om yderligere 160 år. Fotograf: Niels Richter-Friis.

gade 13 og 15) blev bygget af Lars Christensen Steen, og han flyttede selv ind i huset nærmest slottet. Det andet hus overdrog han til kammerlakaj Julius Kaas. De to huse nærmest rotunden blev bygget af hoftømrermester Johan Pftuzner og fik navnene *Kildehøj* (Slotsgade 19, ca. 1757) og *Dorotheaslyst* (Slotsgade 21, ca. 1757). Endelig fulgte to små huse, der blev bygget af skrædder Christian Tøyberg i 1777 og med tiden fik navnet *Lille Rolighed* (Slotsgade 23, 1777). Tøyberg udlejede et af de små huse til maleren Torben Weicher, men økonomien kunne stadig ikke hænge sammen. Enkedronning Juliane Marie understøttede formodentlig Tøyberg, og det skyldes uden tvivl, at både Tøyberg og Weicher var tilknyttet slottet.

Der lå endnu to huse på højre side af Slotsgade. Det næstsidste hus på højre side var brændehugger Chr. Møllers gamle hus, Slotsgade 12-14, 1736. Huset blev i 1748 købt af materialskriver Hornemann. I 1787 beboede enken efter Hornemann, Anne Magdalene Winholt, huset. Sidste hus var ejendommen *Floras Eje*, Slotsgade 16-18, der var opført i 1757 af Jacob Christensen Steen. Om han endnu

levede i 1787 vides ikke. Sikkert er det dog, at huset stadigvæk var i familiens eje, fordi det var enken efter sønnen, Christian Jacobsen Steen, der i 1799 solgte huset til Ole Johansen Brandvold.

*Enkedronningens ligtog*²⁷

Som en endelig og værdig afslutning på den første store tid i Fredensborg drog enkedronning Juliane Marie ud på sin sidste rejse om aftenen den 12. november 1796. Størstedelen af Fredensborgs ca. 500 borgere har uden tvivl stået langs Slotsgade, fra Jernporten og ned mod Helsingørsvejen. Mange har nok skænket det mere end en enkelt tanke, at Fredensborgs velynder igennem mere end 30 år var død, og at den faktiske magthaver, kronprins Frederik, ikke syntes at have nogen planer om at anvende Fredensborg Slot. Det var altså en gruppe af bekymrede borgere, der var kommet for at tage afsked med enkedronningen, og de havde haft en måned til at overveje situationen, fordi Juliane Marie var afgået ved døden den 10. oktober 1796. At der skulle gå en hel måned, før bisættelsen fandt sted, skyldtes først og fremmest det store ceremonielle apparat, som skulle igangsættes for at give enkedronningen en standsmæssig begravelse. De mange fornemme gæster skulle adviseres og have lejlighed til at komme til Fredensborg fra nær og fjern, og selve bisættelsen og ligtoget skulle tilrettelægges.

At bisættelsen og ligtoget blev planlagt ned til mindste detalje, får man et godt indtryk af, når man læser den 'drejebog' på 14 sider om begravelsens iscenesættelse, som hofmarskal Hauch lod trykke i forbindelse med bisættelsen. Enkedronningen lå på lit de parade i slotskirken i godt en måned, således at offentligheden alle ugens dage kunne se liget mellem klokken 11.00-13.00, og 17.00-19.00. Det var ikke en sag, man tog let på fra kongehusets side, og det kan aflæses af de mange almindelige og adelige vagter, som hver dag var tilstede ved paraden. Liget blev døgnet rundt bevogtet af et større antal drabanter, og når det skulle fremvises, ankom 8 adelige vagter, deriblandt en ridder af elefantordenen og en gehejmeråd. De adelige vagter ankom i en ordnet procession med enkedronningens hofchef forrest og ridderen af elefantordenen lige efter, bærende på enkedronningens krone. Derpå fulgte de andre adelige vagter to og to i rækkefølge ordnet efter rang.

Når den offentlige fremvisning så lukkedes for dagen, forlod de adelige vagter liget i samme orden som ved ankomsten og igen bærende på enkedronningens krone.

Dagen for bisættelsen oprandt den 12. november 1796, og her blev enkedronningens kiste efter en gudstjeneste i Fredensborg Slotskirke fulgt af en stor procession fra kirken til udkanten af Asminderød. Processionen bestod af to eskadroner af beredne gardere, en eskadron forrest og en eskadron afsluttende ligtoget. Umiddelbart bagefter den forreste eskadron gardere fulgte et større antal konge-

lige pager og de 16 officerer, der havde båret kisten, kronen og andre regalier. Derpå fulgte alle de mange personer, som ikke var direkte beslægtet med det kongelige hus. Det drejede sig om samtlige ministre, riddere af Elefantordenen, gehejmekonferentsraader og gehejmeraader, generaler og admiraler. De mange notabiliteter blev alle kørt i vogne trukket af seks heste. Så kom Juliane Maries kiste på en sortmalet vogn, trukket af 8 heste og omgivet af ca. 50 pager og officerer, hvoraf ca. 20 var beredne. Umiddelbart efter sørgevognen og anført af hofmarskalken red ridderne af Dannebrog og dertil 2 tjenere pr. ridder gående med brændende fakler. Endelig fulgte 8 kongelige stadskæreter med 6 heste forspændt, hvori både kronprins Frederik og arveprins Frederik var passagerer.

Det har utvivlsomt været et imponerende skue med over 300 fakkelbærere, 600 beredne ryttere, og mange fornemme adelige gæster, men af praktiske hensyn blev processionen opløst ved udkanten af Asminderød for først at blive gendannet ved indgangen til Roskilde. Liget af enkedronningen blev transporteret fra Asminderød til Frederiksberg og derfra til Roskilde. Indtil ankomsten til Roskilde blev liget fulgt af enkedronningens hofchef og kammerjunker samt en kommando af ryttere, men ved en storslået bisættelse i Roskilde Domkirke kom pompen og pragten igen i højsædet.

I Fredensborg har det store opbud af standspersoner nok ikke kunnet fjerne frygten for byens fremtid. Som det senere skulle vise sig, så var frygten ikke helt ubegrundet.

4. Tiden 1797-1863

'DEN KONGELØSE TID'

Fredensborg mister sin særlige tilknytning til kongehuset²⁸

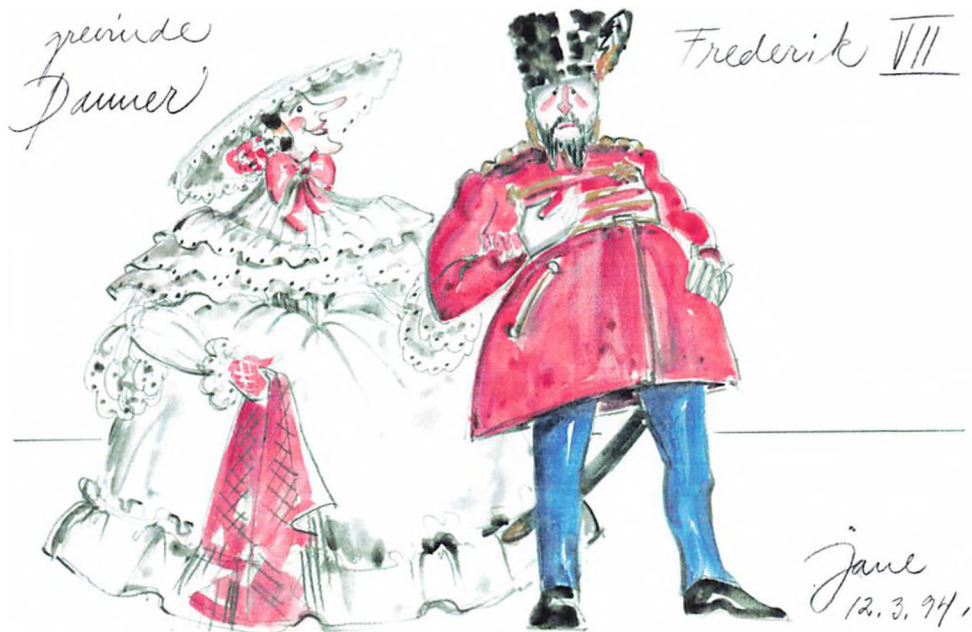

Efter Juliane Maries død i 1796 forsvandt Fredensborg Slot ud af rækken af de slotte, som kongehuset anvendte. De tre følgende konger havde ikke noget særligt forhold til Fredensborg Slot, og da slottet ikke blev benyttet af kongehuset, forfaldt det med tiden. Som årene gik, blev Fredensborg Slot anvendt til helt andre formål end kongelig sommerresidens.

Kronprins Frederik, den senere Frederik VI (1768-1839), havde et anstrengt forhold til sin faders stedmoder, Juliane Marie, og det alene kan have afholdt Frederik VI fra at bruge slottet. Fredensborg Slot var endvidere et af de mindre slotte, som stod til kongens disposition, og Frederiksberg Slot blev efter hofrevolutionen i 1784 og under hele Frederik VI's efterfølgende regeringsperiode den foretrukne residens.

Ingen af de to følgende konger ønskede at anvende Fredensborg slot som residens. Christian VIII (1786-48) overtog kronen i 1839. Den nye konge gav ikke Danmark dets første frie forfatning, som mange af tidens liberale havde håbet, men han var en foregangsmand ved de betydelige administrative reformer, der skabte grundlaget for kommunernes fremvækst.

Frederik VII (1808-63), søn af Christian VIII, blev konge i 1848. Frederik VII er af eftertiden kendt for at have givet Danmark dets første grundlov, men også for den langvarige og efter datidens normer ganske utilstedelige forbindelse med den borgerlige Louise Rasmussen. Louise Rasmussen er af eftertiden kendt som grevinde Danner, men i de højere kredse i datidens Danmark var forbindelsen ikke accepteret. Frederik VII havde hovedsageligt sin sommerresidens på Frederiksberg Slot, men efter branden på slottet den 17. december 1859 var kongen nødt til at finde en anden residens i nærheden af København, hvor grevinden og han kun-

Frederik VII havde på trods af en solid folkelig popularitet ikke det store held med at få offentlig accept af forholdet til grevinde Danner, og derfor var det fordelagtigt at have et afsidesliggende slot at trække sig tilbage til, når den offentlige moro blev for stor. Tegningen er lavet i 1994 af Jane Wessely, der i en årrække har været ansvarlig for scenografien ved opførelser af egnesspillene i Fredensborg.

ne tilbringe somrene. Valget faldt på Fredensborg Slot, der efter opsigelse af lejerne samt en del istandsættelse og oprydning var klar til brug i vinteren 1861.

Fredensborg var berøvet sit væsentligste aktiv i en lang periode, men slottet havde stadigvæk stor betydning for livet i byen. De personer, der beboede slottet i tiden fra 1797 og til kongehuset vendte tilbage i 1861, satte også deres præg på byen.

*Fredensborg Slot 1797-1861*²⁹

Fredensborg Slot blev i 1797 overdraget til amtmand Lewetzau og hofmarskal Hauch, der modtog slottet på kongens vegne. Derpå fulgte et stop for meget af det arbejde på slottet, der havde været en del af dagligdagen under Juliane Marie. Alle vedligeholdelseskontrakter blev opsagt med udgangen af 1797, og antallet af det personale, der forestod arbejdet i bygningerne og i den store have, blev reduceret kraftigt. Byggestoppet og den kraftige reduktion af medarbejderstaben på slottet var et voldsomt slag for Fredensborg by og hele omegnen, fordi slottet var suverænt den største arbejdsplads i området. Alene arbejdet med slotshaven krævede i Julia-

ne Maries tid en arbejdsstyrke på 40 mænd og 6 koner hele året rundt. Nu skulle der kun bruges 20 mænd og 12 koner om sommeren og 12 mænd om vinteren.

Efter at slottet havde stået næsten ubenyttet hen, fik arveprins Frederiks datter, prinsesse Juliane, efter sit ægteskab med prins Frederik Vilhelm Carl Ludvig af Hessen-Philipsthal fra 1812, anvist en lejlighed i hovedbygningen som sommerresidens. Prinsesse Juliane residerede på slottet hver sommer frem til sin død i 1850. Frederik VI besøgte kun Fredensborg et par gange under sin lange regeringstid, men de senere konger, prins Christian (senere Christian VIII) og sønnen, prins Frederik (senere Frederik VII) besøgte hver sommer prinsesse Juliane på slottet.

Fredensborg Slot havde opnået en vis størrelse efter de mange til- og ombygninger. Hovedbygningens rum og værelser var endnu forbeholdt kongeligt besøg, men de mange bygninger rundt om hovedbygningen blev alle overtaget af andre beboere efter 1796. I første omgang drejede det sig om enkedronning Juliane Maries tidligere ansatte, der havde fået fribolig i slottets fløje og tilbygninger. Efterhånden som tiden gik, blev en tilknytning til hoffet, enten som ansat eller ved bekendtskab med en ansat ved hoffet, en tilstrækkelig begrundelse for at få en

Fredensborg Slot og Slotshave har gennem tiden været en stor arbejdsplads for byen, og selv i den kongeløse tid var der en del folk ansat til at passe slotshaven. Lugekonerne på billedet arbejdede i haven i 1890'erne.

fribolig på slottet. En opgørelse fra 1819 viser, at der boede 30 familier på slottet. De mange nye beboere sled hårdt på slottet, og slotsforvalter Johan Ludvig Mansa, der skulle holde opsyn med beboerne og de kongelige værelser, havde nok at gøre med at forhindre den værste ødelæggelse og slitage. Lejerne tog sig nemlig mange friheder med de kongeliges ejendom. Eksempelvis var der et så stort udlån af de kongelige møbler, at slotsforvalteren måtte indskærpe, at udlån ikke var tilladt. Skulle det alligevel ske, så skulle det udlånte vedligeholdes.

En konsekvens af 1849-grundloven var, at de tidligere kongelige slotte blev overtaget af staten. Man nedsatte straks en kommission for at vurdere, hvilke slotte staten skulle beholde og hvilke, der skulle afhændes. For Fredensborg Slot blev resultatet, at det blev overdraget til Indenrigsministeriet i maj 1849. Det betød nye tider for de mange lejere på slottet, der alle modtog en opsigelse af deres lejemål. Hvis beboerne fremover ville have en bolig på slottet, så skulle der betales husleje. Det affødte en større opstandelse blandt beboerne, som sendte bøn-skrifter til ministeriet, men Indenrigsministeriet stod fast. Det var da også kun få af de oprindelige beboere, der flyttede. Lettelsen ved at bevare en bolig varede dog kun kort, for i 1855 blev hele Fredensborg Slot, undtaget en etage i hovedbygningen, der var forbeholdt kongen, overdraget til Krigsministeriet. Det indebar, at alle lejere blev opsagt og måtte flytte.

*Soldater i Fredensborg*³⁰

Når kongehuset eller medlemmerne af den kongelige familie residerede på slottet, var det naturligvis soldater, der holdt vagt. Men Fredensborg husede også soldater, når der ikke var nogen kongelig tilstedeværelse. I 1804 var Fredensborg Slot hovedkvarter, da man afholdt militærøvelser i omegnen. Da vi kom i krig med Storbritannien i 1807, og britiske tropper gik i land på Sjælland, fik slottet og byen besøg af fremmede tropper, der efterlod tydelige spor i bygninger og huse af deres ophold. Året efter blev slottet indrettet til lazaret for syge og sårede soldater.³¹

Derpå fulgte en årrække uden militær tilstedeværelse i Fredensborg, men i 1855 vendte krigsmagten tilbage, da Krigsministeriet overtog Fredensborg Slot. Den Militære Højskoles elever blev indkvarteret på slottet, når kadetterne som led i deres uddannelse skulle foretage opmålinger i omegnen. Indkvarteringen blev gentaget hvert andet år i en årrække. En anden konsekvens af Krigsministeriets overtagelse af slottet var indkvarteringen af en afdeling af gardehusareregimentet som led i omorganiseringen af rytteriet. Officererne havde sammen med deres familier boliger på slottet, og de store sale blev legepladser for børnene. Det bidrog yderligere til nedslidningen af bygningerne, der kun blev nødtørftigt vedligeholdt. Officersfamilierne, de skiftende hold af officerselever og gardehusarerne gav liv på slottet og omsætning i byen, men Fredensborg fik nu

tydeligt at mærke, at slottet ikke længere var blandt de residenser, som kongefamilien benyttede.

*Byen Fredensborg*³²

De mange beboere på slottet udgjorde en stor del af byens samlede befolkningsgrundlag, og alene af den grund havde beboerne en væsentlig betydning for byen. Slottets beboere fungerede nærmest som en lille by i byen. Lejerne havde endog deres egen læge, der netop på grund af sin lægelige kompetence havde fået lov til at flytte ind på slottet. Den anden store gruppe af beboere på Fredensborg Slot var de soldater, der var udstationeret i byen. De menige soldater havde ikke den store kontakt med byens almindelige borgere, men officererne havde en del socialt samvær med de bedre stillede familier i byen.

Fredensborgs øvrige indbyggere havde i kongehusets fravær også god gavn af slottet. Mange teaterforestillinger blev afholdt i *Rosen* (billardværelset) i damebygningen eller i havesalen. Forestillingerne var skuespil af vidt forskellig art. Nogle forestillinger var opført af skuespillere fra omegnen, der forsøgte at tjene til livets ophold, mens andre forestillinger havde byens borgere som ivrige deltagere og tilskuere. Unge fra Fredensborg og nærmeste omegn fik også glæde af slottet, fordi de ved flere lejligheder fik tilladelse til at afholde fester på slottet og i slotshaven.

Selv den mest diplomatiske skribent må indrømme, at 'den kongeløse tid' (1797-1861) ikke var nogen fremgangsrig tid for byen. Fredensborg blev næsten forladt af kongehuset, og det havde stor betydning på mange områder. Primært for byens økonomi, som var hårdt ramt, fordi der manglede den tidligere så store arbejdsplads og aftageren af de mange varer, der blev produceret uden for slottets mure. Mange i byen havde været beskæftiget med arbejde på slottet eller med betjening af de gæster, som regelmæssigt aflagde besøg. Ydermere var næsten alle de erhvervsdrivende, som havde bosat sig i Fredensborg, totalt afhængige af slottets fortsatte indkøb af varer og tjenesteydelser i lokalsamfundet.

Den manglende status som sommerresidens betød også en deroute i det sociale hierarki, der viste sig som et markant fald i de huspriser, der allerede i de sidste år under Juliane Marie var faldet. Det var ganske simpelt ikke længere muligt at tiltrække de attraktive borgere, der kunne bidrage til at holde gang i byens økonomi.

Fredensborg kom igennem nedgangstiderne, og heldigvis kom der stadigvæk en del besøgende til byen. Den smukke natur tiltrak mange, og særligt om sommeren var der et stort antal besøgende i Fredensborg. En del tog turen helt fra København, og rejsen foregik med hestevogn eller til fods. De rejsende, der ikke brød sig om en lang vandretur, kunne få kørelejlighed med de tomme bønderovne på turen fra København til Fredensborg. En del af bønderne fra Asminderød

Fredensborg Skole, Jernbanegade 11, blev opført i 1830 og nedrevet ca. 1907, hvor dette fotografi er taget. Foran skolen står slotskantor Jens Bang Ebbestrup, der stod for undervisningen af børnene i skolen, og man kan lige ane frisørforretningen ved siden af, i Jernbanegade nr. 13.

og Grønholt sogne skulle nemlig til den store stad, når deres varer skulle afsættes. Efter aflæsning kørte bønderne så de tomme vogne hjem, og muligheden for at tjene en lille skilling ved at have en passager eller to med på tilbagevejen blev sjældent afvist. Byboerne havde til gengæld ofte problemer med at finde kørelighed, når turen gik tilbage til København. Her måtte man leje en dertil indrettet vogn, der kostede penge, men det kunne være svært overhovedet at få nogen til køre. Især på de tider, hvor bønderne skulle bruge dyrenes trækraft til arbejdet med jorden.

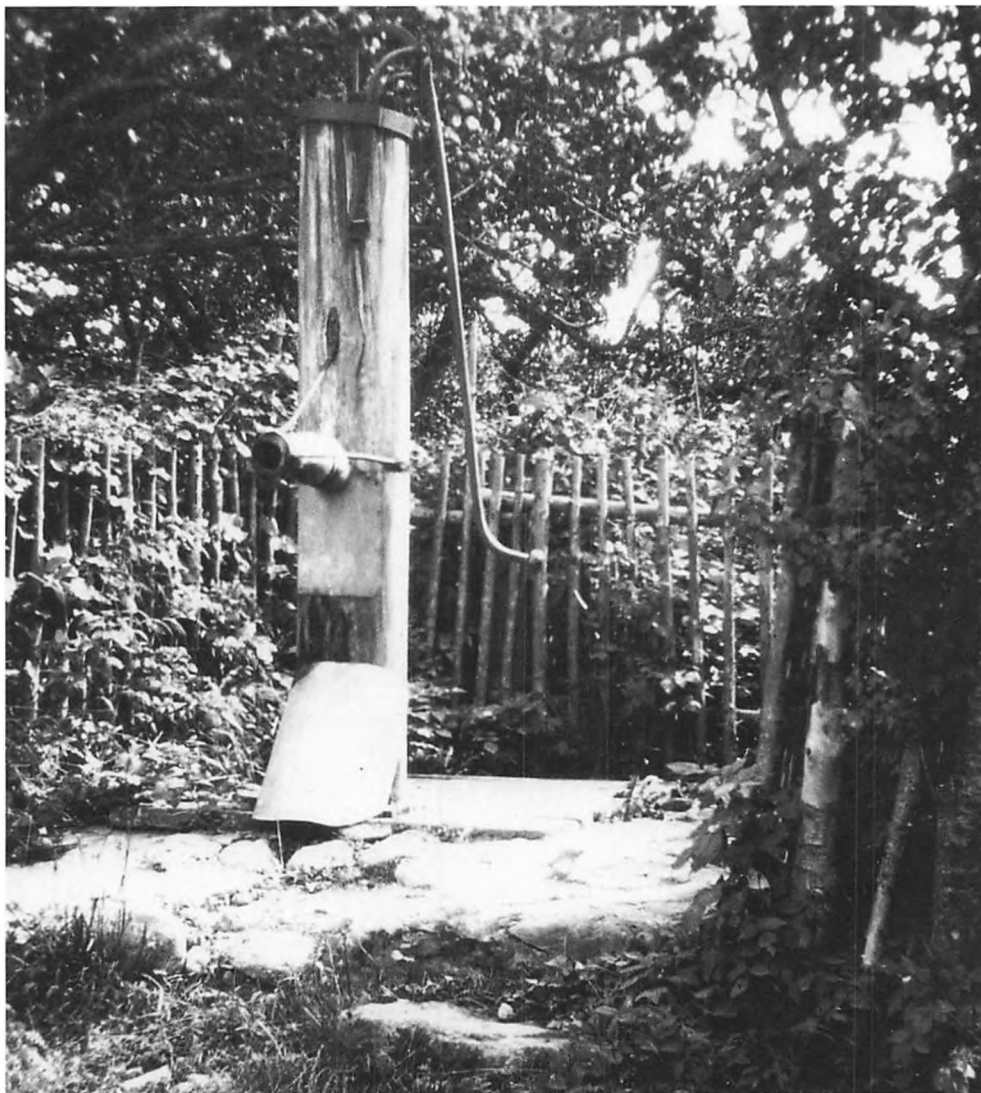
Når sommeren blev afløst af vinteren, faldt antallet af gæster i byen, men selv om vinteren kom der en del besøgende fra de nærliggende større byer Hillerød og Helsingør. Turen til Fredensborg blev, når det var muligt, foretaget i kane, og så brugte gæsterne en dag i byen eller på slottet.

At Fredensborg havde indstillet sig på de nye forhold kan ses af, at de tilreisende havde mulighed for at komme til at se det kongelige landslot mod en ringe betaling. Professor Laurits Engelstoft besøgte i 1797 Fredensborg. Under opholdet, som blev tilbragt på *Prinsen*, fik Engelstoft adgang til at se det indre af slottet. Slotshaven var åben for alle, men slottets indre var officielt ikke åbent for offent-

ligheden. Det blev dog klaret ved, at slotsforvalteren fik to rigsdaler for ulejligheden, og så var der en lille udgift til en karl, der agerede cicerone.³³

Fredensborg gennemgik mange forandringer, og enkelte nye tiltag blev også igangsat. Efter en kongelig resolution af 1. oktober 1828 om opførelsen af en almueskole i Fredensborg blev der i 1830 oprettet en ny skole på den grund, hvor *Jægergaarden* tidligere havde ligget (Jernbanegade 11). Det var gode tider for by-

Der var sandsynligvis stor lighed mellem den i 1928 afbillede vandpost fra Danstrup og Fredensborgs eneste offentlige vandpost, Bagerposten. Dens beliggenhed på Christopher Boecks Vej er i dag markeret med en brostenscirkel på parkeringspladsen.

Denne udsigt viser i forgrunden Bagerdammen og *Villa Gallina* og i baggrunden Esrum Sø og Gribskov. Stikket, som stammer fra værket *Danske Egne* (1819-23), er af S. H. Petersen (1788-1860). Han fungerede i 1820'erne som advokat i Fredensborg, men flyttede derefter til København for at hellige sig kunsten.

ens børn, for man havde ikke haft en skole i byen siden 1780'erne. Børnene i Fredensborg kunne indtil nogle få år efter enkedronningens død få undervisning på slottet, men henvistes efter 1799 til skolen i Asminderød. Den nye skole blev finansieret af private midler og med tilskud fra jordebogskassen, men også kongen bidrog, idet han skænkede den grund, hvorpå skolen skulle anlægges. Da biskop Jacob P. Mynster nogle år efter oprettelsen af Fredensborg Skole var på visitatsrejse i Asminderød, Fredensborg og Grønholt, havde Asminderød og Fredensborg Skole henholdsvis 121 og 57 børn tilknyttet, og slotskantor Isaak Bendtsen varetog undervisningen.

Nye tiltag fra de fastboende var dog sjældne, men ca. 1841 fik man da etableret en ganske begrænset gadebelysning (tre olielamper), og kort tid efter en offentlig vandpost (Bagerposten) ved den nuværende Christopher Boecks Vej, hvor de uheldige uden egen vandpost eller brønd kunne hente vand.

Kongen vender tilbage

Efter en lang periode, hvor Fredensborg var gledet ud af kongehusets bevidsthed, og hvor mange i Fredensborg helt havde glemt, hvordan det føltes at være tæt på hoffet, indtraf en katastrofe. Frederiksborg Slot brændte i 1859. Kun tre dage ef-

Sognets fattige børn er inviteret til juletræ af Christian IX på slottet den 25. december 1866.

ter branden på Frederiksborg Slot besluttede Frederik VII, at han ville benytte Fredensborg Slot som sin nye sommerresidens. Krigsministeriet fik derfor ordre til at aflevere slottet til kongen. De sidste soldater blev hurtigt forflyttet, men slottet kunne ikke bruges i dets daværende tilstand og gennemgik derfor en større reparation i sommeren 1861.

I vinteren samme år flyttede Frederik VII ind på Fredensborg Slot sammen med sin hustru til venstre hånd, grevinde Danner. Kongeparret blev modtaget med en æresport ved runddelen, og derpå gik byens borgere i fakkeltog til slottet. At byen nu skulle komme i gang igen blev symboliseret på smukkeste vis ved, at kommunens første juletræ blev tændt på Fredensborg Slot den 26. december 1861.

5. Fattighjælp og socialforsorg

Fattigforsørgelsen før 1803³⁴

Støtten til de fattige før 1803 var reguleret i fattigforordningen af 1708, der indvarslede en erkendelse af samfundets pligt til at hjælpe de værdigt trængende samt indførelsen af et system, hvor fattigkasserne blev skattefinansieret.³⁵ I landområderne, hvortil Asminderød-Grønholt kunne regnes, hjalp man de nødlidte ved naturalieforplejning i de små landsbyer. De trængende fik kost og logi. Systemet blev administreret af præsterne, der havde til opgave at sørge for, at landsbyernes beboere ydede de naturaliebidrag, der var fastsat ved ligning. De fattige fik desuden et lille beløb til alle andre fornødenheder, som blev udbetalt to gange årligt.

Danmark var i det 18.-19. århundrede overvejende et landbosamfund, hvor der var mange ikke-jordbesiddende mennesker, der trængte til støtte fra det omgivende samfund. Der var primært tale om grupper af husmændene, land- og løsarbejderne, de ældre og de sindslidende.

Husmændene og landarbejderne var de grupper, der havde haft den største befolkningstilvækst under det økonomiske opsving fra 1730 til 1800. Opsvinget var dog ikke ensbetydende med, at husmændene eller landarbejderne fik bedre kår. Faktisk var lev vilkårene for husmænd og landarbejdere stort set uforandret gennem opgangsårerne. Samfundsmæssigt var fattigdommen dog blevet et større problem, fordi gruppen af mennesker, der skulle have støtte, var blevet større.

De ældre, der ikke mere kunne arbejde, blev så vidt muligt forsørgt af egen familie. Ældre fæstere havde den fordel, at de kunne blive i deres fæstebolig selv i alderdommen. Mange fæstegårde begyndte at gå i arv, og således gik en del af fattigforsorgen over til fæstesystemet.³⁶ Alternativet var den offentlige forsorg, der ofte ikke var tilstrækkelig til livets opretholdelse.

Hvis sindslidende ikke kunne blive passet af familie, overtog staten ansvaret for dem. Det betød indespærring i en dærekiste eller opbevaring i privat regi, men på det offentlige regning. Opbevaring i privat regi lyder måske bedre, men det eneste kriterium ved udvælgelsen af den private anbringelse var prisen, fordi staten var meget omkostningsbevidst. Privat anbringelse var absolut ikke noget at trage efter.

De fattige i Danmark fik langsomt bedre kår, og som billedet her fra en festlig anledning i alderdomshjemmet illustrerer, så kunne man godt have det rart, selv om man var fattig. Fotografi ca. 1890.

Fattigreglementet af 1803³⁷

Bevæggrundene bag reformen af fattigforsorgen i 1803 var utvivlsomt mange, men der er særlig grund til at understrege to væsentlige ændringer i datidens danske samfund.

Landboreformerne havde også konsekvenser for forsørgelsen af de fattige. Tidligere havde gårdene for størstedelens vedkommende ligget i landsbyerne, men efter udflytningen blev fattigforsørgelsen besværliggjort. Det skyldtes både, at de bevægelseshæmmede fattige havde svært ved at komme frem til hjælpen, og at det sociale pres, der tidligere havde ligget på alle i byen for at forsørge de fattige, ikke længere var så stærkt. Et andet betydende forhold for forsørgelsen af de fattige var det stigende befolkningstal igennem det 18. århundrede. Den større befolkning, og særligt de mange nye mennesker i de lave klasser på landet, havde den konsekvens, at der kom en stor stigning i antallet af trængende. De fattige søgte rundt i landet for skaffe til livets ophold, og søgningen mod de større byer

blev meget stor. Det var ikke klagerne fra bønderne på landet over de mange betlere, der drev omkring på landet, som tvang staten til at ændre fattighjælpen. Det var derimod det store pres, der var kommet på fattighjælpen i byerne og særligt København. Udviklingen bekymrede magthaverne. For at begrænse tilstrømmingen af fattige til byerne og i stedet fastholde dem lokalt, blev det bestemt, at fattige for at modtage hjælp skulle have et lokalt tilhørsforhold.

For landområderne var der ikke den store indholdsmæssige forskel mellem forordningen af 1708 og fattigreglementet af 1803, men statens mulighed for at sikre, at lovens intentioner blev fulgt, var blevet forbedret. Statens mål var som nævnt at opretholde den lokale fattigforsørgelse ved at sørge for, at de fattige blev fastholdt lokalt. Det lokale område skulle fortsat sørge for egne fattige med et forbedret administrativt system, der kunne sikre, at mange trængende blev hjulpet. Måske ikke i tilstrækkeligt omfang, men dog i en vis udstrækning.

Grundstenen i det administrative system efter 1803 var det enkelte pastorat, der bestod af et eller flere sogne. For Fredensborg indebar det en fattigkommission, der varetog forsørgelsen af de fattige i Asminderød og Grønholt sogne. Kirken, der også havde været drivkraften bag den hidtidige fattigforsørgelse, var stadig stærkt involveret. Den enkelte præst skulle, foruden at være medlem af kommissionen, også forestå det administrative arbejde. Udover præsten deltog den stedlige herreds-/birkefoged, den største jordejer og tre-fire af de betydeligste gårdmænd i arbejdet med fattighjælpen. Medlemmerne af fattigkommissionen skulle træffe afgørelse om, hvem der skulle have hjælp, hvor meget de trængende skulle have tildelt og endelig inddrive de nødvendige bidrag til dækning af udgifterne.

En ny udvikling i den lokale fattigforsørgelse skete i 1841, da de nystiftede sogneforstanderskaber i landkommunerne fik overdraget ansvaret for fattighjælpen. Den lokale præst bevarede dog den afgørende indflydelse, idet præsten indtil 1867 var formand for fattigkommissionen. Først ved Landkommunalloven af 1867 overgik ledelsen af fattigvæsenet til sognerådene, og kirken mistede den sidste direkte indflydelse på den offentlige fattighjælp. I landkommunerne var det amtmanden, der gennem sidste halvdel af det 18. århundrede og i det 19. århundrede stod i spidsen for tilsynet med fattighjælpen, først som medlem af fattiginspektionerne og derefter som formand for amtsfattigdirektionerne. Kontrollen med fattighjælpen skulle tilse, at midlerne blev anvendt ret og rimeligt, og at de ansvarlige førte et detaljeret regnskab over de anvendte midler.

Helt frem til gennemførelsen af K. K. Steinkes socialreform i 1933 var der store muligheder for at begrænse udgifterne til fattigforsørgelse. Det kunne ske ved enten at anlægge en snæver fortolkning af, hvem der var trængende, eller ved vurderingen af om de trængende havde et tilstrækkeligt lokalt tilhørsforhold. Hvis de trængende ikke havde et lokalt tilhørsforhold, skulle lokalsamfundet nemlig ikke hjælpe dem. Efter vedtagelsen af 1849-grundloven havde alle borgere krav

Lille Peter var en af de fattige, som gennem mange år havde ophold på alderdomshjemmet, og hvis man ser godt efter, optræder han på den foregående illustration midt i billedet. På dette billede står han foran alderdomshjemmet, Tinghusvej 4. Fotograf: Oskar Johansen. Ca. 1907-12.

på hjælp fra det offentlige, men det medførte indgreb i de grundliggende borgerrettigheder. Eksempelvis kunne modtagere af fattighjælp efter 1824 ikke gifte sig, og efter 1849 var modtagelse af fattighjælp ensbetydende med fortabelse af valgretten og valgbarheden til offentlige råd, indtil den udbetalte hjælp var tilbagebetalt.

*Fredensborg og de fattige*³⁸

Fattigforsørgelsen i Asminderød og Grønholt sogne kan følges helt tilbage til 1738. Det skyldes en række bevarede protokoller og regnskaber fra den lokale fattigkommission. Heraf kan udledes, at Fredensborg ikke har adskilt sig væsentligt fra de øvrige landkommuner. Der var dog en vigtig forskel på Fredensborg og en almindelig landkommune, og det var kongehuset. De royales nærhed sikrede en del pengegaver fra de velhavende personer, der færdedes i og omkring hoffet. I modsat retning trak de mange betlere, der blev tiltrukket af den kongelige tilstedeværelse. Tiltrækningen var så stor, at selv i perioden, hvor Fredensborg Slot ikke længere var sommerresidens for kongefamilien, kom der stadigvæk mange fattige og ubemidlede til byen.

Udgangspunktet for fattighjælpen i Fredensborg var, at bønderne stod for forplejningen af de fattige. Det skete ved at yde støtte i form af naturalier, enten ved direkte at have fattige på kost eller ved at aflevere et bidrag til præsten, der så fordelte hjælpen til de fattige. Det kan ikke umiddelbart ses, om bønderne omkring Fredensborg har haft de fattige på kost eller bare har afleveret det pålignede beløb til fattigkommissionen. Sikkert er det dog, at gårdmændene og de bedre stillede borgere i området hvert år bidrog til fattighjælpen ud fra den ligning, som fattigkommissionen havde fundet frem til. Det fremgår heller ikke klart, om ligningen har taget udgangspunkt i det reelle behov i området eller i en vurdering af, hvor meget den enkelte gårdmand har kunnet betale. Det mest plausible er, at fattigkommissionen lignede de enkelte gårdmænd efter det, som fandtes rimeligt efter gårdens indtægtsmuligheder.

I regnskaberne for fattighjælpen i Asminderød og Grønholt sogne kan det ses, at både indtægter og udgifter til fattighjælpen steg betragteligt særligt fra 1800 til 1838.³⁹ Indtægterne steg, fordi den lokale fattigkommission efterhånden havde bedre muligheder for at inddrive et passende provenu fra borgerne. Udgifterne fulgte ganske simpelt indtægterne, således at man ikke brugte flere penge, end der var kommet ind. Udgiftsniveauet siger altså ikke så meget om det reelle behov for hjælp, for det var kun de mest trængende, der blev hjulpet, og det kun sådan, at de lige kunne overleve.

En anden væsentlig indtægtskilde for den lokale fattigkommission var de legater, som velstillede borgere testamentarisk havde oprettet til hjælp for arbejdet med de fattige i Asminderød og Grønholt sogne. Det første kendte legat blev stif-

tet af Frederik III's hustru, dronning Sophie Amalie, i 1661. Sophie Amalie besøgte ofte Asminderød Kirke under sine ophold på *Ebbekøb*, en gård beliggende ved Fredensborg, og hun testamenterede en større sum penge til arbejdet med sognets fattige. Pengegaven ses udbetalt til en præst ved Asminderød Kirke i 1663 og beløbet udgjorde dengang en sum af 483 rigsdaler og 62 skilling. En anden god bekendt af området, hvor Fredensborg senere skulle opstå, var Frederik III's ridefoged i Kronborg Len og senere amtsforvalter, Hans Rostgaard (1625-84). Rostgaard oprettede et legat af 11. december 1673, der skulle bruges til at afhjælpe nøden blandt de fattige i Asminderød Sogn.⁴⁰

Den båndlagte sum i legaterne måtte ikke anvendes til fattighjælpen, men det skulle renterne til gengæld. Proceduren var sådan, at den lokale præst ved sin tiltrædelse fik overdraget de testamenterede midler. Præsten skulle så sørge for, at disse opnåede en tilstrækkelig stor forrentning, og det kunne ske ved anbringelse af midlerne i forskellige papirer eller andre investeringer. Hvis præsten ikke kunne få investeret pengene, således at kapitalen gav et afkast på

I 1893 ændrede Fattiganstalten navn til Asyl for Alderdomsunderstøttede, men som man kan se, så er billedet fra før denne tid, fordi plankeværket rundt om ejendommen på Tinghusvej 4 endnu er på plads. Kommunesekretæren Valdemar Seeger ses siddende med en cigar, og Lille Peter står forrest til højre.

minimum fem procent om året, så måtte præsten dække differencen af egen lomme. Undtagelse fra reglen om en tilstrækkelig forrentning skulle godkendes af Danske Kancelli.⁴¹

Når en præst ophørte med at virke i Asminderød og Grønholt sogne, så skulle han aflægge regnskab for de betroede midler. Fandt inspektionen manglende redegørelse for anvendt kapital, måtte præsten betale af egen lomme. Det skete for provst Gert Johan Brøndsted (1773-1846), der ifølge regnskaberne for fattighjælpen i 1840 tilbagebetalte 1.479 rigsdaler og 8 skilling. Beløbet svarer meget godt til de legater, der endnu optrådte i regnskaberne før år 1800, men helt manglede efter 1838. Et uanmeldt kasseeftersyn hos provsten afslørede hullet i kassebeholdningen, og udgangen på sagen blev, at både provst Brøndsted og amtmand Treschow blev afskediget i 1840.⁴²

*Forsorgshjemmene i Fredensborg*⁴³

Kendere af Fredensborgs historie vil sikkert undre sig over, at to af byens store skikkelser i arbejdet med fattigforsørgelsen ikke er nævnt under de private bidragydere. Pensioneret admiral, Jørgen Balthazar Winterfeldt, og kammerråd, fhv. kommitteret i Rentekammeret, Johan Frideric Voss, er begge en selvfølgelig del af traditionen for privat støtte til de nødlidende i området. Anlæggelsen af 'Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse' betegner også en begyndelse for de mange private og offentlige hjem for støtte af de fattige og nødlidende i området. Efter oprettelsen af 'Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse' i 1830 kom der nemlig flere private, halvoffentlige, og fuldt offentlige forsorgshjem til i området ved Esrum Sø.

Initiativtageren til 'Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse' var admiral Jørgen Balthazar Winterfeldt, der ønskede et asyl opført til de nødlidende i Asminderød og Grønholt sogne. Winterfeldt opkøbte et stykke jord og indsamlede indtil sin bortgang i 1821 1.300 rigsdaler. I de følgende år kom der stadigvæk penge ind til fonden, og summen af penge voksede til 1.600 rigsdaler. Winterfeldt havde besluttet, at indretningen af asylet skulle iværksættes, når der var indkommet tilstrækkelige midler til dels at bygge et rimeligt hus, dels at drive selve asylet.

Kort efter Winterfeldts død fik kommunen i 1824 et gavebrev på en ejendom. Gavebrevet var fra kammerråd Johan Frideric Voss, der skænkede sin ejendom i Fredensborg til kommunen. Indeholdt i gavebrevet var den betingelse, at ejendommen skulle benyttes til hospital for de fattige i Asminderød og Grønholt sogne og Fredensborg Slotskirkes menighed. Da kommunen nu stod med både en kapital og en ejendom, der begge sigtede mod en forbedring af de fattiges kår, blev det besluttet at sammensmelte kapitalen og ejendommen i én stiftelse. Resultatet blev 'Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse', der begyndte sit virke i 1830, blev udvidet i 1845 og fungerede frem til sammenlægningen med den nyoprettede fattig- og forsørgelsesanstalt i 1866.

Fattig- og Forsørgelsesanstalten, Tinghusvej 4, blev opført, fordi forsørgelsen af kommunens fattige ikke længere alene kunne varetages af 'Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse'. Af et andragende fra sognerådet fra 1862, stilet til Indenrigsministeriet, ses det, at den hidtidige praksis med en ugentlig uddeling af penge til de fattige ikke længere kunne accepteres af sognerådet. De fattige fik husly og penge til underhold på stiftelsen, men der var ikke noget tilsyn med, hvad den enkelte brugte sin tid på. Det førte ifølge sognerådet til en tilstand af lediggang, tiggeri og konstant druk. I 1863 godkendte Indenrigsministeriet, at stiftelsen kunne sammenlægges med den påtænkte Fattig- og Forsørgelsesanstalt. Som betingelse for tilladelsen skulle kommunen opspare de midler, som stiftelsen hidtil havde rådet over. I 1866 blev stiftelsen slået sammen med fattig- og forsørgelsesanstalten, og der blev etableret et plankeværk for at afskærme byens borgere mod indblikket i de fattiges verden. Først da et mere humant syn på forsørgelsen af samfundets svage vandt indpas i 1890'erne, fjernede sognerådet ganske symbolsk plankeværket, og ejendommen blev omdøbt til 'Asyl for Alderdomsunderstøttede'.⁴⁴

I 1865 blev 'Dronning Louises Børneasyl' åbnet, og den første formand for asylet var en af byens mest berømte borgere, balletmester August Bournonville. Børneasyl eller arbejdsstuer blev oprettet fra midten af 1800-tallet på initiativ af blandt andet Christian VIII's dronning, Caroline Amalie. Børneasylerne påtog sig opsynet med og plejen af småbørn af udearbejdende mødre, der ikke kunne passe deres børn i dagtimerne. Det var hovedsageligt bedre stillede kvinder, der

Asylet, alderdomshjemmet og vandtårnet på Tinghusvej. Postkort. 1906.

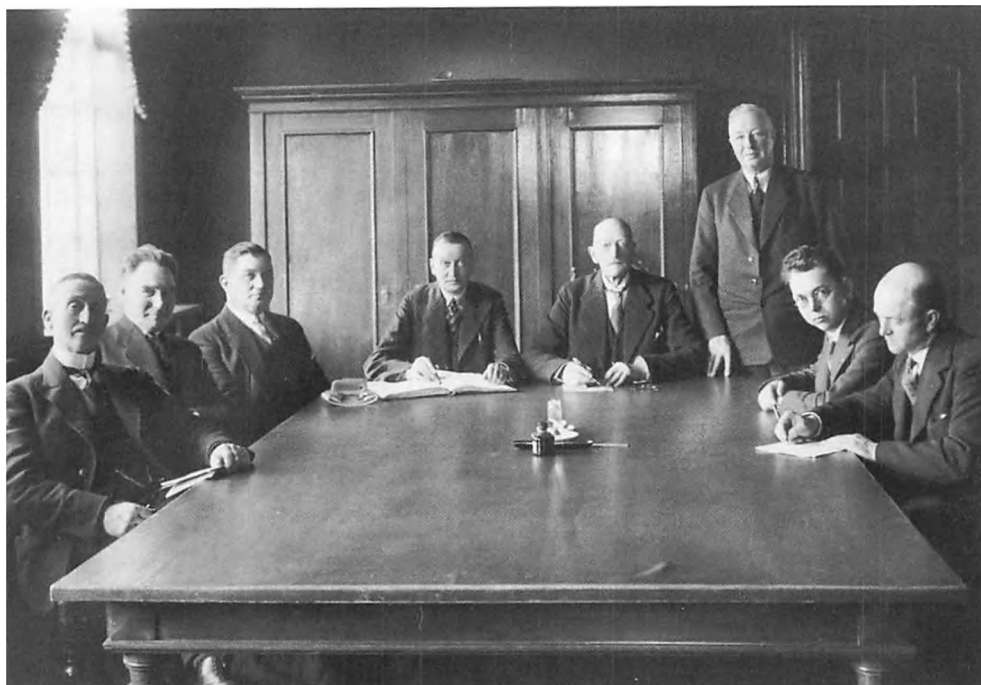

Dronning Louises Børneasyl ses til højre for Christian Lindes nyopførte hvide villa. Fotograf: Christian Linde. Ca. 1901.

påtog sig opgaven med at vogte over småbørnene. Motiverne var forskellige, men fælles for kvinderne var idealisme og et stort socialt engagement. Arbejdet var hovedsageligt af sundhedsmæssig karakter, men indeholdt også sociale og religiøse pligter. Dronning Louises Børneasyl flyttede i 1886 ind i nye lokaler i *Jægergaarden*, Jernbanegade 7. Opholdet i lokalerne varede indtil 1897, hvor en ny bygning på Helsingørsvej 22 blev indviet.⁴⁵

Børnehjemmene var en anden type forsorgshjem, der også vandt indpas i Fredensborg. Et børne-/pigehjem blev oprettet i 1907 på initiativ af slotspræst Karl Frederik Heinrich Kissmeyer (1854-1917) i samarbejde med Frederiksborg Amts Plejehjemsforening. Pigehjemmet startede sine aktiviteter i en lejet villa i Fredensborg Lund, men få måneder efter åbningen flyttede hjemmet til 'Lundely', N. W. Gades Vej 18. Børnehjemmet blev ombygget i 1920 og 1963-64, men har fortsat sit virke som amtsinstitution frem til 1993, hvor ejendommen blev købt af byrådet. Efter kommunens overtagelse er ejendommen blevet anvendt som børnehave og fritidsklub.

Af andre forsorgshjem i Fredensborg kan nævnes: 'Håbet' (1907), Kongevejen 1, drenge-/børnehjem for 3-14-årige drenge. 'Skovholmgård' (1921), Slotsvænget 61, drengehjem 1921-76. 'Varna' (1948), Ib Andersens Vej, børnehjem 1948-83. 'Terrasserne' (1949), Slotsgade 20, er et observationshjem under skolepsykologisk kontor for Københavns Kommune.

Det sociale udvalg i Asminderød-Grønholt Kommune 1933-37. Det sociale udvalg bestod, som det kan ses af fotografiet, kun af mænd, og her var tale om de mest fremtrædende mænd i kommunen. Fra venstre mod højre er personerne: Parcellist Hans I. Hansen (Danstrup), gårdejer Jørgen Jørgensen (Lønholt), gårdejer Anders Andersen (Søholm), kommunesekretær Poul Hedegaard, postpakmester Nielsen (Fredensborg), gårdejer Hans Hansen (Danstrup), trafikassistent H. I. Mikkelsen (Humblebæk) og forstander Hans Hansen 'Skovholmgård' (Fredensborg). Fotograf: Otto Aggerholm.

I det 20. århundrede kom den mere omfattende sociallovgivning, der gav alle borgere fastlagte rettigheder i forhold til offentlig forsorg. Socialreformen af 1933 indebar, at borgernes rettigheder i langt højere grad blev respekteret, selv om det blev nødvendigt at modtage offentlig hjælp. Indførelsen af offentlig forsorg indebar ikke, at de private forsorgshjem ikke længere kunne bruges. De mange aldersasyls blev med tiden omdannet til plejehjem, børneasyls blev afløst af kommunale børnehaver, og forsorgshjemmene har på denne måde vedblivende fundet funktioner at varetage i det danske samfund.

6. Lokalforvaltningen indtil det 20. århundrede

*De danske kommuners tilblivelse*⁴⁶

De danske kommuner blev skabt for at løse de administrative opgaver i lokalsamfundet, som den enevældige statsmagt fra de store reformer i midten og slutningen af 1700-tallet ønskede udført. Udgangspunktet var behovet for hjælp til og kontrol med de grupper i samfundet, der havde behov for understøttelse til livets ophold. Ved Fattigvæsenforordningen af 1803 blev fattighjælpen omlagt, så det var lokalsamfundet, der skulle sørge for forsørgelsen af områdets fattige. I 1814 kom så anordningen om almueskolevæsenet, der gav den lokale forvaltning yderligere opgaver i forhold til de lokale beboere.

Indtil 1841 var det de kongeligt udnævnte embedsmænd, der i samarbejde med den lokale præst forestod fattighjælpen. Det ændrede sig for landkommunernes vedkommende i 1841, hvor der indførtes amtsråd og sogneforstanderskaber i hele Danmark. Grundstenen var lagt til en lokalforvaltning, der i 1800-tallet ikke var udpræget demokratisk i sin sammensætning, fordi alle medlemmerne af amtsråd og sogneforstanderskaber enten var amtmænd, jordejere, præster eller betydningsfulde borgere. Det var imidlertid en markant forandring fra tidligere, hvor præsten og herredsfogeden/birkedommeren i fællesskab klarede de juridiske, økonomiske og sociale problemer i lokalområderne. I 1855 gennemførtes en ændring af valgloven, hvorefter alle med stemmeret til Folketinget fik stemmeret ved valgene af sogneforstanderskaberne, og flere fik muligheden for at opstille ved valgene. I 1867 ændrede sogneforstanderskaberne navn til det mere mundrette sogneråd.

*Lokalforvaltningen i Fredensborg*⁴⁷

I mange år foregik den kommunale forvaltning af Asminderød-Grønholt Kommune udelukkende på basis af frivilligt arbejde fra sognerådets medlemmer.⁴⁸

Hjælpekasserne i de danske kommuner fordelte en del af de penge, som gik til arbejdet med samfundets svage og udsatte grupper inden socialreformen i 1933. Fotografiet viser hjælpekassen i Asminderød-Grønholt Kommune i 1933. I modsætning til det foregående fotografi af det sociale udvalg i kommunen 1933-37 bestod hjælpekassen af både af mænd og kvinder. Der var kun en genganger fra det sociale udvalg, og det var gårdejer Jørgen Jørgensen (Lønholt), ellers var medlemmerne en blandet skare af håndværksmestre, arbejds mænd, parcellister og fruer.

Sognerådet afholdt sine møder i Asminderød Præstegård indtil 1866. Det skyldtes både den fremtrædende rolle, som den lokale præst havde i den kommunale forvaltning indtil 1867, men også at der ikke var så mange andre steder, hvor møderne kunne afholdes. Præstens formandskab i sognerådet indtil 1855 og hans relativt store indflydelse på fattighjælpen og skolevæsenet gjorde, at præstegården var det naturlige sted at afholde møderne. Efter ikrafttræden af den nye landkommunallov i 1867 mistede den lokale præst sin føde plads i sognerådet, og man var derfor nødt til at finde nye mødelokaler. Valget faldt på nogle lokaler i Fattig- og Forsørgelsesanstalten, Tinghusvej 4.

Sognerådets virksomhed var baseret på ulønnet arbejde, men i 1891 var sognerådet på grund af øget arbejds pres nødsaget til at ansætte en kommunesekretær. Den nye kommunesekretær, Valdemar Seeger, fik året efter selskab af den ulønnede kommunekasserer, grosserer Christian Liebst. De to kommunalt ansatte fik adgang til lokaler i forlængelse af sognerådets lokaler på Tinghusvej 4.⁴⁹

I hele det 19. århundrede var sognerådet domineret af det mindretal af mænd, som havde foden under eget bord og betalte skat. Sognerådet var fra 1855 opbyg-

get sådan, at den mindste halvdel (7 medlemmer) blev valgt af alle vælgerne til Folketinget, mens den største halvdel (8 medlemmer) valgtes af den femtedel af kommunens borgere, der havde valgt til Folketinget og havde betalt mest i skat det forgangne år. En sådan ordning førte næppe til brandbeskatning og umådeholdent offentligt forbrug, hvilket utvivlsomt også var hensigten.

Udgangspunktet for arbejdet i sognerådet var at få opstillet en skatteligning, så der kunne komme penge i kommunekassen. Ligningen blev foretaget ud fra en vurdering af ydeevnen hos borgerne. Dengang som nu var der mange klager over størrelsen på den skat, der skulle betales. Dengang synes det at have været en god ide at klage, fordi mange klagere faktisk fik nedsat deres skat. Andre opgaver for sognerådet var forsorgen af de gamle og fattige, støtte af og opsyn med skolerne, opretholdelse af brandvæsnet samt vedligeholdelse af veje og kloakker. Ved en nøje personlig vurdering i hvert enkelt tilfælde bestemte sognerådet, hvad der skulle gives til ansøgerne. Der lå et stort lokalkendskab bag de administrative afgørelser, og det var ikke mange, som slap af sted med at få uberettiget støtte.

Valdemar Seeger (siddende) og bestyrerparret på Alderdomshjemmet i perioden 1900-29, Jens Peter og Marie Nielsen og parrets søn, Valdemar Seeger havde foruden beskæftigelsen som kommunesekretær og som forfatter af flere bøger om Fredensborgs historie også et hverv som redaktør af *Avertissementstidende for Fredensborg og Omegn*. Fotograf: Oskar Johansen. Ca. 1903.

Beløbene til støtte af de gamle og fattige var ofte utilstrækkelige, og i mange tilfælde var der tale om hjælp i form af naturalier frem for penge. Et eksempel på den støtte, man som værdigt trængende kunne forvente af det offentlige, var den støtte, som nødlidende familier modtog under Den slesvigske Krig 1848-51. I en del husstande var manden indkaldt til krigen mod tyskerne i Sønderjylland og kunne derfor ikke forsørge familien. De nødstedte modtog en smule hjælp fra sognerådet, men den var så ringe, at amtet som tilsynsmyndighed i sagerne om fattighjælp pålagde sognerådet at øge understøttelsen til de nødstedte kvinder. I en skrivelse til sognerådet hed det blandt andet om en gravid kvinde, hvis mand var indkaldt til hæren i Sønderjylland, at hendes understøttelse på 4 rigsdaler og 3 mark ...ingenlunde kan erkendes at være tilstrækkelig.⁵⁰

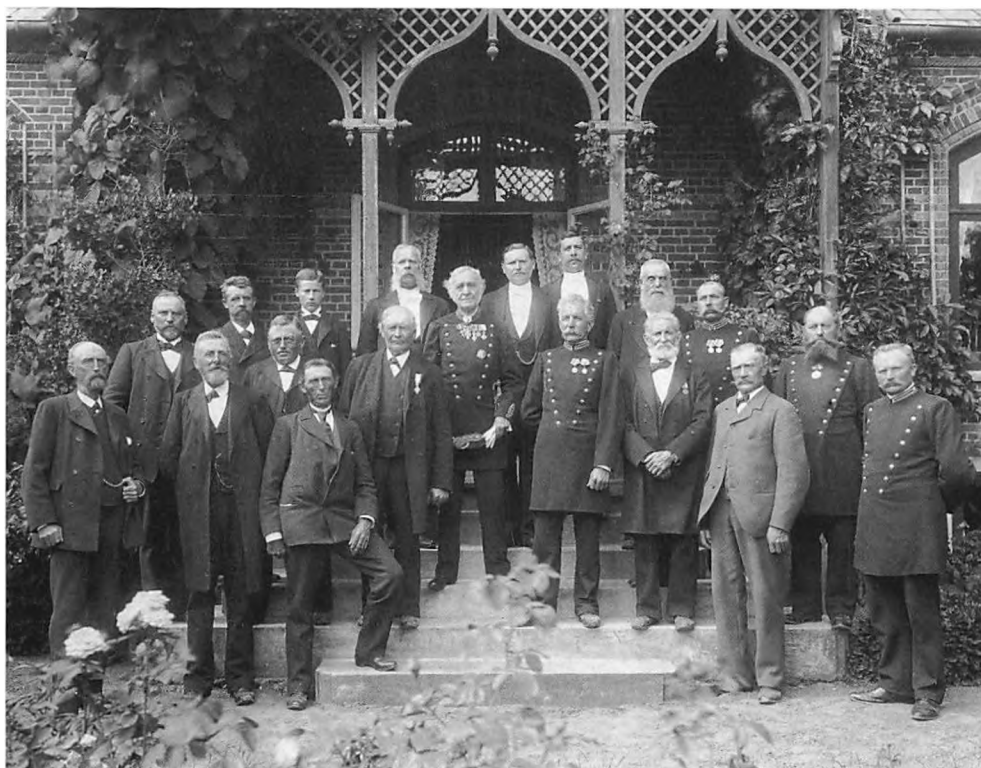
Sognerådet behandlede mange sager, men alle sagerne var inden for det lokale forvaltningsområde. En markant forskel i forhold til driften af nutidens kommuner var, at når regnskabet for det forløbne år blev gjort op, så udviste regnskabet altid et overskud. Der blev ikke kastet penge bort efter hvad som helst, men med til historien hører også, at de nødlidende ikke havde samme krav på hjælp som i vore dage.

Fredensborg som hjemsted for birkedommeren i Kronborg Østre Birk⁵¹

Birketinget som retslig institution stammer fra middelalderen, hvor enkelte områder var unddraget den sædvanlige retskredsinddeling i herreder. Det gjaldt særligt for by- og landområder, der enten var i kongens besiddelse eller fortrinnsvis ejet af større godsejere. I forbindelse med 1849-grundloven indførtes det grundlæggende princip, at alle dommere skulle ansættes og betales af det offentlige. Det var altså det offentlige, som udnævnte birkedommeren i Kronborg Østre Birk, og det sikrede en upartisk dommer.

Birkedommeren havde utrolig stor magt, fordi han var politimester, havde dømmende myndighed i alle sager og endvidere fungerede som tinglysningskontor. Birkedommerens magt blev ikke mindre af, at det var sjældent, at en sag gik videre i retssystemet. Fra slutningen af 1800-tallet og i hele perioden frem til 1919 var der mulighed for appel til de højere retsinstanser, Østre/Vestre Landsret og Højesteret. De fleste sager ved birketinget var dog af en sådan karakter, og de involverede besad så ringe midler, at en afgørelse fra birkedommeren var en endelig afgørelse. Som medhjælp havde birkedommeren en retsskriver, der varetog skriveopgaver, forestod tinglysningen og diverse notarialforretninger. Retsskriveren blev på et tidspunkt efter 1849 suppleret af en eller flere rets-/birkefuldmægtige, der kunne virke som stedfortrædere for dommeren, når denne ikke var til stede eller var overbebyrdet af andet arbejde.

Fredensborg hørte under birketinget ved Kronborg Rytterdistrikts Birk indtil 1849, hvor hovedsædet var Esrum, og birkedommeren residerede i Nødebo. Da

Birkedommer Fritz Moltke og ansatte i Kronborg Østre Birk er fotograferet i forbindelse med birkedommerens afgang i 1903, og man har taget opstilling uden for Moltkes hjem på N. W. Gades Vej 4. Fotografi: Frederiksborg Amts Avis. 1903.

Kronborg Birk blev delt i 1849, blev Fredensborg hovedsæde for Kronborg Østre Birk frem til den store retsplejereform i 1919. At valget faldt på Fredensborg skyldtes, at byen var vokset til at blive en vigtig by i birkets område, og så var det byen, hvor kongehuset havde en sommerbolig. Med flytningen af hovedsædet for den nye retskreds var det nødvendigt at opføre et nyt ting- og arresthus for at give plads til arrestanter. De gamle lokaler, der blev anvendt som retssal, var utidsvarende, og i byen havde man ikke lokaliteter til de uheldige, der skulle forvares. På trods af det nye ting- og arresthus, opført i 1857, var det først i 1904, at selve birkedommerkontoret flyttede til ting- og arresthuset.

Den første birkedommer i Fredensborg var kancelliråd Carl Wilhelm Quistgaard, der opførte en herskabelig ejendom *Villa Nova*, Slotsgade 20, 1854-55, senere kaldet *Terrasserne*. Da Quistgaard i 1869 tog sin afsked som birkedommer, blev kammerherre, overauditør Fritz Moltke udnævnt som ny birkedommer. Moltke residerede i sin bopæl på N. W. Gades Vej 4 frem til 1903, hvor han som landets ældste birkedommer fratrådte sit embede. Den næste i rækken

Interior fra en af Tinghusets 24 celler. Det man kan se, er 'stol, bord, hyld og knæge'. På cellens modsatte væg er der en briks, som om dagen blev slæet op og låst fast til væggen. Fotograf: Nan Grüner Widding, 1990.

Villa Nova (Terrasserne), Slotsgade 20. Fotografi, hvor glaspladen er knækket, fra ca. 1900.

af birkedommere i Fredensborg var C. L. Schou, som varetog hvervet indtil sin død i 1908. Hvervet overtoges af R. W. C. Jork frem til retsplejereformen i 1919, hvor retskredsene i hele Danmark blev omlagt. For Fredensborg indebar det, at dommeren og dommersædet den 1. oktober 1919 flyttede til Helsingør. Det betød mindre, at Fredensborg bevarede status af biting. Byen henhører stadig den dag i dag under Helsingør retskreds.

At give læseren et indblik i de mange forskellige sager, der passerede birke-dommerens bord, vil i al væsentlighed svare til at beskrive de konflikter, som også udspiller sig foran nutidens dommere. Det var stridigheder om ejerskabet over mindre stykker jord, værdien af et udført stykke arbejde og manglende betaling af gælden på vare- og/eller tjenesteydelser. Et ganske utypisk eksempel på domstolens arbejde var processen, hvorunder kvinderne i præstegården i Asminderød blev inddraget i en sag om en række tyverier fra præstegården. Hovedpersonerne i sagen var kapellanen ved Asminderød kirke, Henrik Ussing, og hans hustru, der begge beskyldtes for at have stået i forhold til Ussings søster, Abigal Ussing. Anklageren var sognepræsten pastor Abelschow, hvis hustru var tante til Abigal og Henrik Ussing. Baggrunden for anklagen var vistnok, at Abigal Ussing boede i præstegården, så sognepræsten på den måde fik kendskab til sagen. Sagen endte med, at Henrik Ussing og hustru måtte flytte fra Fredensborg og den ejendom, Henrik Ussing netop havde navngivet, nemlig villa *Zoar*, Skipperallé 3.⁵²

Valg til Folketinget i Fredensborg⁵³

Som konsekvens af 1849-grundloven blev der i 1849 oprettet 100 valgkredse i hele Danmark. I valgkredsene skulle der vælges medlemmer til Rigsdagens to nye kamre, Landstinget og Folketinget. Medlemmerne af Landstinget og Folketinget valgtes for henholdsvis otte- og treårs perioder. Stemmeret til Rigsdagen var forbeholdt en mindre del af den mandlige del af befolkningen. Kvinder, tyende, sindslidende, forbrydere og modtagere af fattighjælp havde slet ikke stemmeret. Til forskel fra vore dage var valgsystemet lig det engelske, hvor hver kreds valgte den person, som samlede flest stemmer. Alle andre stemmer var spildte. Valget foregik ved, at alle, der ønskede at stemme, først blev indskrevet på valglisterne, og derefter skulle man være til stede ved afstemningen. Selve afstemningen blev nemlig foretaget ved håndsoprækning, hvis der var to eller flere kandidater. Den åbne afstemning førte utvivlsomt til, at en del stemte mere efter deres pengepung, end efter deres politiske overbevisning. Nu behøver de to ting ikke at være modstridende, men en mindre handlende, der var afhængig af en større jordejers velvilje, ville nok ikke stemme imod ham under en offentlig afstemning.⁵⁴

Fredensborg var i tiden 1849-1915 valgsted for Frederiksborg Amts 2. valgkreds, der foruden sognene Asminderød og Grønholt omfattede Gilleleje, Søborg, Græsted, Mårup, Esbønderup, Nødebo, Karlebo, Hørsholm og Birkerød sogne. Det første valg til Rigsdagen i Fredensborg afholdtes den 4. december 1849 i *Rosen* på Fredensborg Slot, men først efter en mindre skærmydsel mellem provst Benzien og Indenrigsministeriet. I første omgang havde Indenrigsministeriet afslået, at Fredensborg Slot kunne benyttes og havde i stedet for foreslået, at en af kirkerne i kredsen anvendtes som valgsted. Det fik den gode provst til at fare i flint og på det kraftigste understrege over for Indenrigsministeriet, at ingen af kirkerne skulle anvendes til *...en aldeles verdslig og borgerlig Handling, der let kan blive uhyggelig og forargelig...* Indenrigsministeriet gav sig, og man fik tilladelse til, at Fredensborg Slot kunne anvendes.⁵⁵ De efterfølgende valg i 1853 og 1854 afholdtes også på Fredensborg Slot, men herefter var det slut med varmen indendørs. De øvrige valg frem til 1915 blev alle afholdt udendørs.

Stemningen var spændt i hele Fredensborg, når der skulle være valg. Befolkningen i Danmark var ganske langsomt blevet vænnet til at deltage i de demokratiske processer. Begyndende med stænderforsamlingerne i 1834 og videre via lokalforvaltningen i København, købstæderne og landkommunerne havde der udviklet sig en spirende demokratisk kultur, hvor stadigt flere fik lyst og lejlighed til at deltage i det politiske liv. Det førte til en stigende deltagelse i den politiske proces, og særligt under forfatningskampen (1866-1901) var befolkningens politiske engagement stort.

Den politiske kappestrid var ikke voldelig, men blev ligesom i vore dage ført i de trykte medier og ved valg møder. Debatten om de forskellige kandidaters for-

træffeligheder eller mangel på samme var i ugerne forud for valget stof til aviser, pjecer og valg møder. At debatniveauet har været både skarpt og underholdende kan ses af de to følgende karakteristikker i et flyveblad fra rigsdagsvalget i 1866 af henholdsvis venstremanden og skolelæreren C. F. Bendixen og fuldmægtig, kaptajn J. D. N. B. Grundtvig. Begge var opstillet i Fredensborg-kredsen. Om Bendixen hedder det, at ...*han er Vælgerne ganske ukendt, han kan være meget brav og velbegavet, han har saa vidt vides aldrig lagt for Dagen, at han besidder Dygtighed i andre Retninger end i sit Kald som Skolelærer.* Grundtvig omtales med følgende lidet smigrende ord ...*Han er som politisk Størrelse et fuldstændigt Nul...*, og videre lyder det ...*han er iblandt de allerringeste Rigsdagsmænd.* Det refererede flyveblad havde også en kandidat til posten som rigsdagsmand, og det var proprietær C. Brun, Borup, som repræsenterede Højre. Om Brun havde flyvebladet følgende at sige ...*Det forekommer os at en saadan Mand bør være selvskrevet som Folkerepræsentant, saa snart han melder sig, og der kan aldrig være tale om at skyde ham til Side for en ubekendt og ubetydelig underordnet Em-*

Fredensborg Slot blev i de mange år, hvor Fredensborg var hjemsted for en valgkreds, stedet, hvor selve valghandlingen foregik. Fotografiet er fra Folketingsvalget i 1915, og som man kan se, har kvinderne endnu ikke fået stemmeret til rigsdagsvalg. Fotograf: Otto Aggerholm. 1915.

bedsmand, han være Fuldmægtig eller Skolelærer... Ved valget i 1866 blev proprietær Brun valgt til Folketinget med 539 stemmer mod Bendixens 446. På selve dagen trådte kaptajn Grundtvig tilbage og deltog således ikke i selve afstemningen. Det på trods af, at kaptajn Grundtvig havde vundet de tre seneste valg i kredsen. Bendixen opnåede derimod ikke at få sæde i Folketinget, selv om han ved tre valg i årene 1866-69 var opstillet som kandidat.

Ved valgene til Folketinget i Fredensborg-kredsen var det partiet Højre, der i størstedelen af perioden 1849-1915, og særligt under forfatningskampen mellem Højre og Venstre i tiden 1866-1901, dominerede kredsen. Højres dominans skyldtes særligt godsejer Johannes Hage, *Nivågård*, der i perioden 1876-1901 repræsenterede kredsen i Folketinget. Han havde en stor opbakning i omegnen af Humlebæk, og det skyldtes dels hans position som godsejer, dels at han kæmpede for fiskernes interesser.⁵⁶

Johannes Hage havde mange modstandere i sin tid som folketingsmand, men venstremanden Jens Christensen, der opstillede som modkandidat til Hage i 1898 og efterfølgende tabte valget, havde en særlig historie. Da forfatningskampen tog til i styrke, kunne konflikten nemlig også mærkes i Nordsjælland og særligt på andelsmejeriet 'Toft', Lønholt. Mejeribestyrer Jens Christensen fik striden mellem Venstre og Højre tæt ind på livet. Han blev nemlig fyret af den konservative bestyrelse for mejeriet, fordi han ikke besad den rette politiske observans. Jens Christensen var nødsaget til at skaffe sig en anden levevej og købte derfor en gård ved Lønholt. Fyringen skabte den første politiske martyr på Fredensborg-egnen, og for Jens Christensen kom den endelige oprejsning først, da han i 1901 blev indvalgt i Folketinget.⁵⁷

I de år, hvor valgene til Folketinget blev afholdt i Fredensborg, var der en række faste ritualer på selve dagen. Man mødtes udendørs på eller nær ved slottet. Som det første blev valghandlingen åbnet af sognerådsformanden, hvorefter kandidaterne præsenterede sig selv. Når kandidaterne havde talt, tog en af stillerne (garanter for kandidatens valgbarhed) ordet og fortalte om kandidatens fortræffeligheder. Endelig blev kandidaten selv stillet spørgsmål af vælgerne. Sådan fortsatte det, indtil alle kandidaterne var blevet præsenteret. Derpå holdt man en pause, hvor de lokale vælgerforeninger samledes på hver deres kro for at spise og diskutere netop *deres* kandidats fortræffelighed. Venstremændene spiste på *Asminderød Kro*, højremændene på *Store Kro* og socialdemokraterne på *Prinsen*. Man mødtes igen efter frokost, og så fandt afgivelsen af stemmer sted. Når valgets vinder var fundet og udråbt, kunne alle så gå hver til sit, men det var sjældent, at folk bare tog hjem igen. Valgdagene var festdage, og uanset udfaldet festede man bagefter med de politiske meningsfæller.

De handlende i Fredensborg havde gode tider, når folk fra nær og fjern kom for at deltage i valghandlingen. Ikke nok med at de stemmeberettigede mænd kom til byen, men ganske ofte medbragte de også hele familien. Rigsdagsvalgene afhold-

tes sædvanligvis fra kl. 9.00 og sluttede midt på eftermiddagen, og det gav mulighed for, at der både før og navnlig efter valgbehandlingen var rigelig tid til at gøre indkøb og se på byen. For kroerne og beværtningerne var det også en travl dag, fordi vælgerforeningerne arrangerede festligheder for partierne i løbet af dagen, og om aftenen festede man, om man så havde vundet eller tabt.⁵⁸

7. Tiden 1863-1906

KEJSERDAGE I FREDENSBORG

*Ny slægtslinje i kongehuset*⁵⁹

Christian IX (1818-1906) efterfulgte i 1863 Frederik VII som konge. Frederik VII havde ikke efterladt sig legitime arvinger til tronen, og da det ikke var muligt at finde en passende arving inden for den oldenborgske mandslinje, så blev prins Christian, fjerde søn af hertugen af Slesvig-Holstein-Sønderborg-Glücksborg, udvalgt som tronarving. Danmark blev umiddelbart efter, i 1864, involveret i en krig mod Preussen og Østrig om, hvilken forbindelse hertugdømmerne Slesvig-Holstein skulle have til Danmark. Krigen fik et mindre heldigt udfald, som resulterede i, at hertugdømmet Holstein gik tabt, og hertugdømmet Slesvig blev delt med den største part til Tyskland. Christian IX var uden skyld i såvel krigsudbruddet som udfaldet af krigen, men det tætte tilhørsforhold til det tyske bevirkede, at dele af befolkningen betragtede kongen med mistro. Kongens popularitet voksede efter krigen kun ganske langsomt, og det skyldtes både kongens meget aristokratiske fremtræden og den konsekvente støtte til højremanden J. B. S. Estrup under forfatningskampen. Christian IX opnåede til gengæld i det sidste tiår af sin levetid en højere popularitet, og baggrunden var ikke mindst de gentagne fyrstebesøg i Fredensborg.

Christian IX tilkendegav kort efter sin tiltræden, at Fredensborg Slot var et af de slotte, som kongefamilien ville benytte som residens om sommeren. For Fredensborg betød det så mindre, at Bernstorff Slot blev kongens anden sommerresidens. Berømmelsen, som blev Fredensborg Slot og by til del i sidste halvdel af det 19. århundrede, var en direkte følge af Christian IX's og dronning Louises (1817-98) store børneflokk. Særligt de tre præsentable døtre var et stort aktiv i 1800-tallets aristokratiske verden. Der var ikke mange muligheder for at finde en ægtefælle af det rette blod, hvis man var født ind i de store kongeslægter i dati-

dens Europa. For bejlerne i de store og indflydelsesrige fyrstedømmer, Storbritannien, Rusland og Frankrig, var det forbundet med store vanskeligheder at finde en kandidat, der dels havde det rette blod, dels en kandidat, der ikke forrykkede den skrøbelig stormagtsbalance landene imellem. På samme tid var det heller ikke let at finde en egnet konge til en ledig tronc, som både havde det rette blod og kunne accepteres af de tre store lande. Disse forhold fik stor betydning for Christian IX og dronning Louises børn.

At det danske kongehus kom til at spille en vigtig rolle i dette spegede spil, kan man uden at overdrive slå fast, når man betragter kongeparrets børn og deres respektive ægtefæller.

Af de seks børn blev prins *Frederik* (1843-1912, senere Frederik VIII) og prins *Vilhelm* (1845-1913, senere George I) konger i henholdsvis Danmark og Grækenland, mens prins *Valdemar* (1858-1939) afslog den bulgarske trone.

Prinsesse *Alexandra* (1844-1925) blev i 1901 ophøjet til dronning, da hendes mand, prinsen af Wales, blev kronet som Edward VII (1841-1910), konge af Storbritannien og Irland og kejser af Indien.

I 1881 blev storfyrsttronfølger Alexander (1845-94) kronet som zar Alexander III, selvhersker over alle Ruslande, og Maria Fjodorovna (1847-1928), oprindeligt prinsesse *Dagmar*, blev hans kejserinde. Prinsesse *Thyra* (1853-1933) ægtede i 1878 Ernst August (1845-1923), hertugen af Cumberland.

Når man til disse 6 kongelige børn lægger de 39 børnebørn og 93 oldebørn samt deres respektive royale ægtefæller, så forstår man bedre, at Christian IX ofte omtales som Europas svigerfar.

*Christian IX på Fredensborg Slot*⁶⁰

Det var et forfaldent slot, Christian IX udvalgte som en af sine sommerresidenser. Frederik VII havde fået bragt slottet tilbage til en stand, hvor det var beboeligt, og de mange lejere var blevet opsagt, men der var stadig langt til tidligere tiders pragt. Slottets indretning forandredes ikke i de mange år, hvor Christian IX holdt hof på Fredensborg Slot, men på trods af slottets tilstand tilbragte Christian IX og hans hustru, dronning Louise, tidligere prinsesse Louise af Hessen-Kassel, i 1864 den første af mange somre i Fredensborg.

Ved Frederik VII's overtagelse af Fredensborg Slot blev der foretaget visse ændringer på slottet. Der blev igen indkvarteret soldater, men nu for at beskytte kongeparret. Det for soldaterne så nødvendige marketenteri blev genetableret og placeret i kronprinsens stald, og den nødvendige bolig til marketenderen blev fundet ved at anvende kantorboligen. Soldaterne fik plads i den gamle garderstald, som dermed blev omdannet til kaserne. På slottet mærkede man også lidt til de nye tider, da man fik installeret en pumpemaskine i *Skipperhuset*. Vandet blev pumpet til beholdere, der var opstillet på lofterne i ottekantens bygninger, og det indebar,

Fotografiet er taget i anledning af Frederik IX's dåb i Fredensborg Slotskirke i 1899, og det viser de første fire konger af det glücksborgske kongehus, nemlig Christian IX, Frederik VIII, Christian X og Frederik IX.

at slottets beboere ikke længere skulle hente vand ved vandposten i slotshaven. *Skipperhuset* fandt ny anvendelse, da Det Kongelige Vaskeri flyttede fra Ny Vestergade i København til bygningerne i 1866. Vaskeriet var placeret der til 1954, hvor det blev nedlagt.

For Fredensborg var det af stor betydning, at kongen anvendte Fredensborg Slot, når der kom udenlandske gæster, eller når der var særlige begivenheder at fejre i kongehuset. Særligt på de store festdage for kongeparret, regentparrets bryllupsdag 26. maj og dronning Louises fødselsdag 7. september, var der samlet en stor del af børnene med ægtefæller og børnebørn.

Det var meget betydningsfulde mennesker, der besøgte Fredensborg Slot i de gyldne år. Man skal huske på, at kongehusene i de tider havde en noget større betydning end den formelle og ceremonielle, der nu tillægges dem. Fyrsterne havde magt, og alligevel kom de til lille Danmark og hele vejen til Fredensborg for at være sammen med det danske kongepar. Europas øjne rettedes derfor mod Fredensborg og de sammenkomster, der afholdtes der. En del politiske iagttagere troede, at sammenkomsterne havde en politisk dagsorden, selv om det rent faktisk ikke var tilfældet. Eksempelvis mente den tyske kansler Otto Bismarck, at baggrunden for sammenkomsterne var et dansk ønske om revanche for det forsmædelige nederlag til Preussen og Østrig i 1864.

Med tiden blev bekymringerne om konspirationer i Fredensborg udvandet, og tilbage var den forundring, som blandt andet den britiske dronning Victoria følte. Hvad i alverden ville en række kongelige i det kedelige og triste Nordsjælland? For det første ville børnene af kongeparret gerne besøge deres forældre, og kongeparrets lange levetid skabte en basis for, at sommerbesøgene kunne blive en fastforankret del af årenes gang. Det havde også en vis betydning, at Fredensborgopholdene gav mulighed for at være sammen med andre royale og for på den måde at opleve en relativ anonymitet, ja ligefrem lighed. Endelig betød den store bevægelsesfrihed, som var forbundet med de kongeliges Fredensborg-ophold, også en del. For flere af gæsterne, og særligt de russiske, var det en helt ny oplevelse at færdes uden det meget store sikkerhedsapparat, der var sædvanen hjemme.

Danmark havde tilmed den store fordel, at med enevældens fald i 1849 var synet på kongehuset blevet mere menneskeligt. Det politiske klima var trods den lange forfatningskamp ikke præget af vold, og dermed var Danmark et fredeligt land sammenlignet med de tilstande, der herskede i andre af Europas lande. Den danske befolkning var måske nok interesseret i gæsterne, men der var ingen onde hensigter bag nysgerrigheden.

Det første fyrstebesøg indledtes i 1864, da blandt andre Edward, prins af Wales, og prinsesse Alexandra sammen med den lille nyfødte prins Albert Victor kom på besøg på Fredensborg Slot. Rygterne om prinsen af Wales' vovede opførsel bredte sig hurtigt på slottet og i byen, og prinsen var tilsyneladende konstant i bevægelse og undslod sig ikke for at drille høj såvel som lav. Besøget i 1864 afsluttedes

Vaskerierne ved Esum Sø var en stor industri, der skabte arbejde og indtægt til hele området. Tøj og linned fra København blev fragtet med Nordbanen til Fredensborg, hvorpå det blev kørt til vaskerierne ved Esum Sø. Fotografi fra Sørup. Ca. 1910.

med det første af mange tafler af internationalt snit. Til stede var tronfølgerne til fem europæiske fyrstehuse: Kronprins Frederik, prinsen af Wales, storfyrsttronfølgeren til alle Ruslande, prins Oscar af Sverige-Norge, og landgreve Frederik, arving til kurfyrstendømmet Hessen.

Storfyrsttronfølgeren, der besøgte Fredensborg i 1864, var storfyrst Nikolaj til Rusland. Nikolaj blev i sommeren 1864 trolovet med prinsesse Dagmar, men døde i 1865 på grund af en uheldig kombination af et kronisk dårligt helbred og en rideulykke. Lillebroderen, fyrst Alexander, overtog broderens titel, og efter en kort sørgeperiode blev han trolovet med prinsesse Dagmar. Parret blev gift i St. Petersborg i 1866, og året efter besøgte Alexander og hans Dagmar første gang Fredensborg Slot som ægtefolk, og det blev begyndelsen til et meget betydningsfuldt bekendtskab med Fredensborg.

Fredensborg i kejserens tegn⁶¹

Kejserdagene indledtes, da Alexander i 1881 kronedes i Rusland som Alexander III, og strakte sig over seks kejserlige besøg i årene 1881-93. Når man nu havde besøg fra Rusland, var det ikke længere en arving, der kom på besøg, men en herskeren over alle Ruslande. Alt blev pludseligt omtalt under indtrykket af zarens betydning. Det hed ikke længere taffel, men kejsertaffel. Fredensborg Slot kom i endnu højere grad i både den indenlandske og udenlandske presses søgelys. Hovedpersonen synes nu ikke at have ladet sig påvirke i synderlig grad af den forandring, hans ændrede status havde medført. Han vedblev at være en levende og sprudlende personlighed.

Alexander III lagde navn til epoken, men han var også den helt store personlighed under kejserdagene. Zaren var til stadighed anfører for den royale ungdom, der afreagerede ved mange afvigelser fra den gængse hofetikette. Der findes en del anekdoter om Alexanders hang til skæg og ballade, og her skal blot nævnes en enkelt. Zaren måtte ved en lejlighed tilstå, at han fra et vindue havde oversprøjtet en ganske uforberedt kong Oscar II af Sverige-Norge med en havesprøjte. Kong Oscar II var meget opsat på at finde og få afstraffet den formastelige, men nøjedes efter zarens tilståelse med at fremvise en opgivende grimasse.

Fra *Skipperhuset*, dengang det var vaskeri. Bemærk tøjet, der hang til blegning. Fotograf: Jon Jonsen. Før 1910.

Zarens små udskejelser var dog undtagelser, fordi dagene på Fredensborg Slot var præget af afslapning, ro og masser af tid sammen med familien. Fredensborg blev endog så hjemligt for Alexander III, at han måtte have sig en lille ejendom ganske tæt ved slottet, hvor han kunne trække sig tilbage. Til det formål købte han i 1885 en ejendom på skrænten ved Slotshaven, Kejserensvej 1, af herredsfoged Andreas Hjort Grove for 25.000 kr. Huset blev restaureret efter russisk tilsnit, men zaren nåede desværre kun at overnatte en enkelt gang i huset inden sin død i 1894.

Kejserdagene i Fredensborg tiltrak sig mange tilskuere, og da gæsterne ikke var afskærmet for offentligheden i nævneværdig grad, var det muligt at få et glimt af de royale. Ved besøget i 1887 i anledning af dronning Louises 70-års fødselsdag oplevede Fredensborg en interesse for de besøgende royale, der var så stor som aldrig før. Der måtte indsættes flere ekstratog på Nordbanen, for at alle kunne komme til byen, og der var et mægtigt opbud af mennesker i Fredensborg på ankomstdagen for de royale gæster. De besøgende, hvad enten de kom fra Fredensborgs opland eller fra København, vandrede efter ankomsten op til slottet, hvor de tålmodigt stod enten i slotsgården eller i haven og ventede på at få et glimt af de fornemme gæster. De mere dristige gik endog ind i slotskirken under gudstjenesten eller kiggede ind ad de åbne fløjdøre. Fra hoffets side var man tål-

“En ungdommelig kavalkade”. Christian IX og børnebørnene. Tegning fra Illustreret Tidende. 1883.

Alexander III og kejserinde Dagmar med parrets børn. Udateret fotografi.

modig over for den store interesse, som offentligheden fremviste, og det faldt godt i tråd med den meget lette stemning, fyrstebesøgene afholdtes i. Ved aftenstide vendte strømmen af mennesker, og stationsbygningen blev udsat for en mindre belejring, da alle gerne ville hjem på samme tidspunkt. Stationsforstanderen i Fredensborg i årene 1885-93, Vilhelm Hansen, beskriver så udmærket, men ikke med den store forståelse for de mange nysgerrige, det leben, der fulgte ankomsten af de kongelige til Fredensborg Station: *...Nu laa altsaa Hoffernes Glans igen over Byen, og Damerne, saavel de indfødte som Landliggerne, mødte trofast udenfor Ventesalen, saa snart man havde Færten af, at Hofferne skulde ud at rejse, ja saa ivrige var Folk, at det undertiden saa ud, som om de røde Kuske var nær ved at faa deres Heste væltede, naar Damerne trængte paa for at komme til...*⁶²

De gyldne tider på Fredensborg afsluttedes med zarens sidste visit på Fredensborg i 1893. Christian IX's broder, prins Wilhelm, døde dette år på slottet og

Et af byens karakteristiske vuer, *Keiserens Villa*, Keiserensvej 1. Ca. 1900.

Fotografiet, der er fra en modtagelse af Christian IX omkring år 1900, viser med flagalleen på en meget illustrativ måde byens glæde over de kongeliges ankomst til Fredensborg Station. Fotograf: Christian Linde. Ca. 1900.

blev bisat fra slotskirken. Alexander og Dagmar rejste tilbage til Rusland, hvor Alexander snart blev syg og døde året efter. Efter Alexanders og prins Wilhelms bortgang blev Fredensborg Slot ikke anvendt de næste par år ved de større familiesammenkomster. Kongeparret vendte dog med jævne mellemrum tilbage til slottet, og selv efter dronning Louises død i 1898 blev der afholdt store tafler på Fredensborg.

Således også ved kongens 40-års jubilæum som regent, den 15. november 1903. Hele Fredensborg var udsmykket på bedste vis; der var ikke færre end 200 flag på Dronning Louises Allé. Højtideligheden startede med en gudstjeneste i slotskirken forrettet af pastor K. F. H. Kissmeyer, der holdt en smuk og meget national prædiken for den gamle konge. Efter gudstjenesten modtog kongen gæster og deputationer, herunder ministeriet Deuntzer, som præsenterede kongen for planerne om genopbygningen af Christiansborg. Kongen fik også hilsner fra England og Tyskland, hvor han udnævntes til general i de pågældende landes hære. Efter modtagelsen af gæsterne var der et familietaffel på slottet, hvorunder alle huse i Fredensborg tændte lys for på denne måde at vise kongen byens respekt og

Nybyggeriet tog fart i Fredensborg ved indgangen til det 20. århundrede, men som fotografiet viser, så var der endnu en del grunde, der var ubebyggede i området ved Stationsvej. Fotograf: Christian Linde. Ca. 1903-04.

taknemmelighed. Kongen takkede for byens indsats under jubilæet og meddelte byens deputation, at han og hele hoffet havde befundet sig godt i Fredensborg det forløbne år.

*Fredensborg under Christian IX*⁶³

Fredensborg fik i 1864 status af stationsby, hvilket behandles mere indgående i kapitel 8. Her skal blot konstateres, at der gik en del år, inden den positive indvirkning fra Nordbanen kunne mærkes på byens økonomi. Kongehuset var vendt tilbage i 1861, og det blev derfor mere attraktivt at bo i byen igen. Hoteller, kroer og beværtninger gik bedre tider i møde. Den forøgede aktivitet på slottet medførte også mere arbejde for byens borgere og større omsætning for de handlende. Sammenfattende skete der en stille og rolig udvikling i Fredensborg frem til starten af 1880'erne, hvor kejserdagene gav byen et kolossalt skub i den rigtige retning.

Fredensborg husede, som omtalt senere i kapitel 9, mange berømte kunstnere gennem det 19. århundrede. Efter Christian IX's indtog i byen var de store kunstnerkredse ikke mere at finde i Fredensborg, men enkeltpersoner, som digteren

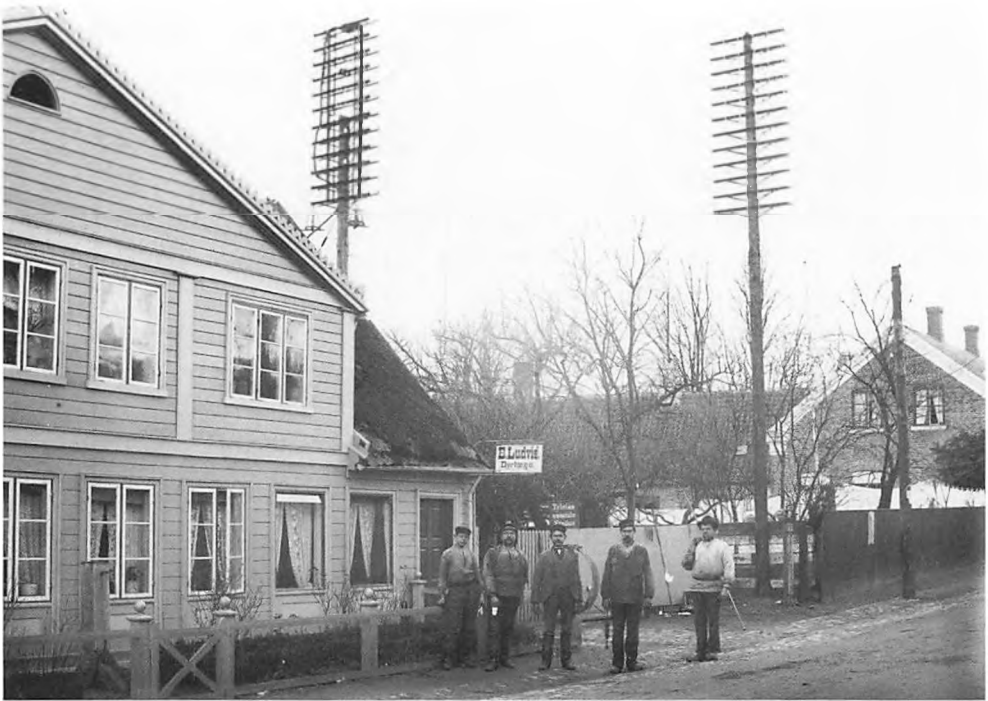
Frederik Paludan-Müller, balletmester August Bournonville og koncertmester Eduard Helsted, holdt fast ved byen. Skuespilleren Olaf Poulsen, den sidste af det 19. århundredes store kunstnere, der bosatte sig i Fredensborg, flyttede ind i Slotsgade i 1884 og boede i byen til sin død i 1923.

I 1860'erne blev der bygget enkelte nye huse, men udviklingen i antallet af huse fra 1800 til 1900 taler sit tydelige sprog. Der blev kun bygget 45 nye bygninger i perioden, og antallet af indbyggere i byen og i hele kommunen steg kun ganske lidt.⁶⁴ Sidst i 1890'erne kom der gang i byggeriet, og i begyndelsen drejede det sig om nye huse i randbebyggelser rundt om den lille centrale bykerne. De nye huse blev opført ved eksisterende veje, og efterhånden som der blev anlagt nye veje til de ubebyggede grunde, blev disse også bebygget. Mange nye veje blev anlagt i årene 1903-06, og mange ældre veje fik enten nye navne eller blev navngivet for første gang, da sognerådet i 1904 gav alle byens gader og stier navne. Efter den gradvise sammensmeltning af bykernen, randbebyggelserne og landsbyen Asminderød fik byen en vis størrelse.⁶⁵

De nye huse blev bygget på grunde, der fra starten af 1870'erne var udstykket forskellige steder rundt omkring bymidten. De store, ubebyggede områder ved Ole Udriders Vænge, *Lille Wendorfs* store jordtilliggende, De Lindhbergske Jor-

Lille Wendorf, Helsingorsvej 5. Receptkuvert med tegning af Des Asmussen. 1979.

Oprettelsen af Fredensborg Telefoncentral 1. januar 1896. Centralen flyttedes 1907 fra Jernbanegade 20 til Jernbanegade 11.

der (tidligere vænget på *Lille Wendorfs* grund), *Store Kros* jordtilliggende og området vest for stationen (nuværende N. W. Gades Vej) blev langsomt bebygget.

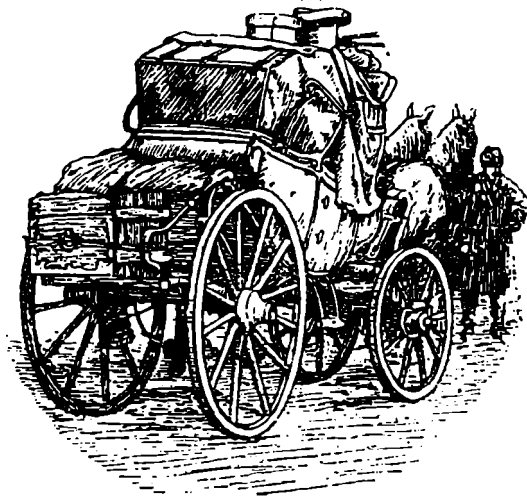
Lille Wendorf blev overtaget i 1772 af ritmester Poul M. Müller, der straks begyndte en udstykning af det store areal, der hørte til huset. Vænget blev derpå afhændet til en tidligere konsul i Stettin, Gustav Lindhberg, der fortsatte udstykningerne og lagde navn til jordene, som for eftertiden kaldtes De Lindhbergske Jorder.

Jordene ved Ole Udriders Vænge blev også langsomt udstykket fra starten af 1870'erne og indtil 1894, hvor den velhavende grosserer Francis Zachariae købte den jord, der endnu ikke var udstykket. Francis Zachariae anlagde vejene Kong Christians Allé, Dronning Louises Allé og Olaf Poulsens Allé.

Den store grund, som var tillagt *Store Kro* til dyrkning af diverse fornødenheder, blev midt i 1890'erne udstykket i ca. 30 mindre grunde af kroejer Erik Brodersen. Den nye bebyggelse kom til at ligge vest for bymidten, og der anlagdes også her en ny vej, som fik navnet Kronprinsessevej.

Som en afslutning på kejserdagene i Fredensborg og et varsel om de store forandringer, byen stod over for, fik Fredensborg i 1893, samme år som Alexander

III's sidste besøg i Fredensborg, sin første telefoncentral. Fredensborg Telefoncentral blev oprettet på privat initiativ på adressen Jernbanegade 20, men blev efter nogle få års drift overtaget af 'Københavns Telefon Aktieselskab' (KTAS) fra 1. januar 1896. KTAS søgte herefter sognerådet om tilladelse til at rejse telefonpæle langs sognets veje. Sognerådet gav tilladelsen i 1900 og anskaffede samme år en amtstelefon til kommunekontoret. Telefoncentralen flyttede i april 1909 til Jernbanegade 11, hvorfra Fredensborg og omegns telefonsamtaler blev bestyret indtil 1954. I 1954 flyttede telefoncentralen sidste gang og fik en placering på Hillerødvej. Behovet for en bestyrer af telefoncentralen forsvandt i 1967 med indførelsen af fuldautomatisk drift.

Rejsevogn fra omkring år 1800.
Efter tegning af Kristian Kongstad.

8. Stations- og rekreatiønsbyen

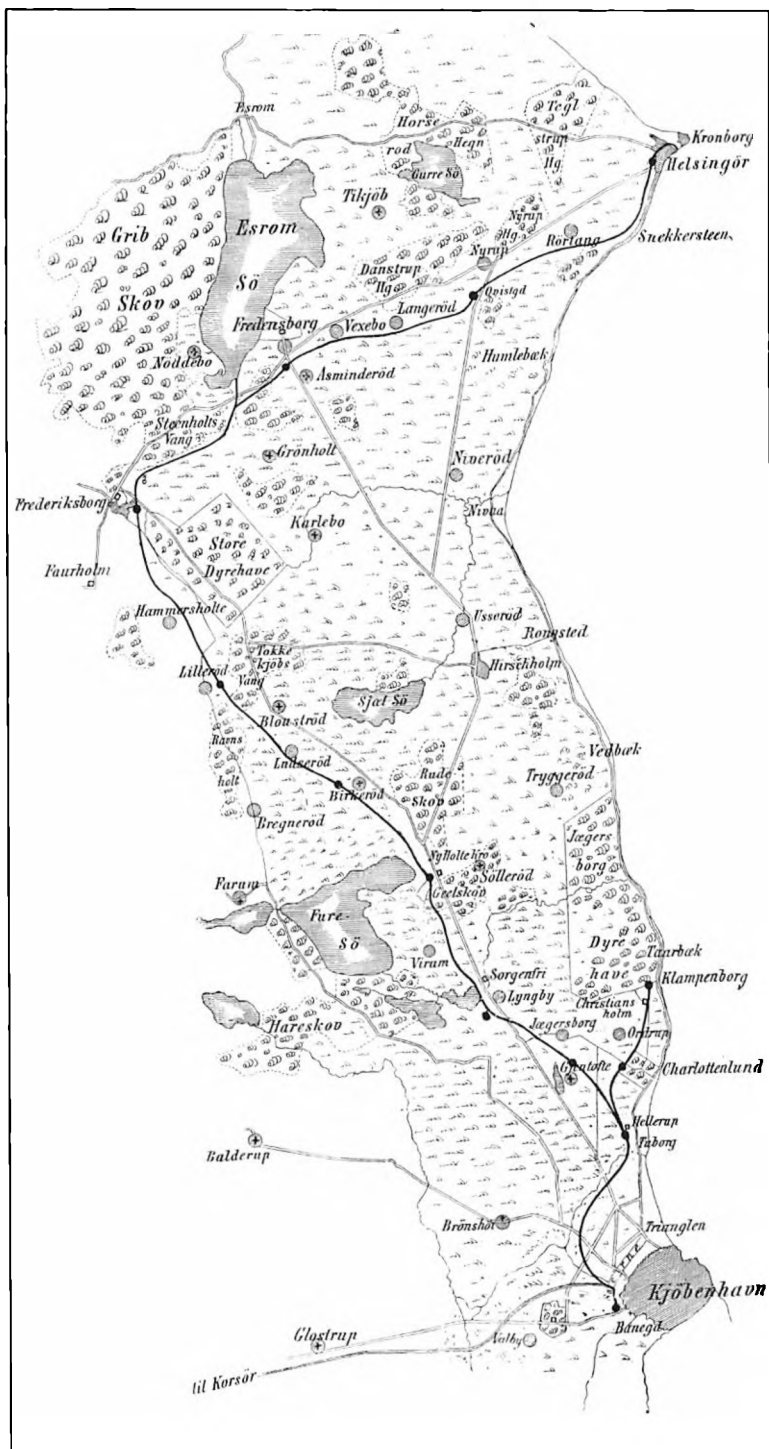
*Person- og varetransport i Danmark før jernbanernes etablering*⁶⁶

I det 19. århundrede blev Danmark langsomt industrialiseret, og under processen blev stadig flere egne af landet forbundet med et voksende system af jernbanespor. Jernbanen var designet til at løse to opgaver på samme tid, nemlig person- og varetransport, og selv om varetransporten ikke havde så stor betydning for Fredensborg, så var muligheden for at få transporteret sine varer hurtigt, nemt og forholdsvis billigt til hovedstaden eller Helsingør og Hillerød et stort fremskridt for bønderne i Asminderød-Grønholt Kommune.

Inden jernbanens komme, 1847, blev persontransporten i større dele af Danmark, herunder Asminderød-Grønholt Kommune indtil 1864, hovedsageligt varetaget af postvæsenet. Det lyder meget bekvemt, men forholdene var ganske anderledes i 1800-tallets Danmark. Hvis man skulle rejse, og ikke selv havde en dertil indrettet vogn, så måtte man enten leje en vogn eller betale for postvæsenets ydelser. Postvæsenet udbød rejserne, som gik under navnet Ekstraposten. Selvfølgelig stod transportlavene i de forskellige byer for, hvilket indebar, at passagerer og fragt skulle skifte vogn i stort set alle de byer, de passerede. Ikke nok med det, så var langt størstedelen af vejene i Danmark i en ganske forfærdelig stand. Kun på Sjælland og delvist på Fyn var der hovedveje af en rimelig karakter, så foruden en meget langsommelig rejse skulle den rejsende altså også udholde elendige veje.

Persontransporten blev forbedret i løbet af 1830'erne, og det skyldtes hovedsageligt oprettelsen af dagvognene, der kørte uden for postvæsenets hovednet. Dagvognene kørte fra en større by på postvæsenets hovednet og til en udvalgt destination. Antallet af ture kunne variere fra flere om dagen til ugentlige ture. Dagvognene opnåede meget hurtigt en massiv tilstrømning af kunder, fordi rejseformen var hurtigere, direkte og ganske ofte også mere behagelig. Med forbedringer i kvaliteten af de vogne, man benyttede, opnåede postvæsenet en otte-

Kortet viser den endelige linjeføring mellem København og Helsingør. Den Nordsjællandske Jernbane. 1864.

ling i antallet af transporterede personer fra 1833 til 1846. Når hertil lægges de mange flere passager, der benyttede dagvognene, så var der i midten af 1800-tallet et stadigt stigende marked for personbefordring.

'Sjællandske Jernbaneselskab' blev stiftet i forbindelse med anlæggelsen af Roskildebanelen, som blev åbnet i 1847, og det var inden for rammerne af dette selskab, at nogle byer på Sjælland frem til 1880 blev forbundet af jernbanen. Nordsjælland blev relativt hurtigt forbundet med København, og baggrunden herfor var de større byer i Nordsjælland, den relativt større befolkningstæthed og de indflydelsesrige personer, som havde interesser i området. Endvidere ønskede 'Sjællandske Jernbaneselskab' at anlægge en linje fra København over Hellerup til Klampenborg, fordi selskabet var overbevist om, at der ville være en stor gevinst at hente på strækningen. Politikerne i Rigsdagen ville dog ikke tillade linjen til Klampenborg uden at få garanti for, at 'Sjællandske Jernbaneselskab' også ville anlægge en linje til Helsingør. Efter et par års tovtrækkeri mellem skiftende indenrigsministre, Rigsdagen og 'Sjællandske Jernbaneselskab' traf Rigsdagens flertal en beslutning. 'Sjællandske Jernbaneselskab' kunne få koncessionen til en linje mellem København og Klampenborg, hvis man samtidig anlagde en linje til Helsingør. Selve loven om jernbanelinjerne i Nordsjælland blev vedtaget i Rigsdagen i februar 1861. Indeholdt i loven var betingelser om, at koncession efter loven senest kunne udstedes 1. januar 1862, og at linjerne skulle være åbnet senest 1. januar 1865.

'Sjællandske Jernbaneselskab' besluttede sig for at anlægge begge linjer, og det eneste uafklarede spørgsmål var linjeføringen til Helsingør. Udgangspunktet var tre mulige linjeføringer. Den korteste vej førte fra Hellerup over Hørsholm og til Helsingør, med en sidebane fra Nivå til Hillerød (Frederiksborg). Den anden mulighed var fra København-Hellerup-Hørsholm, over Grønholt og til Helsingør. Fra Grønholt skulle der så være en sidebane til Hillerød. Sidste mulighed var den lange vej, hvor linjen førtes fra København over Hellerup, Lyngby, Holte, Birkerød, Lillerød, Hillerød, Fredensborg, Kvistgård og Helsingør. Valget faldt på den sidste linjeføring, fordi den tilgodeså flest interesser, herunder også det danske krigsministerium, som ikke var interesseret i en sårbar jernbane langs kysten. Taberne blev de rejsende til og fra Helsingør, der fik den lange tur, og beboerne langs kysten, som ikke fik nogen togforbindelse.

Efter en kort etableringsfase åbnedes strækningerne København-Hellerup-Klampenborg, Hellerup-Lyngby, og endelig Lyngby-Hillerød-Helsingør i 1863-64. Strækningen København-Helsingør fik navnet 'Nordbanen', og den sidste del af strækningen fra Hillerød til Helsingør fik senere tilnavnet 'Lille Nord'.

Nordbanen kommer til Fredensborg⁶⁷

At jernbanen kom til Fredensborg førte til en mindre omlægning af vejene i centrum af byen, hvorunder Jernbanegade blev forlænget til Asminderødgade. Hvor den nye vej krydsede jernbanen, anlagde man en overkørsel. Den gamle vej fra Asminderød til Kirkeledshuset blev således overskåret, og syd for banen blev vejen nedlagt. Den nordlige del af den gamle vej blev efterfølgende til Stationsvej.

Jernbanen krævede et stort anlægsarbejde, hvor meget jord skulle flyttes, og linjeføringen planeres. Arbejdet med jernbanen varede det meste af 1863. Der skulle også opføres en station til passagererne, og den nye stationsbygning i Fredensborg blev i lighed med de andre stationer på Nordbanen opført efter tegninger af V. C. H. Wolff.

Den 8. juni 1864 blev Fredensborgs nye stationsbygning og forbindelsen med omverdenen fejret ved en stor indvielse af Nordbanen. I den anledning var der forinden udgået besked fra 'Sjællandske Jernbaneselskabs' direktør, Viggo Rothe om, at alle stationerne langs den nye rute skulle udsmykkes med blomster og grønt. Indvielsestoget var ligeledes behørigt pyntet med blomster, grønt og mange flag. At der ikke var så meget at feste for efter de mange danske nederlag i krigen imod Preussen og Østrig-Ungarn gjorde ikke glæden mindre, snarere tværtimod. Nu var der endelig noget, som man kunne samles om og glædes over. Arrangementet var også storslået, når man betænker, at landet var i krig, og at størstedelen af Jylland var okkuperet af fremmede soldater. Blandt de 200 indbudte gæster var Chri-

Fredensborg Station med den noget lavere kongelige ventesal til venstre og posthuset til højre. Posthuset blev nedrevet i 1984. Fotograf: Christian Linde. Ca. 1900.

stian IX, dronning Louise, kronprins Frederik (senere Frederik VIII), konseilspræsidenten, rigets fornemste ministre og embedsmænd, Københavns Magistrat og bestyrelsen for 'Sjællandske Jernbaneselskab'. Togturen startede på Klampenborgbanegården i Farimagsgade, hvor toget under en voldsom jubel fra den forsamlede folkemængde afgik på slaget 12.00. Første stop var i Lyngby, hvor størstedelen af byen og oplandet var på stationen for at fejre den nye bane. Allerede kl. 12.30 var toget i Holte, hvor lokomotivet skulle have fyldt vand på. Derpå fulgte Birkerød og Lillerød. Toget ankom til Hillerød kl. 13.30, hvor gardehusarerne var opstillet og modtog kongen og togets øvrige honoratiores med musik og hurraråb. Efter en velkomst ved amtmand Joh. Sigismund Schulin og forevisning af stationsbygningen, ventesalen og pladsen udenfor drog toget af sted mod Fredensborg.

Man ankom til Fredensborg kl. 14, hvor den nye stationsbygning var pyntet ganske overdådigt med blomster og grønt. Etatsråd og forhenværende birkedommer Carl Vilhelm Quistgaard holdt tale for kongen, og selv om byens befolkning var meget begejstrede, så havde de mere at glæde sig over på denne dag. Det var nemlig rygtedes, at kongeparret ville få brug for Fredensborg Slot, og dermed ville stationen blive hofstation.

Efter afrejsen fra Fredensborg gik turen videre over Kvistgaard Station, nær ved den senere Snekkersten Station, og med ankomst til Helsingør Station kl. 14.30. Efter togturen blev indvielsen afsluttet med en 9-retters middag for 200 personer i Skydeselskabets store sal. Kl. 19.45 vendte toget tilbage mod København og stoppede et par gange undervejs. På Gentofte Station stod kongefamilien af og steg på kareter, som kørte dem til Bernstorff Slot. Togturen sluttede kl. 22.15 i København.

*Fredensborg som stationsby*⁶⁸

Stationsbyer eller byer ved vigtige korsveje opfylder egentlig samme funktion. På lokalt plan virker de som center for handel, håndværk og servicevirksomhed i länddistrikterne. I perioden 1850-1940 fik Danmark mange stationsbyer, hvoraf de fleste allerede var etablerede byer, men ellers voksede der hurtigt nye bebyggelser op på de steder, hvor toget stoppede. Stationsbyernes vækst og betydning blev hjulpet på vej af den lempelse af næringsfriheden uden for købstæderne, som ved lov blev endeligt gennemført i 1862. Købstæderne havde før 1862 været beskyttet mod konkurrence fra nærområderne af bestemmelser, der forbød uautoriserede næringsdrivende at drive forretning nær ved byen. Lempelsen havde som konsekvens, at det blev lettere at drive et erhverv, der tidligere havde været umuligt, fordi afstanden til den nærmeste købstad var for lille.

Det gamle *Jernbanehotel* før branden i 1919. Akvarel af Ludvig Rasmussen. 1903.

19/4 1903

Stationsbyernes vækst blev yderligere hjulpet på vej af en stigende vareproduktion og efterspørgsel i landbruget i sidste halvdel af det 19. århundrede. De gode vilkår blev forstærket af andelsforeningernes etablering og hastige fremmarch. De mange andelsforeninger var en væsentlig del af grundlaget for den stigende vareproduktion på landet, og blandt andet derfor fik de nye stationsbyer en øget betydning som centre for transport.

Ofte var der en del typiske træk ved de nye stationsbyer, og her falder Fredensborg ikke udenfor. Der blev naturligvis opført en stationsbygning i Fredensborg i forbindelse med jernbanens ankomst, og stationsbygningen fik i 1866 tilføjet en bygning, der rummede den ene af kun to kongelige ventesale i hele Danmark. Fra 1880 blev togene til og fra Fredensborg tilmed tilpasset de nye tider med Fredensborg som kongelig station, da den normale kronekupé udvidedes til en hel salonvogn.

Kort tid efter Nordbanens åbning fik Fredensborg et nyt hotel. *Jernbanehotellet*, det tidligere *Frihedslund*, blev i 1865 købt og ombygget af restauratør Ole Ferdinand Hansen, så Fredensborg lige som så mange andre stationsbyer også fik et jernbanehotel.

I 1893 byggede og indviede man et missions- og menighedshus, *Salem*, Kronprinsessevej 2. Missionshusene var endnu et kendetegn ved de nye stationsbyer, hvorfra de forskellige nye strømninger indenfor kristendommen søgte at hverve tilhængere. Missionshuset i Fredensborg blev opført af de små indremissionske samfund, der vandt indpas i Asminderød og Grønholt sogne i 1880'erne og var tilknyttet 'Kirkelig Forening for Den Indre Mission i Danmark'.

Jernbanen fik på sigt stor betydning for Fredensborgs fremtidige udseende. Efter anlæggelsen af banen havde byen langt bedre muligheder for at tiltrække de mennesker, der skulle til for at skabe fremgang. Tidligere havde man været afhængig af den lukkede diligence, der fra 1851 gav Fredensborg forbindelse til København. Nu blev det muligt at komme fra Fredensborg og til enten København eller Helsingør tre gange dagligt. Der kørte persontog fra København og Helsingør morgen og aften, og et blandet tog midt på dagen. Persontogene klarede turen Helsingør-København på to timer, mens det blandede tog var 2½ til 3 timer om turen. Om søndagen kørte der flere tog, fordi Nordbanen i lighed med Klampenborgbanen også blev brugt til udflugter fra hovedstaden og ud på landet. Jernbanen var med andre ord en væsentlig forudsætning for den vækst, Fredensborg oplevede i det 20. århundrede og for den vedvarende strøm af rekonescenscenter, sommergæster og egentlige turister, der søgte mod Fredensborg.

De forbigåede byer helt ude ved kysten kom hurtigt til at mærke jernbanens betydning. De direkte diligenceforbindelser fra byerne langs kysten til København blev hurtigt nedlagt i stort tal, og det førte allerede i 1867 til ønsker fra mange sider om en kystbane. Kystbanen blev dog ikke en realitet før 1897, og ind-

Hegels Minde, Jernbanegade 28. Oprindeligt *Overberider Neppes gaard*. I 1890 overtaget af Københavns Kommunes Hospitalsvæsen og indrettet som rekonvalescenthjemmet '*Hegels Minde*'. Fotografi: Det Kongelige Bibliotek.

til da måtte byerne ved kysten lide den tort at se de udvalgte byer inde i landet have den fremgang, der kunne være blevet dem til del.

*Fredensborg som rekreatiomsområde*⁶⁹

Christian IX valgte Fredensborg Slot som fast sommerresidens, og det bevirkede, at det for mange var forbundet med en højere status at nyde sit otium, være rekonvalescent eller landligger i omegnen af Fredensborg. De mange besøgende i Fredensborg i det 19. århundrede kom dog til byen af forskellige årsager, og opholdenes varighed strakte sig over nogle få dage til et sommerhalvår eller mere.

Der var mennesker, som havde et svagt helbred og derfor søgte den smukke natur og de glæder, som den kunne give. Rekonvalescenterne kunne nyde Fredensborgs glæder på et af pensionaterne eller hjemmene. Stifteren af det første rekonvalescenthjem var etatsråd Jacob Hegel, som navngav stedet efter sin afdøde fader, forlæggeren Frederik Vilhelm Hegel. Det fulde navn var *Rekonvalescenthjemmet Frederik Vilhelm Hegels Minde*, men hjemmet forblev ikke det eneste i byen.⁷⁰ Med tiden fik *Hegels Minde* følgeskab af *Christiansro*, *Kongstadhus* og *Granbohus*. *Christiansro* lå på hjørnet af Helsingørsvæjen og Tinghusvej og blev indrettet til rekonvalescenthjem i 1906 af frk. Ann Marie Lillienthal.

Kongstadhus, Stationsvej 7, åbnedes i 1899 af bogtrykkeren og grafikerens Christian Kongstad, og hjemmet var en pension for ældre, raske mennesker. *Granbohus*, Hillerødvej 43, blev i 1906 indrettet til tuberkuloserekonvalescenthjem for mænd, men i tiden før 1906 drev den tidligere ejer, frk. Dagmar Hansen, et rekonvalescenthjem for nervesvækkede.

Foruden rekonvalescenter var der også en del mere eller mindre kendte borgere, der valgte Fredensborg som stedet, når lokaliteten for det velfortjente otium

Christiansro, Helsingørsvej 7, blev indrettet som rekonvalescenthjem i 1906, og med tiden blev det omdannet til plejehjem, som blev afviklet i 1980'erne. Fotograf: Christian Linde. Ca. 1905.

Frederik VIII og dronning Louise modtages af et stort folkeligt opbud, efter at Frederik VIII samme år havde overtaget kongemagten. Fotograf: Christian Linde. 1906.

skulle findes. Den smukke natur i området, nærheden til kongehuset og den ret velstående by var gode grunde til at vælge Fredensborg.

Ifølge J. P. Trap var Fredensborg anno 1897 en by, der for en stor dels vedkommende bestod af landsteder og boliger for pensionister og andre folk, som havde trukket sig tilbage. I sagens natur var de mennesker, der kom til byen for at nyde deres otium og mange af de rekonvalescerende i 1800-tallet ikke helt unge. Når man hertil lægger, at der under 'den kongeløse tid' 1797-1861 var en tradition med at give friboliger på slottet til særligt udvalgte, og at de udvalgte ofte var folk, der fik friboligen som belønning for lang og tro tjeneste, så må man sige, at forestillingen om Fredensborg som pensionistby har haft en del år at udvikle sig i. Til støtte for den opfattelse findes der flere beretninger om gadebilleder fra 1870'erne og 1880'erne, hvor de mange gamle og svagelige blev kørt rundt i rullestole i byens gader og i parken. Fredensborg har helt frem til vore dage bevaret et ry for at huse mange ældre og ganske velstående medborgere, og har af mange fået prædikatet 'pensionistby'.

Mange tilrejsende kom til Fredensborg og i øvrigt hele Nordsjælland for at bruge en stor del af sommerhalvåret som landliggere enten i eget hus eller som lejere af andres huse. De få, som havde råd til at erhverve eget hus på landet, boede og arbejdede oftest i København hele vinterhalvåret, men om sommeren

gjaldt det om at slippe væk fra storbyen. Frygten for, at den temmelig uhygiejniske storby kunne skabe problemer for helbredet om sommeren, var allestedsnærværende i midten af 1800-tallet. Frygten skyldtes blandt andet den store kolera-epidemi, som i 1853 ramte København og kostede ca. 4.700 mennesker livet. Det var nu ikke kun på grund af frygten for smittefare, at mange søgte ud på landet om sommeren. Det var forbundet med høj social status at 'ligge på landet'.

De tilreisende kunstnere og de mange andre besøgende lejede sig ind i en større ejendom, boede hos en familie på stedet eller lånte sig frem til værelser hos venner og bekendte. Ejerne af de større ejendomme og gårde kunne sagtens bo på stedet sammen med lejerne. Lidt anderledes stillede sagen sig for den fastboende familie, der kun havde lidt plads. Familien krøb sammen eller også flyttede de ganske simpelt ud. Man kan selvfølgelig godt have ondt af de stakkels mennesker, der sådan var tvunget til at flytte ud af eget hjem om sommeren, men det er ikke hele billedet, for de fik god betaling for at udleje deres huse, og hvis det ikke var en hel årsløn værd, så var pengene i hvert fald et rigtigt godt supplement til indtægten.

Den sidste gruppe af besøgende var de egentlige turister, som i perioden frem til 1. Verdenskrig bragte en ikke ubetydelig omsætning med sig til byen. Under kejserdagene var byen nærmest invaderet af turister af alle slags. Hotellerne var fulde af politifolk, journalister, jernbanefolk og telegrafister, der alle var i byen på grund af fyrstebesøgene. Gaderne var fulde af mennesker, der søgte af få et glimt af herskaberne inde på slottet. Helt overfyldt blev der, når togene med de royale ankom til Fredensborg. Så tog alle opstilling foran stationen for at få et glimt af de royale.

Aktiviteterne toppede under kejserdagene. Men selv efter, at den gyldne tid var ovre, var der mange beboere i byen som var beskæftiget med turismen om sommeren. Vognmændene tjente godt på at køre besøgende rundt i Fredensborg. De børn, der kunne en smule tysk, agerede turistførere og guidede besøgende rundt i parken. Hotellerne bespiste turistene, og forretningerne sørgede for, at der kunne blive mulighed for at gøre lidt indkøb.

9. Kunstnerne i Fredensborg i det 19. århundrede

70

Fredensborg er gennem tiden blevet betegnet som en by, hvor der var mange, som søgte rekreative ophold, men den vedvarende tilstrømning af kunstnere har også skabt en selvforståelse blandt byens borgere af Fredensborg som en kunstnerby. Den selvforståelse trives i bedste velgående og skabtes vel egentlig af de meget betydende kunstnere, som tog ophold i Fredensborg i det 19. århundrede.

Fredensborg har siden den første storhedstid under Frederik V og Juliane Marie (1746-96) haft en konstant og temmelig stor tilstrømning af kunstnere. De var og er fortsat tiltrukket af det samme som de mange besøgende, nemlig den smukke natur og adgangen til både skov og vand. Kunstnerne havde især tidligere væsentlig mere pekuniære grunde til at bosætte sig i området, fordi kongehuset var et aktiv i kraft af, at kongehuset selv var stor aftager af kunst, men også fordi kongehusets tilstedeværelse tiltrak et købedygtigt publikum.

*De tidligste kunstnere i Fredensborg*⁷¹

De udøvende kunstnere i det 18. og 19. århundredes Danmark var i høj grad afhængige af velvilje og støtte fra de velhavende kredse i samfundet. For at opnå den økonomiske støtte, der var nødvendig for livets opretholdelse, måtte kunstnerne være de steder, hvor deres velyndere nu engang opholdt sig. Da Frederik V tog fast ophold på Fredensborg Slot hver sommer efter 1746, var det derfor kun naturligt, at der med de kongelige fulgte kunstnere, som kunne underholde de kongelige under sommeropholdet. De første kunstnere bosatte sig ligesom de kongelige også kun i Fredensborg om sommeren, og når vinteren nærmede sig, vendte kongelige såvel som kunstnere tilbage til København.

De første kendte kunstnere i Fredensborg var skuespillerparret Michael og Johanne Cathrine Rosing. Ægteparret Rosing var begge tilknyttet Det Kongelige Teater, og fra 1778 blev de hentet til Fredensborg, når de kongelige gæster skulle på sommerophold. Skuespillerne underholdt de kongelige ved ugentlige teater-

forestillinger og koncerter i et lille hofteater. Teatret, der var blevet til på ordre fra enkedronning Juliane Marie, var indrettet af hofbygmester Harsdorff, og blev opstillet i damebygningens marskalstue. Når sommersæsonen var slut, blev teatret nedtaget indtil næste år.

Ægteparret Rosing boede fast i København indtil ca. 1780, hvor Michael Rosing pådrog sig et alvorligt tilfælde af tyfus. På enkedronningens foranledning blev Michael og Johanne Cathrine og deres mange børn derefter indlogeret hver sommer i nogle værelser på gården *Frihedslund*.⁷² Rosings havde ophold i *Frihedslund* indtil 1794, hvor Michael Rosing købte gården for 3.000 rigsdaler, som han havde fået udbetalt efter den teaterglade baron Henrik Boltens død. Ægteparret boede hver sommer på *Frihedslund*, indtil den ulykkelige krig med England, hvorunder gården blev besat af engelske tropper i 1807. Den var efter soldaternes hærgen så ødelagt, at Rosings ikke magtede at sætte den i stand, og blev derfor solgt. Ægteparret forlod dog ikke byen, men indlogerede sig blot i forskellige huse i byen frem til Michael Rosings død i 1818. Johanne Cathrine bevarede tilknytningen til Fredensborg, og det skyldtes ikke mindst, at kongehuset fra 1832 stillede en fribolig i Kancellibygningen på Fredensborg Slot til hendes rådighed. Johanne Cathrine Rosing døde i 1853.⁷³

Ægteparret Rosing var på mange måder vigtig for de senere generationer af kunstnere i Fredensborg. Deres tilstedeværelse tiltrak nemlig andre af deres lige-sindede til byen. Digteren Knud Lyhne Rahbek besøgte ofte ægteparret, når de

Ægteparret Michael og Johanne Cathrine Rosing. Fotografi: Det Kongelige Biblioteks billedsamling.

Familien Bournonville var som nævnt tæt knyttet til Fredensborg gennem flere generationer. Portrættet er af Eduard Lehmann. 1852.

opholdt sig i Fredensborg om sommeren. Rahbek havde studeret filosofi sammen med Michael Rosing på Københavns Universitet, men tiltrækningen mod Fredensborg skyldtes i lige så høj grad Johanne Cathrine Rosing, hvem Rahbek var dybt betaget af. Forholdet til Johanne Cathrine blev dog aldrig andet end venskabeligt. Andre berømte kunstnere kom også tit i huset og besøgte først ægteparret og siden Johanne Cathrine Rosing. Heraf kan nævnes Frederik Paludan-Müller (1809-76), Eduard Helsted (1816-1900), Holger S. Paulli (1810-91), Niels W. Gade (1817-90), Anna Nielsen (1803-56), Adam G. Oehlenschläger (1779-1851) og August Bournonville (1805-79).

Efter 1832 afholdt Johanne Cathrine hver sommer en stor fødselsdagsfest for den store familie. I familien var den dengang ganske unge Michael Rosing Wiehe (1820-64), der senere skulle blive anerkendt skuespiller ved Det Kongelige Teater. Publikums erklærede yndling, Michael R. Wiehe, fandt også sin hustru Emilie i byen. Han færdedes i en kreds, der i perioden 1838-49 talte anderledes tænkende kunstnere som komponisten Niels W. Gade, digterne H. C. Andersen (1805-75) og Christian Winther (1796-1876) samt en lang række af skuespillerne ved Det Kongelige Teater. Kredsen holdt til hos det etablerede skuespillerpar Anna og Nicolai P. Nielsen (1795-1860), der indtil sommeren 1849 residerede på landstedet *Sommerlyst* uden for volden ved Frederiksberg Allé.⁷⁴ Efter 1849 flyttede kredsen

opholdssted til Fredensborg, hvor Anna og N. P. Nielsen havde opslået deres sommerresidens. Ægteparret Nielsen boede først på slottet en sæson, hvorefter de boede til leje frem til 1856. Først i *Villa Gallina*, Slotsgade 2A og derefter på *Florahøj*, Kongevejen 1. Kunstnerne fra København fulgte med i stort antal, og en del fortsatte med at komme til Fredensborg efter Anna Nielsens død i 1856.

*Bournonville i Fredensborg*⁷⁵

Som far så søn. Det kunne være en meget passende beskrivelse af Bournonville-slægten ved Den Kongelige Ballet. Faderen, Antoine Bournonville (1760-1843), var solodanser og i perioden 1816-23 delvis balletmester. Herefter trak han sig tilbage til den fribolig på Fredensborg Slot, som han havde fået stillet til rådighed af kongehuset efter sin afsked.

Sønnen, August Bournonville, blev uddannet som danser i København og Paris og havde en stor international dansekariere foran sig. August valgte i stedet for som 25-årig at blive ansat som balletmester ved Den Kongelige Ballet i København, og her fremførte han indtil sin død i 1879 over 50 balletter og skabte egenhændigt sin store og verdensberømte ballettradition.

Antoine slog sig ned i Fredensborg i 1823, og August havde besøgt Fredensborg fast hver sommer siden 1839, hvor hans moder havde lejet en lille lejlighed til ham og hans familie. Det var dog først efter koleraepidemien i København i 1853, at August besluttede sig for at købe ejendommen Slotsgade 9 (tidligere *Sommerlyst*) i Fredensborg, hvor somrene kunne tilbringes. Det var nu ikke kun August Bournonville, der søgte Fredensborgs ro og skønhed, men også den kreds af balletkomponister, der virkede sammen med ham ved Den Kongelige Ballet. Det drejede sig om komponisterne Eduard Helsted, Holger Simon Paulli og Niels W. Gade, og de tre komponister havde i forvejen en tilknytning til Fredensborg, fordi de alle havde været en del af den kreds, der færdedes omkring Johanne Cathrine Rosing og Anna og N. P. Nielsen.

Holger Simon Paulli indlogerede sig hver sommer i Fredensborg, hvor familien lejede sig ind i *Kirkeledshus*, Olaf Poulsens Allé 2. August Bournonville og Paulli havde i Fredensborg mange stunder, hvor de kunne diskutere opsætningen af endnu et nyt værk. Bournonville stod for koreografien, mens Paulli komponerede musikken.

Niels Wilhelm Gade var en anden flittig gæst i Fredensborg og havde ligesom Paulli et tæt samarbejde med Bournonville ved skabelsen af balletterne. Når N. W. Gade var i Fredensborg, boede han i *Store Kros* gamle rejsesald, Slotsgade 1. N. W. Gade var en internationalt anerkendt komponist, der ofte blev inviteret til at underholde hoffet med sit spil. Ved flere lejligheder skabte han musikstykker til ære for de kongelige eller disses gæster ved hoffet i Fredensborg. Blandt andet

Peder Mønsted fandt mange motiver i egnen omkring Esrum Sø, og der kendes adskillige malerier fra Sørup og Fredensborg Slotshave. Her har han stillet sit staffeli op for enden af den lange, snorlige Skipper Allé en tidlig efterårsdag 1921. Mon ikke de toppede brosten havde en del af skylden? Mønsted døde i øvrigt i Fredensborg i 1941, 82 år gammel.

skrev han sin sidste komposition 'Echo de Fredensborg' i Fredensborg i 1890. Kompositionen var en hyldest til zar Alexander III af Rusland.

Den sidste af de store komponister i Fredensborg, Eduard Helsted, arbejdede sammen med August Bournonville fra 1840. Helsted erhvervede sig i 1865 ejendommen *Zoar*, Skipperallé 3 og boede der frem til sin død i 1900.⁷⁶

Fælles for komponisterne og August Bournonville var, at de alle tilbragte mange somre i Fredensborg og satte stor pris på den skønne natur, der lå lige for døren. Nærheden til kongehuset var vigtig, men endnu vigtigere var det, at man kunne slappe af på lange vandreture i omegnen.

*Olaf Poulsen i Fredensborg*⁷⁷

Den sidste af de store kunstnere, der i det 19. århundrede havde Fredensborg som hjemsted, var skuespilleren Olaf Poulsen (1849-1923). Olaf Poulsen var en af sin tids største skuespillere og vel nok den største komiker. Debuten på Det Kongelige Teater kom i 1867 i rollen som Jacob i *Erasmus Montanus*. Frem til afskeden med Det Kongelige Teater i 1917 var Olaf Poulsens særlige speciale de mange forskellige roller i Holbergs skuespil. Efter sin afsked med scenen blev

Villa Gallina. Fotografi. 1878.

Selskabsforeningen *Evoë* spiser med to kulsviere og en unavngiven kvinde. Udateret fotografi.

Olaf Poulsen hædret med tildelingen af kommandørordenen af alle tre nordiske ridderordener.

Familien Poulsen flyttede til Fredensborg i 1885 og ind i *Carolinelyst*, Slots-gade 4, efter at have haft sommerbolig i Humlebæk i 1884. Her boede de indtil 1903, hvor ejendommen blev nedrevet, og den nye og større ejendom, *Østrup*, blev opført året efter. Olaf Poulsen brugte en del af sin fritid på at vandre i den skønne natur. Han er ofte set reciterende linjer fra de mange stykker, han skulle spille i. Øvelserne blev foretaget i Marinelligangen i Fredensborg Slotshave, hvor så mange andre store skuespillere, digtere og komponister havde gået før ham. For Fredensborg var Olaf Poulsen et endog meget friskt pust fra den store verden. Den store komiker var en sprudlende mand, og særligt turene med svirebrødrene i selskabet *Evoë* var ganske kendte i området, men de var lige til det sidste omgærdet med megen mystik.

Selskabet *Evoë* var stiftet af Elith Reumert, Vilhelm Østergaard, Olaf Poulsen og Esak Aggerholm. Forkortelsen var altså de fire stifters første bogstav i deres fornavne. På samme tid var *Evoë* også et jubelråb brugt under Dionysos-festerne i det gamle Grækenland. Som læseren kan forstå, så var formålet med det lille selskab at nyde livet. Det skete ved at udfordre de øde skovstrækninger i Gribskov, men dog først efter at de fire deltagere havde fortæret en fyrstelig middag. Seancen varede gerne et par dage, hvor svirebrødrene fandt logi for natten, som de

VALDEMAR SEEGER FREDENSBORG

JENS MØLLERS BOGHANDEL
HELSEINGØR

Tegneren Ib Andersens (1907-69) hus som han selv så det en dag i august 1952.

bedst kunne. Efter at have oplevet naturen vendte selskabet således forfrisket tilbage til civilisationen.

Olaf Poulsen døde i 1923 og blev begravet på Asminderød Kirkegård. Østrup, Slotsgade 4, blev i 1924 omdannet til æresbolig for scenekunstnere, og en del af stuerne indrettet til mindestuer for Olaf Poulsen. I 1961 nedlagdes mindestuerne, og ejendommen blev overtaget af den daværende ejer af *Store Kro*, Ronald Larsen.

Digterne i Fredensborg ⁷⁸

Mange af de omtalte kunstnere var skuespillere eller havde tilknytning til de kongelige scener. Skribenter, forfattere og digtere færdedes også i Fredensborg, men forholdet til byen var af en lidt mere blandet karakter end det entydigt positive, som scenekunstnerne havde til byen. Digternes indtog i Fredensborg begyndte med den store tyske digter, Friedrich Klopstock (1724-1803), der ankom til Dan-

Forsiden til Valdemar Seegers første bog om Fredensborgs historie, 1915. Forsidetegningen er af Kristian Kongstad (1867-1929). Han boede i en årrække i Fredensborg og var kendt som en af datidens bedste bogtilrettelæggere. Derudover var han også tegner og grafiker.

mark på foranledning af Frederik V. Det var den unge J. H. E Bernstorff, der henledte kongens opmærksomhed på kunstneren og foreslog, at den danske konge i lighed med tidens andre monarker ydede udvalgte kunstnere økonomisk støtte. Klopstock kom til Danmark i 1751 og herfra gik turen til Fredensborg, som digteren fandt meget indtagende.

I lighed med Klopstock fandt også Søren Kierkegaard (1813-55) naturen i Nordsjælland tiltrækkende. På utallige køreture gennem landskabet og lejlighedsvis også til Fredensborg nød Kierkegaard naturen. Køreturene foregik året rundt og blev afviklet i et forrygende tempo. Oplevelsen af blæsten i ansigtet var livgivende og opholdet i naturen en nødvendighed for forfatteren Kierkegaard. Ved enkelte lejligheder kom han til Fredensborg, hvor der blev tid til en hurtig rundtur og en kort middag på *Store Kro*, hvorefter det så gik af sted igen mod København.

Kierkegaards samtidige, Frederik Paludan-Müller, havde et langt tættere forhold til Fredensborg. Under de mange sammenkomster med kunstnerkredsen omkring Anna og N. P. Nielsen i 1850'erne var Paludan-Müller en fast deltager. Paludan-Müller skrev hovedværket *Adam Homo* i årene 1842-49. I de følgende årtier var han svækket af længerevarende sygdomsperioder, men de skrifter, som han frembragte i disse år, var præget af tiden i Fredensborg.⁷⁹

Paludan-Müller fik sammen med hustruen Charite Borch fribolig i domestiklængen på Fredensborg Slot fra begyndelsen af 1850'erne. Ægteparret boede på slottet frem til 1859. Herefter måtte de den følgende sommer flytte til et lille hus i Veksebo, men kun frem til 1863, hvor parret igen fik ophold på slottet. Paludan-Müller var genstand for megen opmærksomhed fra hoffet, og den blev i rigeligt mål gengældt. Ved prinsesse Dagmars afrejse fra Danmark i 1866, hvor hun skulle drage til Rusland for at blive gift med storfysttronfølger Alexander, skrev Paludan-Müller et lille digt med titlen 'Hilsen fra Fredensborg til prinsesse Dagmar'. I 1876 døde Frederik Paludan-Müller og blev begravet på Asminderød Kirkegård. Charite Borch boede på slottet til sin død i 1884.

Af de kendte forfattere var Paludan-Müller undtagelsen. Hvor de andre digtere og forfattere blev betaget og begejstret af den skønne natur, og derefter vendte blikket mod andre egne, så holdt Paludan-Müller gennem et langt liv fast ved byen.

Holger Drachmann (1846-1908) havde en solid tilknytning til Fredensborg, idet tre af faderens mostre havde fribolig på slottet. Drachmanns faster Louise var gift med slotstømreren og købmanden Peter Steen, der var indehaver af *Prinsen*, Slotsgade 8, og der opholdt Drachmann sig en del som barn og ung. Erindringsromanen *En Overkomplet* skrev Drachmann i 1875-76 under indtrykket af skilsmissen fra sin første kone, Vilhelmine Eriksen. I romanen genfindes personer som Henriette Steen, N. P. Nielsen, Frederik Ludvig Høeddt, Michael Wiehe, Niels W. Gade, Sophie Kobiesky, Frederikke Hassenfeldt og H. C. Andersen, der alle var i Fredensborg samtidig med Drachmann.

Tegnerne i Fredensborg

Af de mange kunstnere, som ikke er blevet nævnt i forbindelse med Fredensborg, gælder det for størstedelens vedkommende, at de har haft tilknytning til byen i det 20. århundrede. Forfatterens fravalg af kunstnerne fra det 20. århundrede skal ikke opfattes som nogen nedvurdering af kunstnerens kvaliteter, men omdømmet som kunstnerby stammer fra de kunstnere, der tog ophold i byen i det 18. og 19. århundrede. En særlig gruppe af kunstnere i Fredensborg falder dog lidt uden for den opdeling, fordi de ved deres mangeårige virke som tegnere har fået en berømmelse, der rækker langt ud over Fredensborgs grænser. Ib Andersen (1907-69) og Des (Andreas) Asmussen (f. 1913) har det til fælles, at de begge af samtiden er blevet betragtet som meget betydende tegnere.

Ib Andersen var arkitekt af uddannelse, men det var arbejdet som bladtegner på Politiken i årene 1927-69, der gjorde ham kendt i vide kredse. I dagbladet Politiken tegnede han den nordsjællandske natur og livet på landet og skabte en række illustrationer i tillægget Magasinet, der var både raffinerede og folkelige af karakter. Ib Andersens produktion omfatter også mange bogomslag, og illustrationer til bøger samt en række bidrag til den danske plakatkunst. Den måske største bedrift var tegningen af dyremotiverne på de nye danske pengesedler, som blev indført fra 1965.

Valdemar Seeger, Jan Steenberg og Kaj Strandberg indtager en dominerende position i den lokalhistoriske beskrivelse af lokalsamfundet i Fredensborg og Asminderød, og på samme vis er det umuligt at komme uden om Des Asmussens mange skildringer af bygninger, mennesker og natur. I forskellige dagblade har Des Asmussen fra ca. 1935 præsenteret læserne for oplevelsen af byens bygninger og gadelivet, men med en til stadighed skiftende stil. Des Asmussen er måske især kendt for illustrationerne i den danske udgave af Margaret Mitchells roman, *Borte med blæsten* (1975). Illustrationerne i romanen eksemplificerer et af Des Asmussens talenter, evnen til at indleve sig i fremmede miljøer og samtidig bevare en historisk korrekt skildring. At Fredensborg Slot og bymidten i Fredensborg har en særlig plads i Des Asmussens hjerte, vidner de mange skildringer i bogen *Fredensborg con amore* om.

10. Tiden 1906-47

De teknologiske landvindinger

Ved århundredeskiftet gennemførtes en række reformer og moderniseringsprojekter, der her er gengivet i en sammenhæng, som skal vise den store forandring, der skete med byen i perioden op til 1920.

Som en rød tråd gennem moderniseringen løb konflikten mellem de voksende bysamfund i kommunen og landområderne. Stridens kerne var, at de mange forbedringer af den offentlige forsyning skulle betales af alle borgerne i kommunen, men det var oftest kun byboerne, der den første tid fik gavn af dem. Ved anlæggelsen af gas- og vandværket i Fredensborg og den efterfølgende kloakering af byen kom modsætningsforholdene mellem land og by tydeligt frem, men Fredensborg endte på trods af de mange protester fra landboerne med at få sin nye forsyning af vand, gas og elektricitet samt den nødvendige kloakering.

Gas- og vandværket opføres i Fredensborg ⁸⁰

I 1902 kom to unge ingeniører Agge og Haxthausen til byen og foreslog, at de skulle forestå opførelsen af et forsyningsnet med tilhørende bygninger, så Fredensborg kunne blive forsynet med el, gas og vand. Det vakte røre i byen, da de to ingeniører i byens blad 'Avertissementstidende for Fredensborg og Omegn' den 1. december 1902 fik bragt en artikel, hvori de opfordrede alle byens borgere til at tegne sig som forbrugere. Et grundejermøde afholdtes derefter om sagen den 11. januar 1903. Mødet fandt sted på *Jernbanehotellet*, og foruden de to ingeniører havde de fleste af byens førende borgere ordet. Udgangen på mødet blev, at man besluttede at nedsætte et udvalg under formandskab af sagfører Christian Linde, der skulle arbejde videre med sagen. På mødet blev det endvidere besluttet at danne en forening for grundejere i Fredensborg og Asminderød. Grundejerforeningen fik hurtigt tegnet næsten alle grundejere som forbrugere inden kontrakten med Agge og Haxthausen blev underskrevet.

Den 6. august 1903 havde sognerådsformanden, postmester August Edvard Theodor Nielsen, fået den fornødne tilladelse til at underskrive kontrakterne med de to ingeniører om værkernes opførelse. Sognerådet nægtede dog i første omgang ingeniørfirmaet den rentegaranti, som man havde udbedt sig. Sognerådet var i lighed med de øvrige borgere i kommunen delt mellem repræsentanter for land- og byinteresser, hvor landbefolkningen ikke kunne se det rimelige i, at kun byen fik tilført de moderne bekvemmeligheder, mens alle kommunens borgere skulle betale for dem.

Situationen forandredes efter sognerådvalget den 17. december 1903, hvor magtfordelingen mellem by og land skiftede. Byen Grønholt fik end ikke en repræsentant indvalgt i sognerådet, hvorimod Fredensborg by blev meget godt repræsenteret. Valgresultatet indebar, at sognerådet ændrede indstilling og gav en rentegaranti på 60.000 kr. til ingeniørerne under forudsætning af, at værkernes anlæggelse ikke kostede mere end 180.000 kr.

Det viste sig hurtigt, at de to ingeniører ikke kunne magte opgaven alene, og derfor ansøgte de sognerådet om tilladelse til at overdrage rettigheder og forpligtelser til et aktieselskab. Sognerådet gav tilladelsen den 27. maj 1904, og ingeniørerne fik en frist til 1. juli samme år til at oprette et aktieselskab.

Vandtårnet blev opført i 1906 efter grundejerforeningens initiativ. Først på det tidspunkt blev det muligt for de gode fredensborgere at få indlagt vand. Fotografi. 1920'erne.

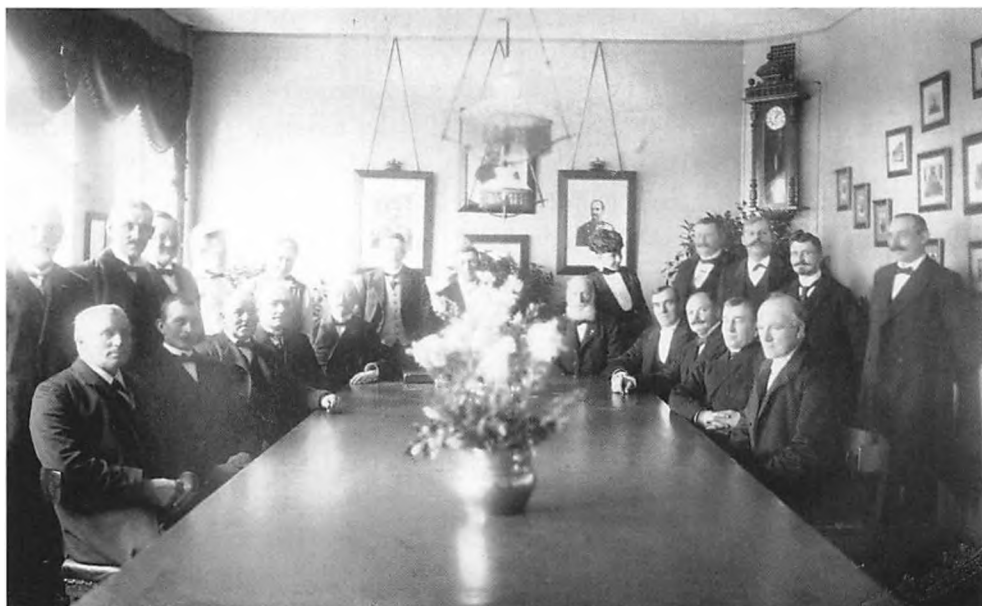
Inden ingeniørerne fik tid til at reagere, gik grundejerforeningen ind i sagen, og på et møde i juni 1904 begyndte man at tegne aktier med henblik på oprettelse af et aktieselskab, der selv kunne stå for opførelsen af værkerne. Da Agge og Haxthausen ikke havde reageret ved udgangen af juli 1904, tilbagekaldte sognerådet sin rentegaranti, og grundejerforeningen dannede i august 1904 aktieselskabet 'Fredensborg Vand- og Gasværk'. Formand for aktieselskabet blev sagfører Christian Linde.

Man havde efter nogen drøftelse besluttet at lade spørgsmålet om opførelsen af elektricitetsværket hvile en tid endnu og havde fået en 10-års dispensation hertil fra sognerådet. Efter et intensivt arbejde hen over efteråret og vinteren 1904-05 lykkedes det at få startet arbejdet med nedlægning af rørledninger til vand og gas i vejene. Derpå begyndte jordarbejdet og endelig opførelsen af de nye anlæg for vand og gas. Vandtårnet rejstes på forsørgelsesanstaltens grund, og gasværket med tilhørende funktionærbolig blev bygget ved jernbanestationen. Den 9. september 1905 holdt man rejsegilde for de nye bygninger, og i december var vandtårnet rejst. Gas- og vandværket blev taget i brug henholdsvis i januar og februar måned 1906. Den nye gasforsyning indvarslede en ny gadebelysning med gaslygter, og for alle husstandene i Fredensborg var der nu belysning og kogebål.⁸¹ Vandværket gav alle borgere frisk vand af hanerne, og de få, som havde råd til et WC med tilhørende privat opbevaring af spildevand, kunne nu tage det i brug.

Ved en højtidelighed ved vandtårnet og en efterfølgende fest på *Jernbanehotellet* den 27. april 1906 fejrede borgerne de store fremskridt, der var sket.

Kloakering og elektricitet ⁸²

Nu havde Fredensborg fået vand og gas, hvilket alle i byen var tilfredse med, men der var desværre ikke gjort nok fra sognerådets side for at få vedtaget en sundhedsvedtægt, som kunne bemyndige sundhedskommissionen til at pålægge brugerne at opsamle spildevandet. De private vandposter og brønde havde gennem mange år ledt spildevandet til Lunden, Langedam og flere andre steder. Da byen nu fik en ny vandforsyning, og sognerådet de sidste ti år havde modtaget klager over de ildelugtende samlinger af spildevand, blev arbejdet med sundhedsvedtægten opprioriteret. Det var nemlig ikke alle, der havde tilsluttet sig det nye forsyningsnet, og den manglende kloakering indebar, at byens eneste offentlige vandpost *Bagerposten* ved Christopher Boecks Vej blev forurennet af spildevand, så borgere uden tilslutning til forsyningsnettet og uden adgang til en privat vandkilde var ilde stedt. Sognerådet mente ikke at kunne skride ind, før der var vedtaget en sundhedsvedtægt for byen, og arbejdet blev ikke gjort lettere af, at sognerådet sideløbende med sundhedsvedtægten i samarbejde med ingeniør Lund udarbejdede et projekt for byens kloakering.

Efter sognerådsvalet i 1913 indtrådte der for første gang kvinder i sognerådet for Asminderød-Grønholt Kommune. Fotografi. Ca. 1913.

I februar 1906 godkendte Justitsministeriet sognerådets sundhedsvedtægt, og herefter gik sundhedskommissionen i aktion. Sognerådet fik besked om, at det ville være hensigtsmæssigt at fremskynde sagen, da det jo måtte siges at være den omvendte verden først at få en vandforsyning og derefter kloakker. Det var ikke kun i Fredensborg, at man havde problemer med spildevand, hvilket blev konstateret af sundhedskommissionen, der tog initiativ til, at åstedsforretninger også blev gennemført i Humlebæk og Sletten. Resultatet blev, at det blev anbefalet sognerådet også at udarbejde kloakplaner for disse byer på linje med Fredensborg. Grundejerne i Fredensborg blev derfor indkaldt til møde, hvor de blev præsenteret for kloakprojektet. Det vakte hurtigt en del modstand, fordi de store udgifter til etablering skulle betales af grundejerne.

To stridende fraktioner i grundejerforeningen kom til at sætte fokus på de forskellige interesser, som land og by havde i spørgsmålet om kloakering af byområderne. Grundejerforeningen deltes i to lejre anført af hver sin jurist, nemlig højestretssagfører Charles Shaw og sagfører Christian Linde. De to jurister havde forskellige opfattelser af, hvordan grundejerforeningen skulle optræde. Hvor Christian Linde betonedede hele kommunens interesser på lige fod med Fredensborgs, så mente Charles Shaw, at man i grundejerforeningen burde arbejde for et sogneråd, der var mere velvilligt indstillet overfor Fredensborgs interesser. Afgørelsen kom, da Christian Linde, som hidtil havde været formand for bestyrelsen i

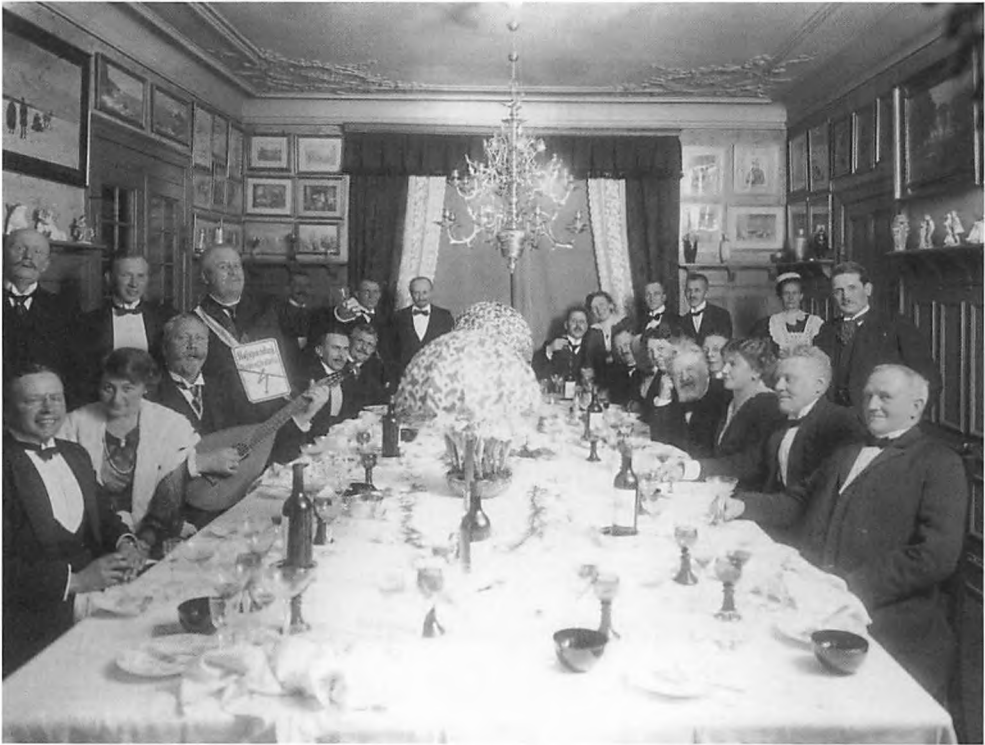
grundejerforeningen, gik af i 1907, og en ny bestyrelse med Charles Shaw som formand og grosserer Francis Zachariae som næstformand blev valgt. Den nye bestyrelse udvidede sit virke til også at gælde for Asminderød, og desuden vedtog man nye love for foreningen. I de nye love blev det fastslået, at... *der til Sogneraadet vælges saadanne Mænd, som vil have Grundejerns Tarv for Øje.*⁸³

Landboerne følte sig presset af den noget åbne bestemmelse, og det førte til, at to af de fire lister ved sognerådvalget i 1909 var rene landlister. Byområderne, det vil sige Fredensborg og kystdistriktet (Humblebæk-Sletten), var repræsenteret ved en liste, og kvinderne havde deres egen liste.

Valgloven var i 1908 blevet ændret, således at kvinderne dels fik valget til sognerådet, dels kunne indvælges heri. Den lokale kvindevalgretsforening ønskede naturligvis, at der blev indvalgt mindst en kvinde i sognerådet og prøvede derfor forud for valget at sikre sig en fordelagtig plads på en af de andre lister. Det lykkedes ikke, og derfor valgte kvindevalgretsforeningen at opstille en egen liste. Resultatet af sognerådvalget blev, at der ikke kom kvinder i sognerådet i 1909, og at landboernes to lister opnåede 8 valgte, byboernes liste 7 valgte. Valgresultatet blev altså, at landboerne erobrede et lille flertal i sognerådet. Kvinderne måtte afvente repræsentation i sognerådet indtil 1913, hvor det lykkedes for to kvinder at blive valgt.

Da sognerådet med den nyvalgte formand Jens Børgesen, Langstrup, i spidsen genoptog kloakeringssagen, var det med stor forsigtighed, at man behandlede grundejerforeningens forslag til kloakering.⁸⁴ Foreningen havde af ingeniør Ølgaard fået udarbejdet et nyt og billigere forslag end det, det tidligere sogneråd havde udarbejdet sammen med ingeniør Lund. Sognerådets overordnede interesse var, at kloakeringen blev så omfattende som mulig, fordi kommunen ifølge vandledningsloven af 19. april 1907 kunne komme til at overtage og vedligeholde anlægget. De eventuelle udvidelser, der skulle ske af anlægget, ville blive kommunens ansvar. Grundejerforeningen havde derimod grundejerns interesser i tankerne, og her var den vigtigste prioritet, at anlægget blev så billigt som muligt. Kloakeringssagen fandt dog en mindelig løsning, idet kommunen afholdt ca. halvdelen af anlægsudgiften på 53.700 kr. Fredensborg fik endeligt nedlagt kloakrør i sommeren 1913.

Elektricitetssagen, som var blevet udskudt fra 1902, fandt sin løsning på en noget mindre problematisk måde end kloakeringssagen. I 1912 besluttede sognerådet, at Humlebæk, Sletten og nærmeste omegn skulle forsynes med elektricitet samme år. Resten af kommunen skulle forsynes snarest herefter. Der skulle dog gå endnu fem år, inden Fredensborg og Asminderød fik elektricitet. Da aktieselskabet bag gas- og vandværket ikke var nået videre med planerne til forsyning af elektricitet på trods af udløbet af den 10-årige dispensation fra sognerådet, optog grosserer Francis Zachariae på vegne af grundejerforeningen forbindelse med 'Nordsjællands Elektricitetsværk' i 1915. Målet var at få elektricitet til Fredens-

Grosserer Francis Zachariae var Fredensborgs mæcen gennem en lang årrække. Foruden de omtalte tiltag stod han også for købet og istandsættelsen af den hidtil privatejede Asminderød Kirke, som han skænkede til sognet. Fotografiet viser festen den 20. januar 1918 hos Zachariae i anledning af indførelsen af elektriciteten i Fredensborg. Meget betegnende for hans status fik Zachariae elektriciteten tilsluttet aftenen før alle andre.

borg-Asminderød, men da sognerådet gik ind i sagen kort efter, valgte elselskabet at forhandle med den større kunde. Sognerådet og elselskabet forhandlede om elforsyningen til den del af kommunen, der endnu manglede forsyningen med elektricitet, men intet resultat forelå efter to års forløb. I marts 1917 gik grundejerforeningen og særligt Francis Zachariae så ind i sagen igen og forhandlede en kontrakt på plads med 'Nordsjællands Elektricitetsværk' om etablering af elforsyningen i Fredensborg og Asminderød. I vinteren 1917-18 havde alle anmeldte installationer fået installeret elektricitet.

*Ændringer i bybilledet*⁸⁵

Sognerådet stod med ansvaret for al gadejorden i Fredensborg, og borgerne i byen oplystes endeligt herom i 1904 ved en skrivelse, hvori det blev understreget, at gadejorden var kommunens ejendom. Det var ikke tilladt at bruge gadejorden til

Fotografiet er fra før Jernbanegade fik fortov og giver et godt indtryk af, hvor opkørte siderne af vejene kunne blive i dårligt føre. Ca. 1909.

oplagringsplads, bortkaste affald på gaderne eller forringe gaderne ved at bortkøre jord. Da dette var bragt på plads, kom der også en ordening på problemerne med affaldet i byen. Grundejerforeningen hjalp til med, at byens affald for fremtiden blev deponeret på en losseplads bag Nørredam. Før den tid havde affaldet været placeret på den grund i Jernbanegade, hvor biografteatret senere blev opført, og det kunne hverken borgerne eller kongehuset være tjent med. Samarbejdet med grundejerforeningen var i det hele taget godt, og det gjaldt også, da man i 1909 fik byens første fortov. Det var Jernbanegade, der på begge sider af vejen blev belagt med to rækker fliser. Det var et stort fremskridt, fordi siderne langs vejene dengang ofte var meget ufremkommelige. Som Francis Zachariae så rammende udtrykte det: *...nu kunde man bevæge sig tørskoet fra Jernbanestationen gennem Byen.*⁸⁶ I det hele taget skete der store fremskridt med gader og stræder i Fredensborg i årtierne efter århundredeskiftet.

Det var de synlige fremskridt i Fredensborg, og selv om de unægtelig var store, så blev sognerådets rolle i lokalsamfundet markant forandret i perioden efter år 1900. Det skyldtes særligt to nye love om henholdsvis indkomst- og formueskat og grundlaget for den kommunale beskatning. Sognerådet skulle efter lovændringerne fungere som skatteopkræver for staten og opkræve den nyligt indførte ejendomsskyld for alle grundejere. Indførelsen af et nyt skattesystem

De mange brande i Fredensborg ændrede bymidten, men at det også var personlige tragedier kan tydeligt aflæses af ansigterne. Fotografiet er taget af Christian Linde umiddelbart efter branden i villaerne på Keiserensvej i 1904.

Brandkorpset er opstillet foran Tinghuset med den gamle brandsprøjte. Fotograf: J. Mathiesen. 1927.

bevirkede, at sognerådet så sig nødsaget til at ansætte en skatteopkræver, der opretholdt en løn på 1% af de indkrævede beløb. Skatteopkræveren blev Jens Olsen, der var uddeler i Lønholt Brugsforening.

Den nye ejendomsskyld, der afløste den ældre hartkornsskat, indebar, at alle grundejere skulle svare en fast procentdel af ejendommens og jordens værdi i skat til kommunen. For mange byboere betød det en klækkelig forhøjelse af den skat, som de måtte svare. Tidligere havde de nemlig kunnet nøjes med en noget mindre hartkornsskat, men efter de nye regler var afgiften meget højere. Landmændene skulle så som udgangspunkt betale mindre i hartkornsskat, men sådan blev det ikke, fordi kommunen på grund af de stigende kommunale udgifter var nødt til at lade skatten pr. tønde hartkorn stige.

Sognerådet havde andre opgaver foruden inddrivelsen af skatterne. Et centralt område var driften af og ansvaret for de mange skoler i kommunen. Sognerådet havde i 1900 truffet beslutningen om opførelsen af Fredensborg Centralskole, Benediktevej 7, og i 1906 blev skolen færdig. Centralskolen indvarslede en ny skoleplan for kommunen, hvorefter børnene i Fredensborg, Asminderød, Sørup, Baastrup og Nørredam blev flyttet til den nye skole. Fredensborg Centralskole blev indviet ved en stor fest den 11. december 1906, hvori kong Frederik VIII, dronning Louise og flere medlemmer af kongefamilien deltog. Under højtideligheden talte kommunekasserer Christian Liebst, gårdejer Jens Hansen, Langerød, skoleinspektør Fritz Christensen og slotspræst K. F. H. Kissmeyer til de forsamlede gæster. Efter underholdning af et stort børnekor besigtigede gæsterne de nye lokaler, og efterfølgende blev sognerådets formand, udvalget for skoleindvielsen, centralskolens inspektør og kommunesekretæren inviteret til taffel på Fredensborg Slot.

Ansvaret for at opretholde et beredskab til bekæmpelse af brande lå også hos sognerådet. Der var i høj grad brug for et brandkorps i Fredensborg, fordi byen i en lang periode var plaget af brande, som ganske utilsigtet var med til at forandre bymidtens udseende. I 1904 raserede flere brande byen. Først nedbrændte huse på skrænten op imod slotshaven, Kejserensvej 3-7, ved en brand, der startede i enkefru Bangs *Solbakken*. Ilden spredte sig hurtigt til de omkringliggende ejendomme, heriblandt snedker Lars Olsens *Bredfeldts Minde* og malermester August Johan Schwalbe og gartner Engholms ejendomme. Ingen personer kom alvorligt til skade, men ejendommene var ødelagte. Ilden var dog ikke færdig med Fredensborg dette år. To nye brande i henholdsvis et af de gamle Rogaardshuse bag ved *Store Kro* og fire ejendomme på Tinghusvej samt et mislykket brandstiftelsesforsøg førte byen på randen af panik. Birkedommer Christian L. Schou anmodede derfor byens borgere om at gå vagt om natten for at forhindre yderligere brande. Nattevagterne førte ikke til nogen opklaring af sagen, og birkedommeren konkluderede efter nogen tid, at brandene og brandstiftelsesforsøget intet havde med hinanden at gøre. De senere brande i Fredensborg havde ikke karakter af noget fordækt, men det var mindeværdige bygninger, som blev ildens byt-

Kronik af
Jacob Paludan.

Venlig hilsen
Ib

Fredensborg Apotek. Udateret tegning af Ib Andersen som en illustration til en kronik om Jacob Paludan, der var uddannet farmaceut og i sommermånederne 1922 og 1924 havde vikarieret på Fredensborg Apotek.

te. Sladrerækken, der strakte sig fra Jernbanegade til Langedam, brændte i 1906. I 1908 nedbrændte *Store Kros* hovedbygning, og i 1919 forsvandt *Jernbanehotellet* fra bybilledet.

Brandenes omfang skyldtes dels, at mange huse i byen var opført tæt op ad hinanden og endnu havde stråttækte tage, der var frygtelig brandfarlige, dels at brandkorpset ikke var udstyret eller uddannet til at bekæmpe opståede brande. Sognerådet var nemlig lang tid om at erkende behovet for et fast korps af brandfolk, der fik en fast hyre for at stå til rådighed hele året. Peter Poulsen var fra 1907 underbrandmester og blev i 1919 udnævnt til Fredensborgs første brandinspektør. Ved en betydelig indsats fra især Peter Poulsen lykkedes det gradvist at få gennemført en reform af brandvæsnet i Fredensborg, hvorunder de tvangsudskrevne brandmænd blev afløst af frivillige og aflønnede brandmænd. Som kronen på værket bevilligede sognerådet i 1927 en motoriseret sprøjte, og det gav betydeligt bedre muligheder for at slukke opståede brande.⁸⁷

Brandene var tragiske begivenheder, men de skabte rum for nye ejendomme i bymidten. Det var dog ikke alene de nedbrændte huse, som forandrede byens udseende i årene efter år 1900. Der blev etableret mange nye forretninger i Fredensborg. Det skete ved, at eksisterende bygninger blev nedrevet eller ombygget for at kunne huse butikker. Store dele af Jernbanegades bygninger blev omdannet til forretninger, og i den proces forsvandt mange gamle huse. Til afløsning for bødkermester Strandbergs ejendom *Nyhus*, Jernbanegade 6-8, blev der i 1905 rejst en ny bygning af cigarmager S. Nielsen og snedkermester Christian Olsen. Fredensborg Skole, Jernbanegade 11 var blevet overflødig efter opførelsen af Fredensborg Centralskole og blev derfor solgt til højestbydende på en auktion. På grunden opførte blikkenslagermester Peter Poulsen et treetagers hus, hvor der var fem lejligheder til beboelse i midten, mens stueplan og tagetage var udlejet til forretninger. Tagetagen udlejedes til en fotograf fra København, frk. Elfrida Madsen, og lokalerne i stueplan blev udlejet til De Forenede Mejerier og den lokale sparekasse. Peter Poulsen beholdt selv den sidste af butikkerne.

Ved siden af den nye bygning blev *Den Pontoppidanske Gaard* købt og ombygget af frisør Jacobsen, der omdannede gården til flere butikker. Efter ombygningen lejede urmager C. Nielsen-Jenné og handelsgartner F. Lange sig ind og oprettede henholdsvis en urmager- og guldsmedeforretning samt et blomsterudsalg. Frisør Jacobsen solgte sin gamle barber- og frisørforretning til sin førstemand, A. Petersen, og startede selv en cigarforretning i egne lokaler. Søren Østrup Larsen åbnede i april 1906 under navnet 'Østrup' et cykellager og reparationsværksted i Jernbanegade. Rekreativshjemmet *Hegels Minde*, Jernbanegade 28, fik ny hovedbygning, der var tegnet af arkitekten Andreas Clemmensen og blev indviet i 1907. Endelig blev ejendommen Jernbanegade 36 i 1909 omdannet til apotek, da Fredensborg Apotek med apoteker N. Thejll som chef flyttede fra Slotsgade 9.

Jernbanegade 13, oprindelig *Pontoppidans Gaard*, opført ca. 1785, gav omkring 1910 husly til 5 nye butikker: Barber- og frisørsalon, cigarbutik, urmager og guldsmed, hatteforretning samt blomsterudsalg.

Fredensborg var inden opblomstringen af forretningslivet ikke en by uden forretninger. I 1901 havde Fredensborg blandt andet følgende forretninger og butikker: Et apotek, en guldsmed, et gartneri, en skrædder, to bagermestre, to slagtermestre, to skomagermestre, to frisører, to cykelforretninger, to blikkenslagermestre, tre købmænd samt flere hoteller, kroer og rekonvalescenthjem. Det var altså en by med et højt antal forretninger, når man betænker, at selve Fredensborg i 1901 kun havde ca. 930 indbyggere. Betegnende for byggeaktiviteten var det, at i 1897 var der 113 ejendomme i Fredensborg, mens der i 1907 var 179 ejendomme. Det var en forøgelse på næsten 60% på ti år.

*Fredensborgs udvikling fra krig til krig*⁸⁸

Den kraftige regulering af dagligdagen i årene 1914-18 var et nyt tiltag i forhold til tidligere tiders krige og kriser. Udstationeringen af soldater i Fredensborg i krigens første år var et tegn på den alvor, hvormed krigsudbruddet i 1914 blev betragtet. 1. Verdenskrig betød en væsentlig forøgelse af arbejdsbyrden for sognerådet, fordi den siddende regering indførte et nyt system til håndtering af den vanskelige situation. Som noget nyt indførte Rigsdagen et system, hvor flere og

Da Fredensborg ved udbruddet af 1. Verdenskrig blev pålagt at indkvartere en del af sikringsstyrken, blev der oprettet et intendantkontor på *Prinsen*, Slotsgade 8. Fotografi. 1915.

flere varer blev indkøbt og fordelt af det offentlige til fastsatte priser. Sognerådet så sig nødsaget til at oprette et dyrtidskontor, hvor de mange foranstaltninger, der var truffet af Rigsdagen, kunne føres ud i livet. Hidtil havde sognerådet kun haft to små lokaler på forsørgelsesanstalten, og det foreslog slet ikke med de mange nye opgaver. Man var endog nødt til at leje lokaler på hoteller og andre steder for at have faciliteter, hvorfra de mange rationeringskort kunne uddeles til byens borgere. De fattiges og husvildes antal voksede, og nøden slog også igennem i Fredensborg, hvor sognerådet opkøbte beværtningen *Skovly*, Tinghusvej 8, af restauratør Hans A. Gudmandsen. *Skovly* lå meget praktisk op ad forsørgelsesanstalten, og den blev under krigen brugt til at huse de mange husvilde, der henvendte sig på kommunkontoret for at få mad og husly.

Efter krigen opførtes i 1919 et egentligt rådhus med tilhørende brandstation på Tinghusvej 4, som ved en større fest blev indviet den 22. marts 1920. I en tilbygning til rådhuset, oven på brandstationen, fik kommunens første bibliotek lokaler. Biblioteket var blevet til på foranledning af overlærer Marinus Sørensen, der i oktober 1922 foreslog, at der i Fredensborg skulle oprettes et folkebibliotek.

Sagen blev kort tid efter taget op på et møde arrangeret af 'Fredensborg Koncert- og Foredragsforening', hvor det blev besluttet at realisere planerne om at starte et bibliotek. Det blev oprettet i 1924, og sognerådet gav en hjælpende hånd ved at indrette et lokale oven over brandstationen, hvor biblioteket kunne have til huse.

I anledning af modtagelsen den nye metersprøjte i 1927 har brandkorpset taget opstilling foran Tinghusvej 6. På trappen ses medlemmer af sognerådet. Fotograf: Otto Aggerholm. 1927.

Fredensborgs borgere modtog i sommeren 1906 for første gang Frederik VIII som konge. Æresporten er tegnet af Hans Nikolaj Hansen (1853-1923), der boede i Fredensborg fra 1903. På billedet til højre ses æresporten i sin helhed ved indkørslen til Jernbanegade. Fotograf: Peter Elfelt. 1906.

Fredensborg Slot⁸⁹

Frederik VIII (1843-1912) afsluttede under sin tid som konge en epoke i Fredensborg. Kongen fortsatte den royale tilstedeværelse, der havde præget byen i de foregående 50 år. I den korte tid med Frederik VIII som konge (1906-12) var Fredensborg Slot et ofte søgt mål, når sommerresidensen for kongeparret skulle udvælges. Ved flere lejligheder, hvor der var festdage i kongehuset eller udenlandske gæster på besøg i Danmark, blev Fredensborg Slot også valgt som sted, hvor begivenhederne skulle finde sted.

Det gjaldt således, da Frederik VIII afholdt fest på Fredensborg Slot den 20. juli 1906 for de islandske altingsmænd samt regeringen og Rigsdagens medlemmer. Byen forberedte sig på festen ved at pynte gaderne og opsætte en æresport med tilhørende flagallé, som løb fra Hillerød-Helsingørvejen lige til slottets indkørsel. Ved en lille højtidelighed foran æresporten holdt sognerådsformanden, postmester A. E. T. Nielsen, en tale for kongeparret. Frederik VIII takkede for talen og udtalte følgende ord, der lagde en dæmper på frygten for, at kongehuset

ville søge andet ophold om sommeren: ...*De kan være forvisset om, at intet Hjer-
te banker varmere for Fredensborg end det, der banker i mit Bryst.*⁹⁰

Frederik VIII og dronning Louise havde været på besøg hos kejserparret i Berlin i december 1906, og det faldt naturligt, at Fredensborg Slot dannede rammerne om det tyske kejserpars genvisit i 1907. Stemningen i Danmark var endnu lidt lunken over for ankomsten af det tyske kejserpar, der jo repræsenterede det land, der havde røvet Holsten og størstedelen af Slesvig fra Danmark. Men på trods af en mindre avisdebat om det betimelige i det tyske statsbesøg ankom kejserparret til Fredensborg Station den 3. juli 1907. Jernbanestationen var pyntet med danske og tyske flag, og også fra alle byens huse vajede danske og tyske flag. Opholdet på Fredensborg slot varede i tre dage.

Christian X (1870-1947) indvarslede på flere måder den nye tid for Fredensborg. I første omgang skete det ved kongens ankomst til Fredensborg i et automobil. Nu var der ikke længere så meget brug for Nordbanen og den særlige kon-

gevogn. Forandringen lå dog ikke kun i selve transportformen, men også i udstrækningen af kongeparrets ophold i Fredensborg. Hvor det tidligere havde været almindeligt med flere besøg om året, nogle gange i længere tidsrum, var besøgene nu henlagt til sidst på efteråret i jagtsæsonen og varede blot to uger. Undtagelser herfra var festligheden i anledning af Fredensborg Slots 200-års jubilæum i 1922 og Christian X's og dronning Alexandrines sølvbryllup, der blev fejret i Fredensborg i 1923. Ved disse to lejligheder genoplevede borgerne i Fredensborg, hvordan tiderne havde været under de to foregående konger.

I tiden efter år 1900 gennemgik Fredensborg Slot ligesom slotsbyen en række moderniseringer. Fredensborg Slot havde indtil 1907 kun haft nogle få toiletter, fordi der ikke kunne opnås et tilstrækkeligt højt vandtryk. Da Fredensborg fik sit eget gas- og vandværk, blev slottet i 1907 koblet på forsyningsnettet, og hovedbygningen og ottekanten blev istandsat med nye badeværelser og toiletter. Hele Fredensborg Slot fik endvidere elektrisk lys i 1908, hvilket var noget før byen fik elektriciteten, men det skyldtes, at man fik oprettet sin egen kraftkilde. Før 1908 havde man klaret sig med 80 glødelamper i Kuppelsalen, der kun kunne anvendes, når de dertil indrettede maskiner var transporteret til slottet fra København. Nu kunne man bruge de over 2.000 nyligt installerede lyspærer. Som en sidste landvinding fik slottet i 1911 eget statstelefonanlæg.

De mange større og mindre projekter på slottet gavnede i høj grad de lokale håndværkere, der fik tilbudt det meste af arbejdet. Når dertil lægges de mange beskæftigede på slottet, så var Fredensborg Slot forsat den vigtigste arbejdsplads for byen.

11. Foreningslivet

Foreningerne i Danmark før 1900

I Danmark har der eksisteret foreninger fra midten af 1700-tallet, men de var fortrinsvis lokaliseret i de større byer, og medlemsskaren bestod af fremtrædende og uddannede borgere. Der var foreninger med vidt forskellige formål, men særligt to grupper skilte sig ud. En gruppe af foreninger havde til formål at præge og uddanne den brede befolkning, således at kundskaber og gode sæder blev givet videre til befolkningen. Den i kapitel 3 omtalte forening, 'Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskab', havde eksempelvis til formål at udvirke en gradvis reformering af centrale dele af det danske landbosamfund. Den anden store gruppe af foreninger var selskabelige foreninger for de bedre stillede mænd.

Fra 1840'erne skete en opblomstring af det politiske foreningsliv, men det fik en anden udtryksform end tidligere med vægt på organiseringen af de forskellige klasser i samfundet.⁹¹ Gärdmandsklassen organiserede sig, belært af erfaringerne fra 'Bondevennernes Selskab', som den første klasse i de mange landboforeninger og senere i afsætnings-, avls- og forarbejdningsforeningerne. Siden fulgte de fattigere klasser på landet og i byen efter med afholds-, arbejder- og husmandsbevægelsen, og sidst i det 19. århundrede blev håndværkere og handelsfolk i større og mindre byer organiseret i håndværker-, handels- og borgerforeninger.

I Fredensborg findes der ikke meget materiale om foreningsaktivitet før 1860'erne, men på trods heraf har byen gennem tiden været hjemsted for mange foreninger, og alene omfanget og antallet heraf medfører, at kun få foreninger får en særlig omtale. De udvalgte foreninger vil blive brugt til at trække hovedlinjerne i foreningslivet i Fredensborg op og hermed give et indblik i den funktion, foreningerne har haft i tidens løb.

*Vælgerforeninger*⁹²

De første egentlige politiske foreninger i Fredensborg var vælgerforeningerne. Baggrunden for deres opståen var, at en voksende del af befolkningen fik stem-

meret til Rigsdagen. Med den stadig vigtigere partidannelse blev det naturligt at prøve at samle en kreds af mennesker med samme overbevisning, der kunne medvirke til, at en meningsfælle blev valgt til Rigsdagen. De lokale vælgerforeninger var dannet for at hjælpe til valg af egnede kandidater til rigsdagsvalgene, men den samme kreds af mennesker begyndte også at opstille kandidater ved sognerådsvalgene. Det var dog ikke altid, at det landspolitiske tilhørsforhold betød så meget for de lokale vælgere. Indtil ændringen af valgloven i 1908, hvor alle kandidater derefter skulle opstille på valglisten, var der flere tilfælde, hvor upolitiske kandidater fik mange stemmer ved sognerådsvalgene.

I 1880'erne nåede forfatningskampens politiske strid kommunen. Den hidtil enerådende konservative avis, Frederiksborg Amts Tidende fik konkurrence af Frederiksborg Amts Avis. Den nye avis blev til på initiativ af venstremanden Sigurd Berg og blev oprettet den 1. oktober 1874 med økonomisk støtte fra bønder i hele amtet. Det blev startskuddet til dannelsen af først en venstrevælgerforening og derpå en højrevælgerforening. Desværre foreligger der ikke meget materiale om venstreforeningen, men 'Den frisindede Vælgerforening for Asminderød-Grønholt Kommune' blev stiftet den 4. oktober 1885. Den lokale venstreforening fik naturligt nok problemer, da 'rebellerne' fra partiet i 1905 brød ud og dannede Det Radikale Venstre. Det kom til nogle bevægede møder i venstreforeningen, hvorunder der blev fremført megen kritik af den lokale repræsentant i Folketinget, Lars Pedersen, Annisse, fordi han havde sluttet sig til udbryderne. Konflikten

Indbydelse til Fremskridtsforeningens (Højres vælgerforening) sommerfest. Avertissements-tidende. 1911.

Fremskridtsforeningen for Asminderød-Grønholt Sogne

afholder sin aarlige Sommerudflugt Søndag den 11. Juni.

Man samles i Asminderød Kro Kl. 11 Form. og afmarscherer til Skipperhuset. Herfra tages med Motorbaadene til Kongens Bøge, hvor Frokosten indtages.

Derefter spadseres til Nubbebo Kro, hvor der drikkes Kaffe og danses en Times Tid. Herfra returneres med Baadene.

Kl. 6½: I Anledning af Jubilæet Fællesspisning i Kroen.

Samtidig indbydes alle Fremskridtsforeningens tidligere Medlemmer til at deltage i Udflugten og Fællesspisningen.

Lister til Baategning er fremlagt hos Kredsforsstanderne og i Asminderød Kro samt hos Formanden Emil Petersen, Sorup.

Bestyrelsen.

i Venstres vælgerforening endte som så mange andre steder i landet med, at også Asminderød-Grønholt Kommune i december 1905 fik en lokal vælgerforening for Det Radikale Venstre.

Højres vælgerforening i kommunen stiftedes den 28. februar 1886 på initiativ af landinspektør og landvæsenskommissær Theodor Valdemar Bonnesen. Han kæmpede for konservatismens bevarelse i kommunen. Måden, hvorpå det skete, vidner om en god forståelse for dybden af det politiske engagement hos mange stemmeberettigede. Den konservative vælgerforening opnåede hurtigt et højt medlemstal, og det skyldtes ikke mindst de store fester for foreningens medlemmer på Asminderød Kro. Festerne opnåede et betragteligt ry, fordi deltagerne fik god og billig mad, og underholdningen var af bedste kvalitet.

I 1898 dannedes to socialdemokratiske vælgerforeninger i Asminderød-Grønholt Kommune. Den ene vælgerforening blev oprettet for Sletten og omegn og blev stiftet den 1. april 1898. Et par måneder senere, den 26. juni 1898, fik Fredensborg også en socialdemokratisk vælgerforening, hvor tømrer Fangel blev valgt til formand. De socialdemokratiske vælgerforeninger fik med tiden bedre fodfæste i det politiske liv i kommunen, men det var først i 1906, at den første socialdemokratiske kandidat blev indvalgt i sognerådet, og det var hotel-ejer Peter Hansen ('Prinsefar'), *Prinsen*. Der skulle gå endnu 26 år, inden den første socialdemokrat, nemlig trafikassistent Hans Jørgen Mikkelsen blev sognerådsformand.

De fire vælgerforeninger har siden deres oprettelse været en del af det partiapparat, der er fundamentet for de store partier i Danmark. På det lokale plan har vælgerforeningerne i kommunen været dominerende ved sognerådvalg og siden også ved kommunalvalg igennem det 20. århundrede. I Fredensborg fik man dog et noget særpræget eksempel på den store politiske aktivitet, der var et kendetegn ved de eksplosive 1960'ere. Under den store debat om den fremtidige udformning af Fredensborg bymidte skabtes en lokalpolitisk liste, der havde som erklæret mål at bremse den i 1964 vedtagne og meget omdiskuterede partielle byplan nr. 17. Ved det efterfølgende sognerådvalg i 1966 fik Borgerlisten indvalgt fire medlemmer i sognerådet, og i spidsen stod forfatteren Ole Juul. Den dramatiske udvikling i planerne om centerbyggeri i Fredensborg omtales nærmere i kapitel 14. Her skal det blot konstateres, at Borgerlisten mistede en del af drivkraften, da sagen omkring centerbyggeriet i midtbyen fandt sin afgørelse omkring 1970. Det praktiske arbejde sleb med andre ord lidt af de skarpe kanter af protestpartiet, og indbyrdes uenighed svækkede mulighederne for indflydelse.

*Fredensborg Handels- og Håndværkerforening*⁹³

En anden gruppe af foreninger er de, der har til formål at varetage medlemmernes økonomiske og faglige interesser. Der er en stor gruppering af foreninger,

hvoraf en af de mest betydende ud fra et lokalt synspunkt har været 'Fredensborg Handels- og Håndværkerforening'.

Foreningen startede som en sygekasse, hvor håndværkere kunne forsikre sig imod de økonomiske konsekvenser af sygdom. 'Haandværkerforeningen af 1888' holdt sin stiftende generalforsamling den 2. september 1888, og på mødet valgtes skomager Carl Hansen til formand, tømremester Carl Martin Kryger som næstformand og tapetserer H. Sturtz til kasserer. Aktiviteterne i foreningen bestod dels af den nødvendige understøttelse, dels af mere selskabelige aktiviteter. Skovfester og baller afholdtes i foreningens regi, og det var en særlig lejlighed for foreningens medlemmer til at mødes og medbringe hele familien. Det selskabelige var dog ikke den eneste grund til at mødes. De festlige lejligheder blev også brugt til at indsamle penge til den slunkne foreningskasse.

Sygekassen blev adskilt fra håndværkerforeningen i 1895, fordi sygekassen dette år blev anerkendt i det statslige system af sygekasser som sygekasse for Fredensborgs borgere. Håndværkerforeningen, der fik navnet 'Fredensborg og Asminderød Haandværkerforening', fik udskilt en kapital på 500 kr. Året efter omdannedes de 500 kr. til en lånekasse for medlemmerne, og ved samme lejlighed blev der nedsat en bestyrelse til at administrere lånekassen. I tiden 1896-1922 gennemgik foreningen en udvikling, hvor foreningens navn skiftede fra 'Haandværkerforeningen for Fredensborg og Asminderød' (1909), til 'Håndværker- og Industriforeningen for Fredensborg, Asminderød og Omegn' (1915) for endelig at blive slået sammen med 'Handelsforeningen for Fredensborg og Asminderød' og borgerforeningen 'Klubben af 31. december 1895' i 1922. Den nye forening fik herefter navnet 'Fredensborg Handels-, Haandværker- og Industriforening'. Da Fredensborg ikke har været præget af større industriforetagender gennem tiden, og de få, som fandtes ved oprettelsen, forsvandt med tiden, gled sidste del af navnet ud i 1967 efter en vedtægtsændring. Derefter har foreningen haft navnet 'Fredensborg Handels- og Håndværkerforening'.⁹⁴

'Fredensborg Handels- og Håndværkerforening' har lige fra foreningens oprettelse været meget aktiv, når det gjaldt de selvstændige erhvervsdrivendes forhold i Fredensborg. De første mange år blev møderne afholdt i lejede lokaler på byens kroer og hoteller eller hjemme hos de enkelte bestyrelsesmedlemmer. Sidst i 1970'erne lykkedes det dog at etablere egne lokaler, og møder og andre aktiviteter er derefter blevet afholdt der. Der blev hurtigt efter foreningens stiftelse oprettet et udvalg for de handlende og et udvalg for håndværkerne. Handelsudvalget har gennem tiden hovedsageligt beskæftiget sig med de samme emner, nemlig forretningernes lukketider, julebelysningen på gaderne og diverse arrangementer ved juletid. Turistsagen var også en mærkesag, som fra 1920'erne resulterede i turistguider og propagandafilm om Fredensborg. Først i 1964 blev hvervet med at lokke turister til byen overtaget af en selvstændig turistforening.

Håndværkerudvalget var beskæftiget med problemer omkring lærlinges uddannelse og standarden for det faglige arbejde. Håndværkerne i foreningen havde ansvaret for lærlingenes uddannelse i tegning. Hvis mestrene ikke selv kunne klare undervisningen, måtte lærlingene tage turen til Hillerød eller Helsingør, og det var mestrene ikke tilfredse med, for det berøvede dem lærlingenes arbejdskraft i mange timer. Da møllebygger I. P. Jensen så i perioden 1898-1908 varetog et tegnekursus for bygningshåndværkere, syntes problemet løst, men kun kortvarigt, da han måtte opgive sin undervisning på grund af manglende tid. Handels- og Håndværkerforeningen var i 1915 blandt initiativtagerne ved oprettelsen af en teknisk skole i Fredensborg. De første par år havde den tekniske skole til huse i lokaler hos snedkermester Harald Winther, men derefter fik skolen lokaler i kælderens på Fredensborg Centralskole. Det passede alle godt, fordi lærlingene i forvejen modtog undervisning i dansk og regning på centralskolen. Den tekniske skole blev nedlagt i 1962.

I det hele taget har Handels- og Håndværkerforeningen haft stor indflydelse på Fredensborgs udvikling og udseende. Et par eksempler vil her tjene som illustration. Efter de heftige debatter om midtbyens udseende i 1960'erne og 1970'erne fik et flertal i foreningen igangsat en proces, hvorunder der blev eta-

Julebelysning i Jernbanegade. Julen 1953.

bleret gå-/sivegade i Jernbanegade. Det var ikke alle butiksejere, der i starten ønskede gågaden, men det stod hurtigt klart, at initiativet var godt for byens handelsliv, og derfor blev gågaden en succes.

Som en særlig bedrift, og meget betegnede for byen Fredensborg, har Handels- og Håndværkerforeningen gjort fornemt opmærksom på sig selv ved opførelsen af æresporte i forbindelse med større begivenheder i kongehuset igennem det 20. århundrede. Byens håndværkere og handlende har på den måde kunne vise deres deltagelse i de royale festdage, der er blevet fejret på Fredensborg Slot. Festlighederne i kongehuset har i mange tilfælde også affødt byfester og asfaltbal i Jernbanegade, så også på den måde har foreningen haft betydning for Fredensborgs borgere.

*Andre økonomiske foreninger*⁹⁵

Der blev stiftet økonomiske foreninger i Fredensborg og i hele Frederiksborg Amt. Mange af disse foreninger var lokale aflæggere af større organisationer, eller også virkede foreningerne over hele amtet. Det gjaldt for mange af landbosamfundets nye foreninger, såsom Frederiksborg Amts Landboforening (1843), Frederiksborg Amts Kvægavlerforening (1886), Frederiksborg Amts Hesteopdrætterforening (1889) og Husholdningsforeningen for Frederiksborg Amt

Brugsen i Jernbanegade i 1969. Fotograf: Wolfgang Luck. 1969.

Der har aldrig været gårde med besætning i Fredensborg. Et lille privat mejeri lå der dog på Nørredamsvej 6, men de fleste af sine mejeriprodukter fik byen udefra, f.eks. fra Andelsmejeriet Søholm, der her ses på et postkort fra ca. 1920.

(1924-26). Foreninger med kommunalt præg var andelsmejerierne 'Toft' (1892), 'Søholm' (1903), Fredensborg Andelsmejeri (1918) og Husmandsforeningen for Asminderød Sogn (1907).

En anden del af andelsbevægelsen var brugsforeningerne. Fredensborg fik sin brugsforening ganske sent, idet Fredensborg Brugsforening blev stiftet den 9. januar 1892. Udsalget startede den 11. april 1892 fra et butikslokale på Christopher Boecks Vej 1, og foreningen havde fra starten 80 medlemmer. Brugsforeningen flyttede i 1970 til nye lokaler på Asminderødgade 61 og skiftede i 1991 navn til 'SuperBrugsen Fredensborg'.

Den faglige organisering af selvstændige er behandlet under afsnittet om Handels- og Håndværkerforeningen, men der oprettedes med tiden lokale afdelinger af arbejderbevægelsen, herunder de forskellige organisationer for lønmodtagere. 'Dansk Arbejdsmands Forbund' (senere 'SID') fik i 1896 en afdeling i Fredensborg, der ved oprettelsen fik navnet 'Arbejds mændenes Fagforening for Fredensborg og Omegn'. Fagforeningen virkede på samme måde som de andre foreninger med fester, velgørende arrangementer og socialt samvær.

En af de mest betydende foreninger i Fredensborg gennem de sidste 100 år er 'Grundejerforeningen for Fredensborg og Omegn'. Foreningen, der blev stiftet i 1903, har haft stor indflydelse på udviklingen af Fredensborg og med tiden også

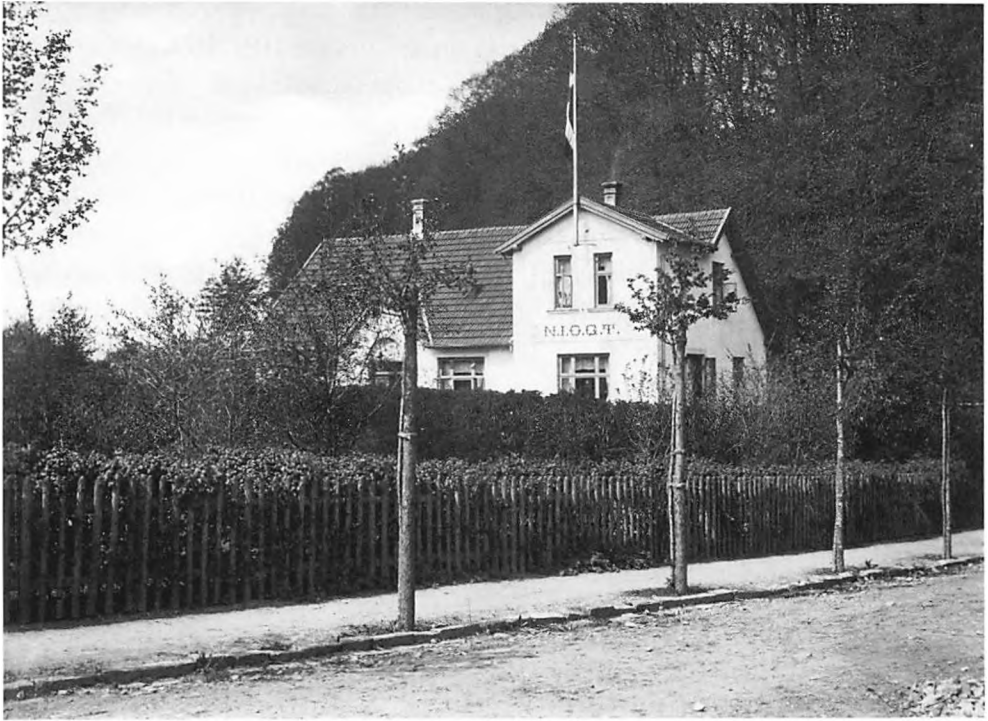
Asminderød, hvilket er omtalt i kapitel 10. Den overordnede styring af økonomien og planlægningen af udviklingen for hele kommunen lå hos sognerådet, men en interesseforening af den styrke, som grundejerforeningen besad, var en god garanti for, at Fredensborgs interesser ikke blev tilsidesat.

Foreninger med sociale og religiøse mål⁹⁶

Forsikringsforeningerne opstod for at dække det behov for social sikring, som staten ikke påtog sig i det 19. århundrede. Selv en kort periode med sygdom og manglende indtægt var tilstrækkeligt til at drive en familie fra hus og hjem, og da ideen om forsikringsforeningerne først blev introduceret, spredtes de hurtigt rundt i landet. Tidligere havde lavene i byerne forsikret egne medlemmer imod arbejdsløshed og sygdom, men de nye sygekasser var ikke kun for håndværkere. Asminderød og Grønholt sogne fik sin første sygekasse i 1862, hvor alle interesserede mod betaling af et lille beløb hver uge kunne forsikre sig imod sygdom og deraf følgende arbejdsløshed. Fredensborg fik sin egen sygekasse i 1895, da 'Haandværkerforeningen af 1888' delvis overgik til stats- og kommunefinansiering og blev anerkendt under navnet 'Fredensborg-Asminderød Haandværker-sygekasse'. Den nye sygekasse var åben for alle betalende borgere i Fredensborg og Asminderød. De mange private sygekasser blev via offentlige tilskud langsomt forvandlet til en offentlig støtteforanstaltning. Den offentlige sygesikring gennemførtes delvis i forbindelse med socialreformen af 1933, men det var først ved lov om offentlig sygesikring af 9. juni 1971, at de private sygekasser blev afskaffet.

En række af de foreninger, der dannedes i sidste halvdel af det 19. århundrede, rekrutterede sine medlemmer blandt den fattigere del af landbefolkningen og havde til formål at ændre livsførelsen hos unge og gamle. Det gjaldt blandt andet for 'Foreningen til Ædrueligheds Fremme i Fredensborg' (1900). Foreningen drev fra 1904 et afholdshjem på Parkvej 7 og arrangerede festlige sammenkomster for på den måde at indsamle penge til foreningens formål. Fredensborg fik også sin lokale afdeling af 'Kristelig Forening for Unge Mænd' og 'Kristelig Forening for Unge Kvinder'. KFUM/KFUK-bevægelsen var kommet til Danmark fra England, og den danske afdeling, der blev stiftet i 1878, var kraftigt påvirket af Indre Mission, som havde fået fodfæste i egnen omkring Fredensborg i 1880'erne. I henholdsvis 1906 og 1911 stiftedes 'KFUM' og 'KFUK' i Fredensborg. I 1927 var KFUM/KFUK-bevægelsen i stand til at oprette sit eget hjem i Fredensborg på N. W. Gades Vej, fordi sognefoged H. K. Nielsen havde efterladt bevægelsen en testamentarisk gave på 25.000 kr.

Foruden de nævnte foreninger oprettedes også andre foreninger med et missionerende præg i Fredensborg, blandt andet en afdeling af Afholdssamfundet

På facaden af afholdshjemmet på Parkvej 7 ses inskriptionen N.I.O.G.T. Forkortelsen står for Nordisk Intepedent Order of Good Templers. Fotografi. Ca. 1910.

'Fredensborgs Fremtid' (1918), 'Dansk Missionsselskab i Fredensborg' (ca. 1910) og 'Fredensborg Kredsforening for Hedningemission'.

Foreninger for fritidsaktiviteter og med selskabeligt, kulturelt og uddannelsesmæssigt sigte⁹⁷

'Asminderød-Grønholt Skytteforening' blev stiftet den 27. maj 1861, og den første formand var jægermester A. Brun, Krogerup, Humlebæk. Efter nogle års virke fremkom der forslag fra 'Frederiksborg Skytteforening', om de to foreninger ikke burde slutte sig sammen? Det blev vedtaget i de respektive foreninger, og den nye forening fik navnet 'Frederiksborg Amts Skytteforenings 5. Kreds'. Trods navneskiftet i 1867 og det større medlemsgrundlag bevarede foreningen sin lokale tilknytning, idet foreningens øvelser, der tidligere havde været afholdt i Lange-rød, flyttede til en nyopført skydebane i Asminderød. Foreningen har ad åre udvidet sit virke til også at omfatte gymnastik og kunne i 1992 fejre sit 125-års jubilæum.⁹⁸

Under paraplyorganisationen 'Dansk Idræts Forbund' (1896) dannedes mange cricket-, cykel-, og fodboldforeninger i Danmark i tiden efter 1890. Indtil 'Fredensborg Boldklub' blev stiftet i juni 1908, var det udelukkende i skytteforeningens regi, at man kunne dyrke sport i Fredensborg. I den nystartede boldklub spillede man på marken mellem Paludan-Müllers Vej og Bournonvillesvej, indtil man i 1919 flyttede boldspillet til en grund på Kastanievej, efter at kommunen havde købt et stort stykke jord på *Frederiksyndest* jorder. Foreningen skiftede allerede navn umiddelbart efter oprettelsen til 'Fredensborg Boldklub og Idrætsforening', da man kort tid efter stiftelsen fik gymnastik på programmet. I 1923 fik medlemmerne mere at glæde sig over, fordi foreningens første klubhus blev bygget ved siden af boldbanerne.

I 1930'rne og 1940'rne fulgte en række foreninger for andre sportsgrene, der etablerede sig i Fredensborg. I 1932 dannedes 'Fredensborg Badmintonklub', året efter fulgte 'Skakklubben for Fredensborg og Omegn', 'Fredensborg Roklub' og 'Folkedanserklubben for Fredensborg og Omegn' (i 1945 skiftet navn til 'Fredensborg og Omegns Folkedanserforening'). I 1940'rne stiftedes 'Fredensborg Orienterings Klub' og 'Fredensborg Billard Club'.

Hvis man ikke var sportsinteresseret eller ikke ønskede at deltage i skydeøvelser, så var de nye foreninger for friluftsliv en mulighed. Forskellige dele af

Fotografiet viser et hold af skytteforeningens gymnastikpiger. Fotograf: Espenhaim. 1932.

Byens fodboldhold. 1916.

spejderbevægelsen startede afdelinger i Fredensborg. Det drejede sig om 'Frivilligt Drengeforbund' ('FDF', 1906, genstartet 1969), 'Det Danske Spejderkorps', gule spejdere (1945) og 'Det Danske Pigespejderkorps', blåmejser (1945).

Den sidste store gruppe af foreninger var en blanding af selskabelige klubber og kulturelle foreninger. Den første selskabelige klub i Fredensborg var 'Klubben af 31. december 1895', hvis medlemmer var Fredensborgs bedrestillede mandlige borgere. Man mødtes en gang om ugen i foreningens lokaler på Jernbanehotellet, hvor der blev spillet kort og snakket om løst og fast. Som nævnt ovenfor blev selskabsklubben sammenlagt med 'Handels-, Håndværker- og Industriforeningen' i 1922.

Foruden klubben for herrerne af det bedre borgerskab, blev der dannet foreninger, hvor medlemmerne kunne dyrke sangkunsten (Sangforeningen 'Freja' (1905), 'Fredensborg Blandede Kor' (1910), og 'Sangforeningen Fredensborg' (1913)) og litteraturen ('Fredensborg Læseselskab' (1909), og 'Biblioteksforeningen for Asminderød-Grønholt Kommune' (1922)). Var man mere til at blive oplyst, underholdt eller selv underholde andre, så kunne man blive medlem af 'Fredensborg Koncert- og Foredragsforening' (1920) og Amatørteatret.

Fredensborg Klub af 31. December 1895. Kortspilafften på Jernbanehotellet. Fotografi ca. 1900.

Foreningslivet efter 2. Verdenskrig

Besættelsestiden skabte en genoplussen i den foreningsaktivitet, der ellers havde været for nedadgående i 1930'ernes Danmark. I Asminderød-Grønholt Kommune indebar besættelsen et styrket sammenhold også på foreningsområdet, og det synlige udtryk var, at foreningerne i kommunen den 4. november 1940 dannede 'Dansk Foreningssamvirke for Fredensborg-Humlebæk'. Ved en stor indsats samlede den nye forening lokalbefolkningen til alsang, foredrag og andre kulturelle aktiviteter, hvor man formåede at få kendte personligheder som skuespilleren Bodil Ipsen og professor Vilhelm Andersen til at optræde.

Foreningerne begyndte dog igen at miste medlemmer i 1960'erne og 70'erne til de nye udenomsparlamentariske foreninger og græsrodsbevægelser, der tilbød en mere direkte måde, hvorpå politiske beslutningstagere kunne påvirkes. De nye foreninger var egentlige folkelige bevægelser, som opstod i relation til en eller flere problemstillinger i det danske samfund eller i den omgivende verden. Det gjaldt for 'Kampagnen mod Atomvåben', 'Vietnam-bevægelsen', 'Kvindebevæ-

gelsen', og fra 1972 'Folkebevægelsen imod EF', der alle tiltrak medlemmer, fordi de som udgangspunkt var mindre topstyrede og centralistiske end de gamle foreninger.

Udviklingen i og billedet af foreningslivet i Fredensborg fra 1960'erne og til i dag er lig mange andre danske provinsbyers. Der er registreret ca. 170 lokale foreninger, som præges af de store sportsforeninger og en mængde mindre interesseforeninger. En større del af foreningerne i Fredensborg-Humlebæk Kommune er samlet i paraplyorganisationer såsom 'Fredensborg Idrætsunion' (1948), 'Humlebæk Forenede Sportsklubber' (1937) og 'Kulturelt Samråd' (1982). Fra kommunens side har man i de sidste 30-40 år på forskellig vis søgt at støtte det frivillige foreningsliv, blandt andet ved forskellige tilskudsordninger, indretning af kommunale foreningshuse og indstiftelse af leder- og kulturpriser.

Selv om Fredensborg på foreningsområdet ligner andre byer, så er der dog et særligt felt, hvor Fredensborg skiller sig ud. Der er forholdsmæssigt mange teatergrupper i den lille by. Når man betænker, at der fra tiden, hvor kongehuset ikke anvendte Fredensborg Slot, har været en tradition for amatørskuespil, så begynder der at tegne sig et billede af et vist særpræg. I hele det 20. århundrede har mange lokale teatergrupper, fortrinsvis med amatørbesætninger, afholdt forestil-

Dilettantkomedie på *Asminderød Kro*. Fotografi. Ca. 1940.

Fra Mastodonternes opførelse af *Cyrano de Bergerac* i Fredensborg Slotshave. Fotograf: Peter Dahlerup. 2000.

linger i Fredensborg, og gennem de sidste tiår har teatergrupper som 'Mastodonterne' (1988), 'Fredensborg Slotshaves Sommerteater' (indtil 1987 'Fredensborg Sommerteater'), 'Fredensborg Amatørscene' og 'Fredensborg-revyn' (1973), 'Fredensborg Børne-, Dukke- og Pensionistteater' (1986), og 'Egnsspillet' (1994) præget kulturudbuddet i byen.

12. Besættelsen

*Danmarks besættelse under 2. Verdenskrig*⁹⁹

Danmark blev natten til den 9. april 1940 angrebet af tyske tropper. Tidligt om morgenen krydsede tyske styrker den dansk-tyske grænse. Det var det tyske luftvåbens flyvemaskiner, der overbragte den danske befolkning de triste nyheder om besættelsen ved at nedkaste flyveblade. Budskabet i flyvebladene var en blanding af dansk, norsk og enkelte germanske gloser, men lige så ubehjælpelig formen var, lige så klart var budskabet. Danmark var blevet besat af tyske styrker, der kom til landet som vores redning for at beskytte os mod en truende britisk besættelse. Alle danskere opfordredes til at forholde sig i ro og blot passe deres eget.

Det stod meget hurtigt klart for de politiske beslutningstagere i København, at overmagten var alt for stor, og at fortsat kamp udelukkende ville resultere i nyttesløse tab af menneskeliv. Den danske kapitulation kom derfor straks og blev efterfulgt af en tysk besættelse af Danmark, der strakte sig frem til den 5. maj 1945. Besættelsen af Danmark indebar, at den danske konge og regering havde valget mellem at samarbejde med tyskerne under protest eller overlade det til besættelsesmagten selv at styre landet. Et stort flertal af de politiske ledere valgte samarbejdspolitikken, og som konsekvens af Danmarks svære situation indtrådte repræsentanter fra Venstre og de Konservative i den socialdemokratisk-radikale Stauning-Munch regering. Det administrative apparat, central- og lokaladministration, indstillede følgelig ikke aktiviteterne, fordi regeringen havde dekretet samarbejde med tyskerne, men mange ting blev forandret under besættelsesårene. Det er mod Asminderød-Grønholt Kommune og særligt Fredensborg under besættelsen, at vi nu vender blikket.

*Besættelsens første år*¹⁰⁰

I Asminderød-Grønholt Kommune oplevede to unge mennesker i hver sin del af kommunen den 9. april 1940. På Torpenvej i Humlebæk stod den nyansatte kontorelev Inger Frandsen og deltog i dagens forefaldende arbejde. Tirsdag den 9.

april 1940 var det vaskedag, og i de tider var forefaldende arbejde ikke kun lidt oprydning på kontoret, men det arbejde, der endnu var ugjort. Tidligt på formiddagen så Inger Frandsen de store, gråmalede tyske flyvemaskiner, der kom flyvende ind over Humlebæk, hvor de nedkastede store mængder af det tyske flyveblad 'Oprop'. Snart rygtedes det, at tyske styrker havde overskredet grænsen til Danmark om natten, og at Danmark rent faktisk var besat af tyskerne.

Klokken otte samme morgen startede eleven på Fredensborg kommunekontor, Orla Hansen, sin cykeltur fra Dageløkkevej 9. Før han kom af sted fra sit hjem, bemærkede han maskiner, der fløj hen over området med kurs mod Helsingør. Orla Hansen ankom til kommunekontoret, hvor alle stod og talte om begivenhederne fra samme morgen, og først da gik det op for ham, at Danmark var blevet besat af tyskerne.

To forskellige oplevelser af samme morgen, men følelserne af chok og vantro var de samme. Det blev hurtigt klart, at den tyske besættelse ville medføre forandringer i stort såvel som småt. Hurtigt blev der beordret total mørklægning, og det var selvsagt noget helt nyt og uvant i de byer, der kun kort tid forinden havde fået en ordentlig gadebelysning. Al gadebelysning skulle slukkes eller afskærmes, og lygter på de forskellige køretøjer og cykler måtte kun afgive en lille sprække af lys. I hjemmene var de sorte rullegardiner hurtigt på plads, og lamperne lyste med de meget svage 5-watts pærer. Nætternes mangel på lys og udgangsforbudene ramte hårdt psykologisk, fordi det indskrænkede den personlige frihed.

At besættelsen ikke kun betød indskrænkninger i den personlige frihed, men også påvirkede selve det økonomiske fundament for mange familier, blev hurtigt klart. Rationeringen på varer som te, kaffe, sukker og kakao var indført inden besættelsen, men stadig flere varer blev rationeret i besættelsens første år. Margarine, brød, mel, smør, stof til alle formål samt fodtøj var nogle af de varer, der blev mangel på i krigens første år. Rationeringen førte hurtigt til etableringen af et sort marked for rationeringsmærker, hvor de heldige med genstande af en vis værdi kunne bytte sig til rationeringsmærker, der enten var udbudt af folk med større behov for andre produkter, eller som var stjålne.

Rationeringen skabte knaphed mange steder, men manglen på kul og koks var allerede inden vinteren 1940-41 voldsom, og mange husstande måtte fryse den vinter. Som konsekvens af olie- og kulmanglen blev tørveproduktionen genoptaget mange steder i landet, særligt i Jylland, men også i moserne ved Lønholt og Grønholt. Tørvenes ringe kvalitet og de mange centralvarmefyr og kakkellovne, der ikke var fremstillet til denne type brændsel, resulterede i megen løbesod i skorstenene. Men hvad gjorde det, så længe man kunne holde varmen?

Tyskernes besættelse af Danmark gjorde ondt i folkesjælen, og i den situation ledte mange efter et samlingspunkt i det danske samfund. For mange danskere blev det Christian X, der med sine daglige rideture gennem København og indlevelsen i det danske folks skæbne stod som et værn om det danske.

Tørvegravning i Lønholt Mose i 1940'erne. Den udprægede mangel på kul og koks i 1940'ernes Danmark nødvendiggjorde igangsættelsen af tørveproduktionen de steder, hvor det var muligt.

Kongens position blev styrket under besættelsen, og kongehusets fremtoning skabte en utrolig folkelig velvilje over for både kongehuset som institution og for selve kongens person. Derfor var det kun naturligt, at hele Danmark stod på den anden ende den 26. september 1940 for at fejre kongens første fødselsdag under besættelsen. Fredensborg fejrede også Christian X ved en national fest på *Asminde-rød Kro*.

Opnåede Christian X forøget respekt, så havde de ansatte i politiet det straks mere vanskeligt med den funktion, som politiet formodedes at udføre, fordi de var underlagt strenge ordrer om at samarbejde med besættelsesmagten. I Asminde-rød-Grønholt Kommune var det ensbetydende med, at de lokale betjente på Fredensborg Politistation skulle indvie de tyske myndigheder i de uregelmæssigheder, der kom til deres kendskab. Den officielle udmelding om, at det danske politi skulle samarbejde med tyskerne, blev ikke altid fulgt særlig nøje og slet ikke efter regeringens afgang i efteråret 1943. I Fredensborg lagde den lokale politistation eksempelvis kælderlokaler til, når den lokale modstandsgruppe skulle pakke forsendelserne fra England ud og affedte de modtagne våben.

Politiets situation var vanskelig, men efter arrestationen af det danske politi den 19. september 1944 stod det klart for de fleste, at man ikke kunne undvære i

det mindste et minimum af beskyttelse mod personer, der kunne tænkes at udnytte sig af fraværet af politiet. Den afdeling af Hipo-korpset, der var rykket ind på politiskolen i Krogerup, var ikke den beskyttelse, som de mange ønskede sig. Sognerådet henstillede således den 19. oktober 1944, at der på grund af den usikre situation efter politiets arrestation ikke arrangeredes foreningsfester med dans samt offentlige baller i kommunen. På foranledning af 'Handels- og Håndværkerforeningen' i Fredensborg blev der taget initiativ til, at der fra den 27. november 1944 blev dannet vagtværn, der kunne patruljere i kommunen.

*Modstandskampen i Asminderød-Grønholt Kommune*¹⁰¹

Danmarks historie under besættelsen kan med megen ret opdeles i tiden før og efter augustoprøret i 1943. I tiden før blev Danmark regeret af de folkeligt valgte ledere, der efter bedste evne samarbejdede med det tyske militær. Under indtryk af de mange strejker og uroen i de fynske og jyske byer i august 1943 forlangte Adolf Hitler, at den danske regering indførte undtagelsestilstand og dødsstraf for sabotage. Den danske regering nægtede og indgav den 29. august 1943 afskedsbegæringen til kongen. Efter at den politiske ledelse havde trukket sig fra samar-

Endrupvej 8, hvor der var hemmelig radiosender under krigen. Fotografi: Lokalavisen. Maj 1970.

bejdslinjen, fortsatte de ministerielle departementschefer med at regere landet ved lovanordninger godkendt af Højesteret. Regeringens afgang gav den danske modstandsbevægelse et mægtigt skub fremad, og det skyldtes ikke mindst, at det tyske militær overfaldt hæren og flåden efter regeringens afsked.

I årene 1940-41 havde der nu ikke været megen organiseret modstand i Danmark, men Storbritannien søgte allerede fra årsskiftet 1941-42 at nedkaste faldskærmsfolk i landet. Faldskærmsfolkene blev hjulpet af Dansk Samling, en organisation dannet af så vidt forskellige politisk aktive borgere som folk fra Det Konservative Folkeparti til de forfulgte kommunister.

Fredensborg var tidligt involveret i modstandskampens aktive del. Telegrafisten Tage Fischer-Holst brugte under sine telegrafiske transmissioner fra Danmark til Storbritannien sendesteder fordelt over hele Sjælland. Behovet for de skiftende sendepositioner skyldtes frygten for de tyske pejlevogne, der inden for ret kort tid kunne spore, hvorfra et signal sendtes. Ved sit første besøg i Fredensborg ankom Tage Fischer-Holst og en medhjælper med toget medbringende en sender. De opsøgte straks den adresse, som de havde fået anvist, og det viste sig at være stationsforstanderens adresse. Da stationsforstanderen ikke var hjemme, tilbød trafikassistenten, at de kunne benytte hans hjem til transmissionen. Sendingen blev gennemført, og flere gange derefter brugte Tage Fischer Holst trafikassistentens hjem.

Behovet for at skifte sendested opstod hurtigt under krigen, dels på grund af frygten for, at sendestedet kunne være blevet opdaget under sidste transmission, dels fordi personerne på sendestederne måske blev mistænkte for modstandsvirksomhed. Da Tage Fischer-Holst fik meddelelse om, at lokale stikkere i Fredensborg mistænkte trafikassistenten for at være involveret i illegal virksomhed, blev senderen flyttet til Poul Fichtner-Jensen, Endrupvej 8. Der blev senderen placeret i en jernkasse og gravet ned i haven. Proceduren var herefter, at når senderen skulle anvendes, fik Poul Fichtner-Jensen besked herom senest 24 timer før, og opgaven bestod så i at klargøre senderen, så den havde den rette temperatur og var fri for fugt. Når transmissionen var gennemført, blev senderen nedgravet igen. Sendestedet hos Poul Fichtner-Jensen blev brugt flere hundrede gange, men frygten for de tyske pejlevogne førte til, at sendestedet senere blev flyttet til Phillip Arp-Poulsens ejendom på Kastanievej i Veksebo. Han nedgravede senderen på bane-terrænet, som løb lige forbi uden for ejendommen, men ellers var proceduren ved brug af senderen uændret.

I Fredensborg var det illegale blad 'Frit Danmark' blevet udgivet i 1943 af Erik Haugbølle og Henry Sørensen. Henry Sørensen hentede materialet i København, og Erik Haugbølle skrev stencils og duplikerede bladet. Omdelingen foregik så på cykel rundt i store dele af Nordsjælland.

Svend Uhrskov, Hillerød, var fra 1943 medlem af en modstandsgruppe i Hillerød, men efter tilfangetagelsen af gruppens leder var han nødt til at gå under jor-

Tel. No.: Abbey 6131

The War Office,
Whitehall,
London, S.W.1.
13th. October, 1945.

Any further communication on this
subject should be addressed to:—

Gartner Arp. Poulsen,
Jernbanegade 32,
Fredensborg.

Dear Sir,

I am instructed to express to you
our gratitude for the services which you rendered
to the Allied cause in placing your house at the
disposal of Allied wireless operators during the
period of the German occupation.

We fully appreciate that it was
only at considerable personal risk that you were
able to make this valuable contribution to the
maintainance of communications between Great
Britain and Occupied Denmark.

With best wishes for the future,

I have the honour to be, Sir,
Your obedient servant,

John. A. Ray.

Major, General Staff
for Director of Military Operations.

At man fra engelsk side var taknemlig for den indsats, som Philip Arp-Poulsen ydede under 2. Verdenskrig, er brevet fra det engelske krigsministerium et synligt bevis på.

den. Det blev i Fredensborg, at Svend Uhrskov søgte dække under navnet Søren Ruer, og under opholdet stiftede han bekendtskab med flere medlemmer af Fredensborg Roklub, deriblandt Erik Haugbølle og Henry Sørensen. De havde alle samme syn på den aktive kamp imod besættelsesstyrkerne, og resultatet blev, at

der i 1944 dannedes en modstandsgruppe i Fredensborg på ca. 21 mand med Svend Uhrskov som leder. Gruppen var opdelt i tre enheder a syv personer og bestod fortrinsvis af medlemmer fra Fredensborg Roklub. Mange i Fredensborggruppen var roere og de fleste tillige orienteringsløbere, men i begyndelsen var mange ikke tilstrækkeligt trænet i våbenbrug. Det blev derfor besluttet at afholde skydeøvelser på skydebanerne ved Nødebo Holt om eftermiddagen. Svend Uhrskov tog turen fra Fredensborg på cykel, mens resten af gruppen sejlede i båd over Esrum Sø. Det var ikke et helt ufarligt forehavende, fordi tyskerne brugte de selv samme skydebaner til øvelser om formiddagen. Hvor stort et udbytte, man fik af skydeøvelserne, fremgår ikke, men da man fik faste leverancer fra luften, blev skydebanerne også brugt til at indskyde de modtagne våben, før de blev sendt videre rundt i landet.

Opsamling af nedkastede forsyninger var en af de helt centrale opgaver for Fredensborggruppen, og proceduren ved modtagelse af forsyninger blev overholdt nøje hver gang. Når gruppen modtog leverancer fra luften, skete det på forud aftalte mødesteder, der blev meddelt via BBC. Når særmeldingen 'Marna' lød, betød det, at der næste aften ville blive forsøgt nedkastet en ladning på en nærmere angivet plads. Når modtagegruppen var på plads, skulle de fra jorden signalere til flyvemaskinen, at alt var i orden. I modsat fald blev lasten ikke kastet ned. Den modtagne ladning blev fragtet til Fredensborg Politistation, hvor kældrene

Modstandsgrupperne i Fredensborg samlet i Jernbanegade den 5. maj 1945.

under politistationen blev brugt til at rengøre våbnene. Våbenene blev siden hen fragtet over Esum Sø i inriggerbåde til Nødebo Holt. På skydebanerne ved Nødebo Holt blev våbnene afprøvet og skudt ind, og de våben, som skulle bruges i Fredensborg, blev sejlet tilbage over søen og opbevaret i Tehusene i Fredensborg Slotshave.

Fredensborggruppen blev i vinteren 1944-45 tilsluttet Kulsvierbataljonens 1. kompagni, Hillerød. Den store bataljon havde op imod 1.350 mand fordelt over Nordsjælland, der alle kunne deltage i de nødvendige opsamlinger, sabotage eller andre nødvendige aktioner. Efter krigen deltog Fredensborggruppen i de mange razziaer for at fange personer, der havde handlet unationalt.

En vigtig del af modstandskampen var ikke direkte rettet imod de tyske tropper i landet, men omhandlede transporten af flygtninge til Sverige. Allerede fra besættelsens første tid blev en del flygtninge sejlet over Øresund. Efter Gestapos aktion mod de danske jøder natten mellem den 1. og 2. oktober 1943 steg antallet af flygtningetransporter dramatisk.

Fiskerne, der sejlede flygtningene til Sverige, havde ikke de nemmeste vilkår. I 1940-41 var det tyske soldater, der afpatroljerede de strækninger på Kystbanen eller langs Øresundskysten, som blev holdt under observation. Det ændredes ved oprettelsen af Kystpolitiet den 31. januar 1941. Den nye enhed bestod af danske mænd, der efter en kort uddannelse overtog opgaven med at kontrollere de udvalgte strækninger. Det var ikke med den store entusiasme, at de danske betjente ved Kystpolitiet afpatroljerede jernbanestrækningerne. De lange vandreture langs skinnerne om natten foregik med en lygte i hånden. For hver 500 meter var der opstillet en telefon, hvor vagterne skulle melde tilbage til Humlebæk Station, at alt var i orden. Som en af de daværende kystvagter senere har bemærket ... *Man følte sig jo ikke helt tryk i Nattemørket, og naar vi gik og lyste med den der dumme Lygte, var vi et meget fint Maal at skyde efter...*¹⁰² Betjentene fra Kystpolitiet holdt også vagt ved Humlebæk og Sletten Havn, men synet var ikke det bedste, når fiskerbådene drog til havs. Antallet af passagerer på bådene skulle tælles og noteres, og ofte var der ikke overensstemmelse mellem det noterede og det faktiske antal passagerer. De mange flygtningetransporter udgik dog oftest fra steder på kysten, hvor der ikke var havne, og hvor det var muligt at komme så nær kysten, at flygtningene kunne vade ud. De mange og farlige ture over Øresund skaffede fra oktober måned 1943 og til krigens slutning mere end 7.000 jøder til Sverige.

Foruden fiskerne, der sejlede bådene var der også mange andre danskere, som hjalp de flygtende ved at lægge bolig til, kørte for de forfulgte jøder og modstandsfolkene eller fremskaffede falske papirer, hvor der var brug for det.

Professor i litteraturhistorie Vilhelm Andersen var en meget kendt person i de akademiske kredse i Danmark, og også i Fredensborg, hvor han boede i *Vedbendhuset*. Om morgenen den 29. august 1943 bankede to undvegne fanger fra Hor-

Vedbendhuset. Her boede en af 1900-tallets største danske kulturpersonligheder, professor Vilhelm Andersen. Det var ikke særlig pietetsfuldt over for hans minde, at kommunen efter hans enkes død i 1963 købte huset og lod det nedrive. Ca. 1880.

serødlejren på døren til Jernbanegade 23A. De flygtende var forfatteren Peter P. Rohde og Svend Wagner, der straks fik husly. Vilhelm Andersen forsynede dem med mad og varmt tøj, hvorefter den 79-årige emeritus tog turen ned til stationen for at se, om det var muligt for de to flygtninge at komme med toget. Der var nogen uro i byen, men Vilhelm Andersen mente nok, at de unge mænd kunne vove at tage toget. Inden de forlod *Vedbendhuset* fik Rohde og Wagner penge til billetter, lidt ekstra kontanter og nogle visitkort, som andre besøgende havde efterladt hos professoren.

Det var ikke første gang, Vilhelm Andersen viste sin modstand imod den tyske besættelsesmagt og den nazificering af det danske samfund, der forsøgtes gennemført, dog heldigvis kun i begrænset omfang. I sin erindringsbog fortæller Karen Glæsel om en episode med en handlende ved *Christiansro* på Helsingørvejen, der havde opsat en plakat, hvorpå det stod at læse: "*Ned med Jøderne*". For at gøre situationen værre var plakaten flankeret af to danske flag. Karen Glæsel for-

søgte uden held at få manden til at fjerne plakaten, men han nægtede og henvendelser til politiet, sognerådet og sognepræsten førte ikke noget med sig. Det var først da Karen Glæsel fortalte Vilhelm Andersen om den opsatte plakat, at der kom skred i tingene. Vilhelm Andersen aflagde sammen med Karen Glæsel et besøg hos nazisten, og efter at professoren havde slået i bordet, blev plakaten taget ned. Karen Glæsel udtrykker efterfølgende sin beundring for Vilhelm Andersen med ordene: *...der var kun een Mand i Fredensborg under anden Verdenskrig, det var Vilh. Andersen.*¹⁰³

Det fik ikke nogen følger for Vilhelm Andersen, at han hjalp de to flygtninge eller pressede nazisten, men danskernes frygt for den tyske sikkerhedstjeneste Gestapo, de danske medhjælpere i Hipo-bevægelsen og de lokale stikkere var udbredt og velbegrundet. Mistanken om illegale aktiviteter kunne føre til anholdelse og fængsling. Det skete eksempelvis for Johannes Jensen fra Humlebæk, der var særdeles aktiv i modstandsbevægelsen i Humlebæk. Efter at have huset tre jernbanesabotører fra Jylland i en måned forsøgte han at sejle de tre sabotører og Ewald Jensen, bosiddende i Sletten, over Øresund i en sejlbad. På udturen kom båden forbi de tyske patruljebåde, men på tilbageturen, efter at have afleveret de fire flygtninge, blev det vindstille, og Johannes Jensen kom for sent tilbage til havnen. Resultatet blev tre måneders indespærring i Vestre Fængsel. Hvis mistanken om illegal virksomhed var blevet underbygget, så kunne det have været ensbetydende med en deportation til kz-lejrene i Tyskland. Nu blev han i stedet for løsladt og kunne vende hjem til hustruen, Karen Marie Jensen og hjemmet på Gl. Strandvej 120, Humlebæk.

Besættelsen havde mange ofre, men i et lokalt perspektiv er det særligt dem, der faldt under kampen mod tyskerne, der skilte sig ud. Maskinsnedker Lars Johannes Bødtcher Larsen boede fra 1940 i Fredensborg. Han gjorde tjeneste som garder ved Jægersborg Kaserne, men blev dræbt under skudvekslingerne med tyske styrker den 29. august 1943. Efter hans død blev der opsat en mindeplade i Asminderød Kirke. Gerhard Johansen blev dræbt af en tysk patrulje den 23. april 1945. Han havde været ude for at hente nogle papirer for delingsføreren i Humlebækafdelingen, men hele kommunen var fyldt med tyske patruljer, da der nogle aftener forinden havde været en mislykket nedkastning af våben ved Gribskov. Gerhard Johansen blev antastet af tyske patruljer ved 'Søholm Andelsmejeri', men desværre gik han i panik og forsøgte at stikke af. Da han løb, blev han skudt ned bagfra.

Danmarks befrielse og retsopgøret efter besættelsen

De sidste måneder inden befrielsen var præget af stor nervøsitet og usikkerhed. Det tyske nederlag på østfronten havde været en realitet det sidste års tid, og med de allieredes landgang i Frankrig var udsigterne for de tyske besættelsesstyrker

Vilhelm Andersen (1864-1953) i festlig lag, kronet med krans af vedbend. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

ikke de bedste. Den tyske værnemagt havde dog andet end den rent militære situation at tænke på, fordi der kom mange tyske flygtninge fra de områder i Polen og Tyskland, hvor den røde hær trængte frem. Da den danske stat ikke ville tage sig af de tyske flygtninge, før de internerede danskere i kz-lejrene var frigivet, så måtte værnemagten selv finde mad og husly til flygtningene. I Fredensborg førte det til tysk beslaglæggelse af *Store Kro*, *Jernbanehotellet*, *Prinsen*, *Asminderød Kro*, *Fredensborg Centralskole* og *Søpavillonen*. Centralskolen blev 18. april 1945 inddraget til brug som lazaret for de syge og sårede flygtninge, og som erstatning blev Garderkasernen og *Tutten* på Fredensborg Slot, Missionshuset på Kronprinsessevej og KFUM's hus på N. W. Gades Vej benyttet som skoler for byens børn.¹⁰⁴ Der blev indkvarteret over 600 flygtninge i Fredensborg, og blandt dem var en gruppe russiske krigsfanger, der endnu opholdt sig i Danmark i eftersommeren 1945. De landflygtige tyskere og tilfangetagne russere var egentlig isoleret fra lokalbefolkningen, men en del af flygtningene blev alligevel gift med lokale unge og slog sig derfor efter krigen ned i byen.

Sovjetiske krigsfanger samlet i *Prinsens* have i august 1945. Krigsfanger er måske ikke det rette udtryk, for russerne var oprindeligt tyske krigsfanger, der var forblevet i landet efter tyskernes kapitulation i maj 1945. Fotograf: Holger Sørensen. 3. august 1945.

En af konsekvenserne af den røde hærs fremrykning var de mange tyske flygtninge fra Baltikum, Polen og de østlige dele af Tyskland. Det bragte ca. 250.000 flygtninge til Danmark, hvor den tyske besættelsesmagt anbragte dem i de bygninger, der var ved hånden. De tyske flygtninge på fotografiet blev indlogeret i Fredensborg på *Jernbanehotellet*. Fotograf: Holger Sørensen. Maj 1945.

På trods af de mange beslaglæggelser vidste byens borgere, at den tid, hvor man skulle bøje sig for tyskernes krav, næsten var forbi. Radioerne i de mange hjem var indstillet på BBC, og de daglige meldinger om de allieredes fremrykning skabte glæde og forventning. Den 4. maj 1945 kl. 20.40 kunne BBC bekendtgøre, at de tyske styrker i Danmark, Holland og Nordvesttyskland kapitulerede med virkning fra den 5. maj kl. 8.00. Festlighederne i de større byer i Danmark brød ud umiddelbart efter, at meddelelsen var modtaget. Efter BBC's meddelelse var der ikke mange i Fredensborg, som rigtigt turde tro på, at Danmark atter var frit næste dag. Man fejrede dog forsøgsvis friheden i det små. Mørklægningsgardiner blev taget ned, levende lys stillet i vinduerne, og måske blev en god flaske vin åbnet. Næste morgen bekræftede nye radiomeldinger, at krigen var forbi, og at Danmark atter var frit. I Fredensborg blev det fejret ved, at borgerne rejste en flagallé.

Samtidig med, at festlighederne begyndte, indeledtes også det omfattende retsopgør. Fra om morgenen den 5. maj 1945 begyndte frihedskæmpere over hele landet at internere de personer, som Frihedsrådet havde udpeget. På kun få dage nåede man op på 27.000 internerede i Danmark, og da politiet atter fungerede efter 14. maj 1945 rundede tallet 34.000. De mange internerede var tilbageholdt

Den tyske tilbagetrækning fra Danmark og Norge foregik i rimelig god ro og orden på trods af, at de tyske soldater var overladt til sig selv. Hjemtransporten berodde på soldaterne selv, men på trods heraf søgte mange soldater at tage så meget som muligt med mod grænsen. Fotograf: Holger Sørensen. 9. maj 1945.

af vidt forskellige grunde, men det var betegnende, at ca. halvdelen af dem blev sat på fri fod efter et par dages indespærring. En del blev ganske simpelt spærret inde for deres egen sikkerheds skyld. At beskyttelsesarresterne var nødvendige, viser de mange overfald på 'tyskertøserne' og mishandlingerne og de enkelte henrettelser af formodede stikkere. Efter at have loddet den meget ophidsede stemning i befolkningen efter befrielsen præsenterede de politiske partier en revideret straffelov, der indeholdt meget strenge straffe og endog genindførelse af dødsstraffen. Politikerne var bange for, at den nyvundne magt skulle glide dem af hænde, og derfor var det sikreste at give folket, hvad det ville have, nemlig syndebukke. I Fredensborg hentede man også personer, som var mistænkt for at have samarbejdet med tyskerne og internerede dem i Horserødlejren. Flere af Fredensborgs borgere fik efterfølgende domme for at have haft forbindelser med tyskerne eller have begået andre strafbare handlinger.

På trods af den tyske besættelse var meget endnu uforandret i Danmark og det gjaldt også i Fredensborg efter 5. maj 1945. Forfatteren Anders Bodelsen, der tilbragte besættelsens fem somre, fra han var tre til otte år, i en villa på Frederiksyndestvej, beskriver hovedindtrykket af besættelsens forløb i Danmark og Fredensborg ganske rammende: *“Fredensborg var stedet, hvor ingenting forandrede sig. Dengang faldt det mig ikke ind at dele byens navn op i dets to led og undre mig over, hvor rigtigt det var valgt. Mens der var krig i verden var der – eller sådan oplevede jeg det – i Danmark en art af fred, som først ganske langsomt skulle fortabes efter freden. Og var der allerede fredeligt i en københavnsk forstad, så var der fredeligere endnu i Fredensborg, fred og uforanderlighed af en sådan art, at jeg næsten synes, disse sommerferier har givet mig et blik tilbage i et andet århundrede”*.¹⁰⁵

13. Tiden 1947-72

EN VOKSENDE BY

*Fred og velstand i Danmark*¹⁰⁶

De foregående årtiers økonomiske problemer og den nyligt afsluttede besættelse havde sat dybe spor i den danske økonomi. Besættelsen af Danmark havde haft karakter af en fredsbesættelse, og derfor var Danmarks infrastruktur ikke så ødelagt som andre europæiske landes, men der var et stort behov for at få tilført investeringer og udenlandsk kapital. I den usikre situation i Europa besluttede USA at give en hjælpende hånd. Hjælpen blev ydet i form af Marshall-planen, der i årene 1948-52 pumpede mange millioner dollars ind i de stagnerede vesteuropæiske økonomier. USA ydede hjælpen for at få stabiliseret de noget rystede europæiske demokratier og via en genoplussen i den internationale samhandel at skabe en efterspørgsel på amerikanske varer. For Danmark og de andre vestlige lande indebar den vedvarende forøgelse af velstanden en udvikling og forandring af centrale dele af samfundet. Udviklingslinjerne kunne trækkes mere end 100 år tilbage, men det helt nye var, at de ændringer, der også tidligere var rullet ind over Danmark, nu gjorde det i et stadigt hurtigere tempo. Særligt to af udviklingslinjerne var vigtige. I 1950'erne og særligt i 1960'erne slog den voksende afhængighed af omverdenen igennem, hvilket indebar, at danskerne hurtigere og mere kraftfuldt udsattes for de kulturelle og materielle påvirkninger fra andre lande. Sideløbende hermed flyttede folk til byerne, og byboernes mentalitet vandt indpas på landet. Sagt med andre ord, så blev næsten alle i Danmark byboere, hvad enten de boede i byerne eller ej.

Fredensborg

Tidligere havde flertallet af de arbejdende boet i byen, fordi det var der, arbejdet fandtes, og så var transporten ikke længere, end man kunne cykle til arbejde. Den

danske økonomi gennemgik en periode med voldsom økonomisk vækst fra slutningen af 1950'erne, og sideløbende hermed indebar de relativt billige biler en markant forbedring af mulighederne for persontransport. I konsekvens heraf kunne mange, som tidligere havde boet i de store etageejendomme i storbyen flytte væk, og det skete typisk ud i forstæderne eller i omegnskommunerne, hvor man købte den nye foretrukne boligtype, enfamiliehuset. En større gruppe af rimeligt vellønnede borgere søgte altså væk fra København og mod Nordsjælland, og en del valgte Fredensborg som stedet, hvor drømmen skulle realiseres.

Fredensborg var på mange måder klar til at tage imod tilflytterne, fordi man i Fredensborg som i mange andre byer i Danmark var besjælet af den tanke, at byen skulle moderniseres. Det var særligt i tiden 1960-80, at de ældre og utidsvarende dele af byerne blev moderniseret. Den nye samfundsorden indebar en ensidig fokusering på vækst, og med økonomiens hastige fremmarch havde politikere, planlæggere, bygherrer og andre, der ønskede sig forandring, gode argumenter for at ændre det bestående. I Fredensborg førte det til en markant forandring af den hidtidige bymidte og opførelse af flere store etageejendomme i Jernbanegade for at skabe et center. Den udvikling bliver beskrevet mere indgående i kapitel 14.

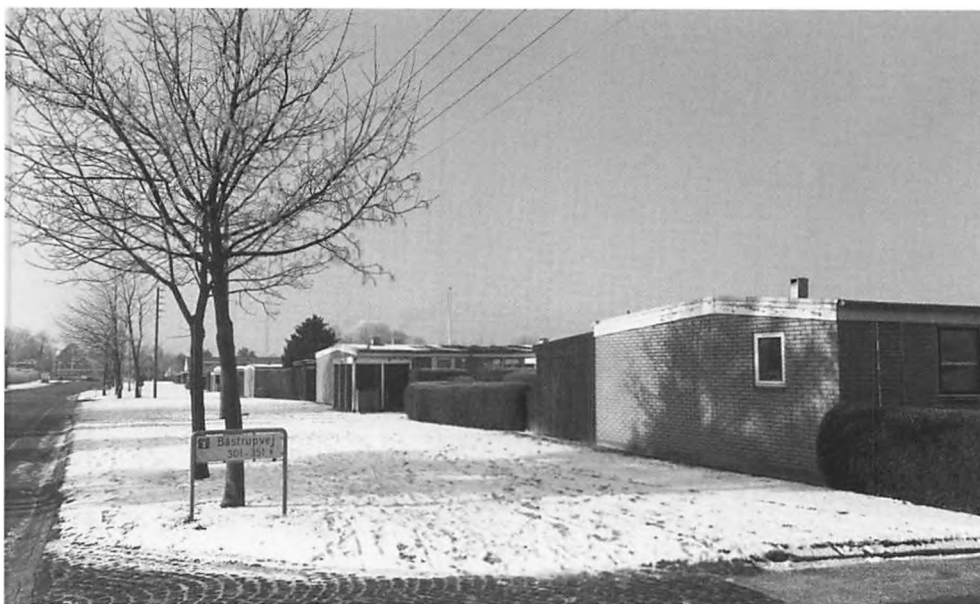
Tog foran Fredensborg Station. Billedet er taget, lige i inden man udskiftede de dieselelektriske tog, som blev bygget i 1933. Fotografi. 1980'erne.

Ændringen af bymidten skabte ikke mange nye muligheder for at bygge parcelhuse i hjertet af Fredensborg, og derfor blev de nye huse opført rundt om den eksisterende bebyggelse. De gamle byområder skabte sammen med de nye kvarterer den langstrakte bydannelsen, der i dag udgøres af Asminderød, Fredensborg, Sørup og Endrup. Parcelhuskvartererne blev opført i Sørup, i Endrup (Fredensborg Søpark fra 1966) og i særdeleshed i Asminderød og Båstrup (Asmundshøj og Båstrupvej fra 1966, Lystholm fra 1968, Vilhelmsro og Kirkeleddet fra 1972, Nørredamsvej og Dannevang fra 1973). De nye kvarterer forvandlede Fredensborg og Asminderød fra en mindre by med ca. 3.100 indbyggere i 1950 til ca. 8.200 indbyggere i 1994. Det giver et godt indtryk af, hvor mange huse, der egentlig blev bygget i Fredensborg efter 1945, hvis man husker på, at antallet af huse steg relativt hurtigere end indbyggertallet. Der kom nemlig stadigvæk en del pensionister til byen, og så havde familierne færre børn end tidligere. Kort sagt opførtes mange huse i byen, men der boede færre i dem.

Huset, som tilflytterne ønskede, var det stadig mere populære enfamiliehus, og det var som regel bygget efter samme mønster. En stue, et soveværelse og to små værelser, hvilket fortalte meget om det gængse familiemønster dengang. Far, mor og to børn var den almindelige familie, og med tiden fulgte den nødvendige bil. I Fredensborg var det i altovervejende grad parcelhuset, eller ejer-/andelsboliger, der blev opført, og det var helt i tidens ånd, for næsten alle

Enfamiliehus på Båstrupvej. I modsætning til Jørn Utzons *Fredensborghuse* bliver disse næppe nogensinde fredet. 1999.

havde deres eget. Det var tidens trend, og det gav gode muligheder for, at kreative forretningsmænd kunne opføre og sælge stort set alle former for boliger til de unge familier.

De store ejendomsmæglere og restaurationsejere Helmer Petersen og Erik Johansen havde interesser i store dele af Danmark og også i Fredensborg, hvor de solgte ejendomme til mange købere i Fredensborg Søpark og på Båstrupvej. Da politiet anholdt de to mæglere, og deres selskaber blev erklæret konkurs i foråret 1975, viste det sig, at mange havde købt hus på temmelig ufordelagtige vilkår. Husejerne købte huset og skulle efter aftale først have udleveret skødet et år eller to efter købet. Den månedlige indbetaling af terminsydelserne blev indbetalt til sælgerne Helmer Petersen og Erik Johansen, der så klarede resten af det økonomiske. Sandheden kom for en dag, og husejerne stod for en kort tid i den uheldige situation, at kreditforeningerne ikke havde modtaget de terminsydelser, de rettelig burde have haft. Kreditorerne henvendte sig til Helmer Petersen og Erik Johansen, der beklageligvis havde anvendt pengene til andre formål.

Udgangen på sagen blev, at de to boligformidlere blev erklæret konkurs, og for mange husejere var det ensbetydende med, at de hæftede for de manglende afdrag på gælden. Da afdragene var gået tabt, blev mange pludseligt stillet over for en truende tvangsauktion. Lykkeligvis var de involverede pengeinstitutter og kreditforeninger forholdsvis forstående, hvilket nok skyldtes, at ingen havde grebet ind i tide. Det var kun i enkelte tilfælde, at de nye husejere blev sat ud.

Fredensborg fik sin del af 1970'ernes kreative forretningsmænd, der som Helmer Petersen søgte at tjene store penge ved at udstykke, bygge og sælge huse, men Fredensborg fik i modsætning til mange andre byer herunder Humlebæk ikke meget socialt boligbyggeri. Det var ikke, fordi boligselskaberne ikke forsøgte. Lejerbo købte i 1969 Dannevangsjorden for et anseeligt millionbeløb, og planen var at bebygge det store område med 538 boliger, der skulle klassificeres som socialt boligbyggeri. Det blev dog ikke til mere end opførelsen af de første 61 gårdhavehuse, fordi jorden steg for meget i værdi. Lejerbo fik tilladelsen til at bygge på jorden, men da var værdien af jorden allerede højere end den maksimale byggepris, der var fastsat af Boligministeriet. Dannevangsjorden blev i stedet for solgt til private investorer, der opførte et stort antal ejer- og andelsboliger. Som en lille krølle på halen var der i byrådet en mindre debat i 1971 om det rimelige i, at de nye huse ifølge materialet fra Lejerbo skulle have fladt tag. Kritikken kom fra viceborgmester Henning Maaløe Jespersen, som ikke fandt udsigten til opførelsen af en ny omgang "kaninbure" særlig morsom. Husene fik fladt tag, og indvendingen fra viceborgmesteren var vel kun af æstetisk karakter. Men at det var en dårlig ide med fladt tag viste sig relativt hurtigt, for ca. 20 år senere var det nødvendigt at reovere de 61 boliger for et tocifret millionbeløb.

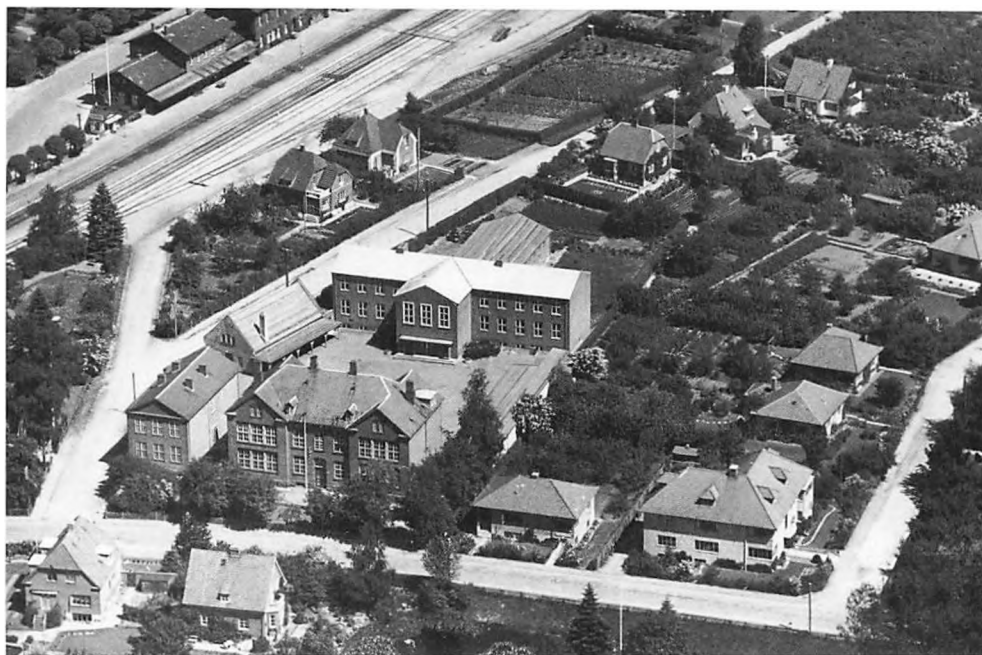
Fredensborg voksede og blev en egentlig beboelsesby, hvor fraværet af industri af betydning nødvendiggjorde, at flertallet af byens borgere kørte væk fra by-

en, når det var tid til at møde på arbejdet. Tilværelsen i byen blev også forandret på andre måder i forhold til tiden før tyskernes besættelse af Danmark. Samfundet ændrede sig markant i årtierne efter 2. Verdenskrig, og det væsentligste var næsten, at den hastighed, hvormed ændringerne slog igennem, var stadigt stigende. De gode, gamle dage var ikke længere en tid, som lå flere generationer tilbage. Mange gange drejede det sig kun om nogle få år og højst ti år. Samtidig med at opfattelsen af tid ændrede sig, forandredes også forholdet mellem flere af grupperne i samfundet. De vigtigste bevægelser skete her med de unge, der fik politisk indflydelse i en yngre alder end tidligere, og kvinderne, som særligt i 1960'erne kom ud på arbejdsmarkedet. En gradvis sænkning af valgretsaldern til Folketinget skabte et stadigt yngre vælgerkorps og gav politisk indflydelse til den ungdom, som havde båret hovedbyrden under modstandskampen. Sideløbende hermed ophævedes forskellen mellem købstads- og landsbyskoler ved skoleforliget i 1958. Formålet var at slette skellene mellem land og by og prøve at udligne de sociale forskelle, der slog tydeligt igennem, når de unge skulle videre i uddannelsessystemet. Særligt i landkommunerne var det småt med unge, som kom videre i skolesystemet, og hvis de gjorde det, var det som oftest, fordi de skiftede til en skole i en større by.

I Fredensborg havde ungdommens forandrede vilkår ikke de store konsekvenser på det politiske plan, men reformerne på skoleområdet fik konsekvenser. Skolerne i de små landsbyer omkring Fredensborg lukkede allerede før besættelsen,

Fredensborg Søpark set fra luften. Det var ikke fantasien, der var i højsædet, da man i 1970 byggede på et af de smukkeste arealer nord for Fredensborg. Fotograf: Sten Olsen. 1979.

Fredensborg Skole, som den så ud, før man opførte den nye fløj mod Kastanievej i 1953. Den gamle gymnastiksal forærede kommunen til Fredensborg Roklub, og den står nu som klubhus ved Esrum Sø. Fotograf: Sylvest Jensen. 1951.

fordi de var økonomisk urentable og konstant manglede elever. Fredensborg Centralskole havde i 1921 fået status som købstadsskole og fik senere oprettet en realafdeling. Skolen femdobledt elevtallet fra 1920 til 1950 til ca. 700 elever, og det kom ikke som en overraskelse for nogen, at skolen måtte udvides igen i 1952. Med den store befolkningstilvækst i årene 1960-80 stod det klart, at der måtte nye skoler til i Fredensborg. De blev begge opført i nærheden af de mange nye parcelhuse. Asminderød Skole opførtes i 1962-63 på Benediktevej 29, og første afdeling af Endrup Skole var færdig i 1978.

Kvinderne var en anden gruppe, hvis vilkår i efterkrigstiden forandredes markant. Kvinder havde fået stemmeret til sognerådvalg i 1908 og til rigsdagsvalg i 1915, men mange kvinder var i realiteten stadig afhængige af deres ægtefæller, fordi de fleste prioriterede arbejdet i hjemmet før en selvstændig karriere på arbejdsmarkedet. Der var kun få kvinder, som havde kvalifikationer til at forsørge sig selv, for hvad skulle de bruge en uddannelse til, når der var brug for dem hjemme hos børnene? Det var det traditionelle kønsrollemønster, som blev ændret med kvindernes indtog på arbejdsmarkedet midt i 1960'erne. Den voksende økonomi krævede stadig mere arbejdskraft, og sideløbende med behovet for arbejdskraft voksede en materiel forbrugskultur frem, hvor erhvervelsen af de nød-

Kvinder foran F. Chr. Scheplers butik, Jernbanegade 22. F. Chr. Schepler var ikke så fremgangsrig som sin bror Carl, der grundlagde Irma. Fotografi. Ca. 1930.

vendige goder som hus og bil indebar, at husstanden måtte have to indtægter. Kvindernes indtræden på arbejdsmarkedet krævede som forudsætning en forbedring af pasningsmulighederne for børnene, for familierne fik stadigvæk børn, som skulle passes. Konsekvensen var, at der skulle flere institutionspladser til børn i alle aldre. I Fredensborg førte det til oprettelsen af mange børneinstitutioner fra 1970, og status var i 1998 1 vuggestue, 7 børnehaver, 2 integrerede institutioner, 4 fritidshjem og 3 klubber.¹⁰⁷

Sognerådet

På det lokalpolitiske plan var Asminderød-Grønholt Kommune fra ændringen i valgloven i 1908 og indtil en speget sag om en byplan i 1960'erne fuldstændigt domineret af det 4-partisystem, som også dominerede på det landspolitiske plan. Venstre, Det Konservative Folkeparti, Det Radikale Venstre og Socialdemokratiet sad massivt på pladserne i sognerådet. De to borgerlige partier, Venstre og de Konservative samarbejdede i perioden, og tilsvarende fandt Socialdemokratiet og de Radikale sammen. Stemme- og mandatfordelingen mellem de to blokke ændredes meget lidt, og den borgerlige fløj bevarede et lille overtag perioden igennem. I årene 1909-69 var kommunen ledet af tre sognerådsformænd fra Venstre, Jens

Børgesen (1909-33), Jørgen Jørgensen (1937-58) og Karl Larsen (1958-69). Først i 1970 lykkedes det for Socialdemokratiets Ole Retoft at sætte sig på den post, som efter kommunalreformen i 1970 nu hed borgmesterposten. Det må have været lidt af en sejr for partiet, fordi sognerådet i Asminderød-Grønholt Kommune kun i en kort tid i 1930'erne havde haft en socialdemokratisk sognerådsformand, H.I. Mikkelsen.¹⁰⁸

Fredensborg var den vigtigste by i kommunen, men de små byer omkring Humlebæk og Sletten Havn var begyndt at vokse betragteligt efter anlæggelsen af Kystbanen og udflytningen fra København. Et fingerpeg om ligestillingen fik kommunens borgere, da Humlebæk blev udskilt af Asminderød sogn og oprettet som selvstændigt sogn den 1. april 1933. Forskellene mellem de to byer og debatten om rimeligheden af, at de skulle bevares i et kommunalt fællesskab, lå vel i forlængelse af opdelingen i sogne, men der skete ikke noget på det lokalpolitiske plan, førend den store kommunalreform gennemførtes i 1970'erne.¹⁰⁹ Interessant er det under alle omstændigheder, at sognerådet i 1933 ikke mente at kunne anbefale oprettelsen af et selvstændigt sogn i Humlebæk over for amtsrådet og de højere kirkemyndigheder, blandt andet med den begrundelse, at man ikke var sikker på, om alle nu også ønskede det nye tilhørsforhold.

Sognerådet havde nu meget andet at se til, fordi arbejdsområderne blev kraftigt udvidet efter 1947, og her var baggrunden det store, landspolitiske kompromis om velfærdsstatens oprettelse. Politikerne på Christiansborg indgik i 1950'erne og 1960'erne en lang række forlig, der lancerede ideen om, at samfundet kunne og skulle påtage sig en stor del af ansvaret for, at borgernes velfærd blev opretholdt under alle forhold. Det førte til en markant udvidelse af kommunernes arbejdsområder, fordi det var kommunerne, der skulle gennemføre de fleste af tiltagene på velfærdsområdet. Forsorgsområdet var et område, hvor den kommunale service blev udvidet betragteligt med bedre pasningsmuligheder til børnene og pleje af de ældre og de fysisk og psykisk handicappede. Dertil kom ansvaret for undervisningen i folkeskolen, hvor kravene til timetallet og de lovpligtige uddannelses tilbud voksede løbende. De nye krav og opgaver lagde et stort pres på sognerådet i Asminderød-Grønholt Kommune for at fremskaffe de nødvendige bygninger og det uddannede personale. Sognerådet opkøbte derfor jordområder i perioden med henblik på at have reservejord, når nye institutioner skulle anlægges. Det gav byrådet muligheden for at styre byggeriet og befolkningstilvæksten, så de kommunale institutioner kunne følge med det stærkt stigende behov. Foruden de nye opgaver var der naturligvis de mere traditionelle opgaver såsom beregning og opkrævning af skatter. Arbejdsområderne blev udvidet markant, og mange af forholdene i kommunen, lige fra det mindste problem til de mest principielle forhold, blev forelagt sognerådsmedlemmerne. På rådhuset havde man ansat folk til at løse opgaverne, men beslutninger skulle tages i sognerådet, og derfor var medlemmerne nødt til at holde sig orienteret om mange detaljer. Den

tunge arbejdsbyrde og den manglende arbejdsdeling blev ikke forandret før gennemførelsen af kommunalreformen, hvor store dele af strukturen i kommunens arbejde ændredes.¹¹⁰

Med fremkomsten af velfærdsstaten fulgte yderligere en række opgaver, der hidtil var klaret i privat regi. Fredensborg Bibliotek, der var oprettet efter privat initiativ og med hjælp fra kommunen, var i 1941 flyttet ind i kælderlokalerne under Fredensborg Centralskole. I 1952 flyttede biblioteket igen, og denne gang var det ind i forretningslokaler i *Jernbanehotellet*, Jernbanegade 19. Pladsen forslog sådan nogenlunde, men da biblioteket overgik til kommunal drift i 1963 og til heltidsbibliotek i 1967, blev forholdene for trange. Fredensborg Bibliotek fik i 1972 plads i det nye centerbyggeri i hjertet af Fredensborg, hvor det har haft til huse siden. Biblioteket rummer foruden Lokalhistorisk Arkiv et foreningsværksted fra 1979 og et antal stærkt benyttede mødelokaler.

Kommunal overtagelse var også den skæbne, der overgik Fredensborghallen, Kastanievej 20. Borgerne i Fredensborg havde i 1960'erne under megen møjle fået rejst kapital til opførelsen, og ved en storstilet åbningsceremoni indviede Frederik IX og dronning Ingrid hallen den 8. november 1969. I 26 år formåede den selvejende institution at holde liv i hallen, men under et større renoveringsprojekt i 1995 måtte bestyrelsen erkende, at man for at opnå finansiering af renoveringen ikke kunne undgå en betragtelig lejeforhøjelse. Huslejestigningen ville skade mange af kommunens idrætsforeninger, og derfor var der velvilje blandt de politiske partier til at overtage driften af hallen pr. 1. oktober 1995 og efterfølgende stå for den nødvendige vedligeholdelse.

Kongehuset i Fredensborg 1947-72¹¹¹

For Fredensborgs borgere var det gode nyheder, at Frederik IX (1899-1972) i 1947 udvalgte Fredensborg Slot som et af de slotte, det nye kongepar agtede at anvende. Fredensborg var ikke længere så økonomisk afhængig af kongehusets tilstedeværelse, men identiteten som slotsby, der var bygget op gennem mange år, var blevet vigtig for byens borgere. Dronning Ingrid (1910-2000) kom til Danmark som svensk prinsesse efter brylluppet i 1935 med kronprins Frederik, og dronningen engagerede sig hurtigt i de mange problemer omkring den dansk-tyske grænse. Det nye kongepar blev meget populære i befolkningen, fordi de i fællesskab formåede at give kongehuset et mindre formelt præg end tidligere og samtidig engagere sig i væsentlige problemstillinger i samfundet.

Slottet gennemgik en større renovering i 1950'erne, og navnlig slotshaven fik, under opsyn og deltagelse fra dronning Ingrid, et tiltrængt løft. Med det moderniserede slot begyndte byen igen at mærke glansen af den kongelige tilstedeværelse, og de mange fester i 1960'erne bragte mindelser tilbage om kejserdagene i 1880'erne. Døtrene af Frederik IX og dronning Ingrid blev nemlig alle gift i

Den tredje *Store Kro*, som den blev tegnet af Sven Risom. Fotograf: Sylvest Jensen. 16.12.1949.

1960'erne, og ved alle tre bryllupper stod værten på *Store Kro* for en del af arrangementerne.

Store Kro var ikke den samme kro i 1960'erne som ved indgangen til det 20. århundrede. Kroen var i 1934 blevet overtaget af Frantz Christensen og fra at være en mindre kro blev *Store Kro* ombygget i 1936 efter tegninger af arkitekt Sven Risom og forandret til en af Danmarks førende kroer. Da Frantz Christensen overtog *Store Kro* i 1934, havde Langeliniepavillonen stået for leverancerne til Københavns Rådhus, men da Langeliniepavillonen blev sprængt under krigen, overtog *Store Kro* ordren. Ronald Larsen købte i 1960 *Store Kro* og han fortsatte med at levere til fester og receptioner på Københavns Rådhus. Den nye kroejner overtog også ejendommen *Østrup*. Olaf Poulsens mindestuer, som hidtil havde befundet sig i huset, blev efter aftale med bestyrelsen for Olaf Poulsens Mindefond flyttet til Teatermuseet på Christiansborg Slot. Kroejner Ronald Larsen var ganske tæt på mange af de store begivenheder i det danske kongehus i 1960'erne. Mange blev fejret på Fredensborg Slot og involverede *Store Kro*.

Ved brylluppet mellem prinsesse Anne-Marie (f. 1946) og kong Konstantin II af Grækenland (f. 1940) den 18. september 1964 var *Store Kro* involveret i de arrangementer, der foregik i Danmark. Det drejede sig blandt andet om leveringen af maden til den store bryllupsreception på Københavns Rådhus. Ved den

efterfølgende afskedsmiddag, der afholdtes på Fredensborg Slot, var Danmarks Radio med og bragte via fjernsynet billederne af den store fest ud til hele Danmark.

Store oplevelser ventede endnu forude for Ronald Larsen og Fredensborg. Tronfølgeren, prinsesse Margrethe (f. 1940), senere dronning Margrethe II, blev gift med greve Henri Marie Jean André de Laborde de Monpezat (f. 1934) den 10. juni 1967. De fornemste gæster og den nærmeste familie blev indkvarteret på Fredensborg Slot, mens den royale ungdom fik værelser på *Store Kro*, der var reserveret til de kongelige gæster alene. Det var dronning Ingrid selv, der forestod inspektionen af værelserne og afgjorde, hvor på kroen gæsterne skulle placeres, og hvordan de skulle bo i forhold til hinanden. Fredensborg blev i dagene inden brylluppet invaderet af mange hundrede journalister, radio- og tv-folk. Udenrigsministeriet rejste to pavilloner, der anvendtes til pressecenter og restaurant for pressefolkene, men de mange journalister måtte finde eget logi, enten i Fredensborg, Hillerød, Helsingør eller i København. Vielsen foregik i Holmens Kirke, men taflet om aftenen afholdtes på Fredensborg Slot, og selv om kun familien var inviteret, havde brylluppet deltagelse af mange af Europas royale. Da der efter taflet blev danset brudevals, kunne Fredensborgs borgere og den halve verden følge med på fjernsynsskærmene.

Som den sidste af de tre prinsesser blev prinsesse Benedikte (f. 1944) viet til prins Richard zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg (f. 1934) i Fredensborg Slotskirke, den 3. februar 1968. Forlovelsen var blevet offentliggjort i ugerne inden tronfølgerens bryllup det foregående år, og indkvarteringen ved brylluppet blev i lighed med prinsesse Margrethes forestået af dronning Ingrid. I modsætning til tronfølgerens bryllup blev vielsen forrettet i den lille slotskirke, og den efterfølgende festmiddag afholdtes også på Fredensborg Slot.

Vel er Kuppelsalen stor – ca. 250 m² – men rumme gæsterne til tronfølgerens bryllup 10. juni 1967 kunne den ikke. Her måtte man ty til et telt i haven. Tegning af Des Asmussen. 1967.

14. Nybyggeri og modernisering i bymidten

Partiel byplan nr. 17¹¹²

Fredensborg og Asminderød var næsten smeltet sammen i årene inden besættelsen, og allerede før krigen var det meget svært at få bygget en bolig i det centrale Fredensborg, altså inden for jernbaneoverskæringen. Efter krigen, da behovet for nye boliger opstod, kom de nye parcelhuskvarterer til at ligge i Sørup og Endrup og i særdeleshed i Asminderød. Opblomstringen af byen skabte forventninger om et centerbyggeri, og et stort flertal af politikerne i sognerådet blev den 10. februar 1964 enige om at vedtage og godkende partiel byplan nr. 17. Det blev startskuddet til en årelang konflikt om placeringen af et fremtidigt bycenter i Fredensborg.

Partiel byplan nr. 17. Det lyder umiddelbart ganske ufarligt, og en byplan interesserer måske kun de færreste. I langt de fleste tilfælde ville det være en korrekt antagelse. Men partiel byplan nr. 17, der omhandlede den fremtidige planlægning for Fredensborgs gamle bymidte, indeholdt tiltag, som gjorde mange borgere i lokalsamfundet stærkt oprørte. Stridens kerne var, hvor et fremtidigt centerbyggeri i byen skulle anlægges? Meget talte for, at det nye center skulle opføres der, hvor tilvæksten af nye huse og borgere kom og fortsat ville komme, nemlig i Asminderød. Da indholdet af den nye byplan fremkom, stod det imidlertid klart, at byplanen var et forsøg på at styrke den centrale bymidte i Fredensborg. At styrke og modernisere den gamle bymidte var der kun få modstandere af, fordi byplanlægningen eller manglen på samme havde resulteret i en meget uensartet bebyggelse foran slottet. Men så hørte enigheden også op, fordi byplanen lagde op til langt mere end en modernisering. Der var faktisk tale om radikale forandringer af størstedelen af den gamle bymidte.

Debatten i de lokale og landsdækkende aviser eksploderede efter sognerådets offentliggørelse af den nye byplan, og da særligt, fordi byplanen allerede var vedtaget i sognerådet. Beboerne i Fredensborg var mest stemt for at bevare den gam-

le bymidte uberørt, og mange følte sig svigtet af de folkevalgte politikere. Dr. phil. Jan Steenberg gav i en kronik i Berlingske Tidende den 2. oktober 1964 udtryk for nogle af de mange forbehold, som befolkningen havde over for byplanen, og opsummerede ganske nydeligt byplanens modtagelse: *...en byplan, som blandt borgerne tydeligt nok er blevet modtaget med en forbitret, rødglødende modstand.*¹¹³

Modstanden imod byplanen var udbredt i hele Fredensborg og fulgte ikke udelukkende partipolitiske mønstre. Det kan dog alligevel godt lade sig gøre at opdele modstandere og tilhængere af byplanen. Modstanderne eller traditionalisterne, som gruppen passende kan døbes, udgjordes af mennesker, som af forskellige årsager ønskede at bevare den noget særprægede bymidte. For disse mennesker

Den først vedtagne byplan nr. 17 medførte, som det kan ses af tegningen, en total forandring af bymidten. Byplanen henledte tankerne på østtysk betonbyggeri. Til orientering løber Jernbanegade ved numrene 8, 1 og 2. Berlingske Tidende. 17. september 1964.

betød bymidtens historie og kultur noget helt særligt, og de til tider særprægede bygninger var bevaringsværdige, alene fordi de var en del af den helhed, som udgjorde bymidten i Fredensborg.

Tilhængerne af byplanen, anført af landsretssagfører Jørgen Linde, beskyldte modstanderne for populisme, og så sig selv som fremskridtets folk, der gerne så, at Fredensborg blev omdannet til et centrum for handel og erhvervsliv. Byens position som eneste større by mellem Hillerød og Helsingør skulle udnyttes, og det store opland til byen skulle vænnes til at søge mod Fredensborg i stedet for Hillerød, når der skulle handles. Fredensborgs gamle bymidte måtte ofres i processen, hvor beklageligt det end var, men en udflytning af forretningerne til Asminderød ville lukke slotsbyen. Kun med en rimelig attraktiv forretningsstruktur i bymidten, kunne slotsbyens position styrkes.

Det første vidnesbyrd om, at politikerne havde forregnet sig, kom ved Den Frie Vælgerforenings generalforsamling i efteråret 1964. De lokale vælgere begyndte nu at stille spørgsmålstegn til de folkevalgte repræsentanter i sognerådet, og særligt Den Frie Vælgerforenings repræsentanter i sognerådet, Max Kongslund, Johannes Petersen og E. Christensen havde problemer i forholdet til vælgere. De tre sognerådsmedlemmer udmeldte sig af vælgerforeningen, efter at foreningens medlemmer havde tilkendegivet deres utilfredshed med sognerådsmedlemmernes tilslutning til byplanvedtægt nr. 17 ved at stille og vedtage et mistillidsvotum til politikerne. Mødet i Den Frie Vælgerforening foregik den 26. oktober 1964, og efter dette interne partiopgør fortsatte sagen sin gang i sognerådet. I forbindelse med folketingsvalget i 1964 blev der på afstemningsstedet i Fredensborg fremlagt en protestskrivelse vendt imod byplan nr. 17, som alle kunne underskrive. Resultatet af underskriftindsamlingen var, at 1986 borgere havde skrevet under på protestskrivelsen. Det var nu langt fra de eneste indsigelser imod den nye byplan. Grundejerforeningen og Handels- og Håndværkforeningen havde i lighed med andre lokale borgergrupper indsendt protestadresser til sognerådet, der indeholdt klager over forhold i den vedtagne byplan.

Underskrifterne imod den påtænkte ændring af bymidten blev fremlagt på sognerådsmødet den 29. oktober 1964. På mødet diskuterede tilhængere og modstandere af byplanen, hvorvidt formalia i forbindelse med byplanen var overholdt. Modstanderne af byplanen følte sig dårligt behandlet, fordi flertallet i sognerådet informerede pressen, før alle sognerådsmedlemmerne havde fået besked. Tilhængerne beskyldte modstanderne af byplanen for populisme og satte spørgsmålstegn ved, hvor mange af de præsenterede underskrifter, der var udtryk for en faktisk stillingtagen til sagen. Debatten førte ikke til noget konkret resultat, men det lykkedes for tilhængerne at holde sammen på flertallet og få sendt sagen til behandling i teknisk udvalg.

Man kan konstatere, at den folkelige modstand må have gjort indtryk på alle politikerne i sognerådet uanset partifarve. For nok var byplanen vedtaget med 12

Professor Kaj Gottlobs forslag til, hvordan *Den Gamle Købmandsgaard* kunne være blevet restaureret og reddet, og et intimt butikstovr kunne være etableret ved at trække nybyggeriet tilbage på den bagvedliggende grund. At man således kunne have forenet gammelt og nyt, havde sognerådet desværre ikke sans for.

stemmer imod 2, men på trods heraf blev sagen behandlet på et nyt sognerådsmøde den 11. november 1964. Debatten strakte sig over 11½ time, og resultatet blev, at partiel byplan nr. 17 alligevel ikke kunne godkendes i sin oprindelige form, men først skulle revideres af et nyt hold byplanlæggere. Det lyder umiddelbart som en sejr for modstanderne af centerbyggeriet i midtbyen, men som det senere skulle vise sig, var det kun delvist tilfældet.

Sognerådet oprettede et byplanudvalg, som fulgte arbejdet og derpå fremkom

Den Gamle Købmandsgaard, Jernbanegade 3. Det var denne idyl, man ofrede på det såkaldte fremskridts alter. Fotograf: Thomsen & Hermansen. 1890'erne.

med en indstilling til sognerådet om, hvilket forslag man burde vedtage. Indstillingen indeholdt et mere moderat centerbyggeri i midtbyen, hvor det i modsætning til tidligere stort set kun var Jernbanegade, der ville blive berørt. Borgerlistens fire medlemmer ville ikke have et center i midtbyen og fremsatte derfor det alternative forslag, at centerbyggeriet skulle foregå i Asminderød.

Forslagene fra seksmandsgruppen, der ønskede et center i Asminderød, og syvmandsgruppen, som fremførte den reviderede byplan nr. 17, blev begge behandlet på sognerådsmødet den 15. november 1966. Inden man kunne komme i gang med debatten om de to forslag, krævede Borgerlisten, at det fremtrædende konservative sognerådsmedlem, landsretssagfører Jørgen Linde, skulle erklæres inhabil i sagen. Kravet om inhabilitet skyldtes, at Jørgen Linde ejede *Den Gamle Købmandsgaard*, Jernbanegade 3, og derfor efter Borgerlistens mening ikke kunne deltage i debat og afstemning om sagen, da Jørgen Linde havde private økonomiske interesser involveret. Et flertal i sognerådet afviste kravet med stemmerne 8 imod 5, og borgerlisten bekendtgjorde herefter, at man ville forfølge sagen så langt som muligt, hvilket i første omgang ville sige amtsrådets tilsynsråd og derpå Indenrigsministeriet. Sognerådet fortsatte forhandlingerne på mødet og med diskussionen om placeringen af det nye center. Efter en længere debat blev den reviderede byplan nr. 17, med stemmerne 8 mod 7, vedtaget. Der skulle altså bygges et center i midtbyen.

Jernbanegade 3. Her ses resultatet af ofringen af *Den Gamle Købmandsgaard*. Lokalavisen. 1980'erne.

Borgerlisten indklagede herefter sagen om Jørgen Lindes habilitet for tilsynsrådet. På sognerådsmødet den 22. december 1966 fastholdt sognerådets flertal i et svar til tilsynsrådet, at man ikke mente, at Jørgen Linde var inhabil, på trods af, at han ville få en mindre økonomisk gevinst ved den vedtagne centerplacering.

Sognerådet fortsatte med at debattere byplanen, og på sognerådsmødet den 11. januar 1967 blev det endnu engang fastslået, at de to næsten lige store grupper stadigvæk stod stejlt over for hinanden. Mødet drejede sig om de økonomiske forhold i forbindelse med projektet. Modstanderne argumenterede ivrigt for, at projektets økonomiske konsekvenser ikke var kendte, men det blev afvist af flertallet. Mødet sluttede med, at der igen gennemførtes en afstemning, hvor tilhængerens forslag til partiel byplan nr. 17 blev vedtaget med stemmerne 8 mod 7.

Man kunne dog ikke fortsætte arbejdet med byplan nr. 17, før spørgsmålet om Jørgen Lindes habilitet var afgjort. Den første afgørelse kom fra tilsynsrådet den 11. februar 1967. Her gav tilsynsrådet sognerådet medhold i den beslutning, som flertallet i sognerådet var kommet frem til, men understregede, at habilitetsspørgsmålets endelige afklaring måtte findes ved domstolene. Borgerlisten indklagede derpå afgørelsen til Indenrigsministeriet, og året efter den 22. februar 1968 besvarede Indenrigsministeriet klagen. Borgerlisten fik nu medhold i, at Jørgen Linde ikke burde have deltaget i behandlingen af partiel byplan nr. 17. Indenrigsministeriets vurdering af habilitetsspørgsmålet sagde blandt andet: *...at landsrettsadvokat Jørgen Linde må antages at have haft så væsentlige interesser vedrørende ændringer i byplanvedtægten, at han efter Indenrigsministeriets formening ikke burde have deltaget i sognerådets forhandlinger og afstemning angående byplanvedtægten...*¹¹⁴ Indenrigsministeriet understregede i lighed med tilsynsrådet, at den endelige afgørelse om de trufne beslutningers retsgyldighed kun kunne træffes af domstolene.

Afgørelsen om inhabilitet satte spørgsmålstegn ved alle trufne beslutninger i relation til partiel byplan nr. 17. Løsningen kom i form af en forbrødring mellem de stridende fraktioner i sognerådet. Allerede i september 1968 var 13 ud af 15 sognerådsmedlemmer enige om principperne i en ny byplan for midtbyen.

Efter beslutningen om opførelsen af et mindre center på Jernbanegade kom striden nu til at dreje sig om en af byens ældste og mest bevaringsværdige bygninger, *Den gamle Købmandsgård*, Jernbanegade 3. Borgere og interessegrupper i Fredensborg søgte at afværge nedrivningen af den gamle bygning ved at inddrage Kulturministeriet. Kulturministeren indvilligede på et hastemøde i februar 1969 i at frede købmandsgården i klasse B. Det var en udmærket udvikling for modstanderne af såvel nedrivningen af købmandsgården som centerplanerne. Sagen blev herefter overdraget til Det særlige Bygningssyn, der havde kompetencen til at vurdere, om bygningen var bevaringsværdig, men desværre ikke havde penge til at købe ejendommen for. Udgangen blev på sagen blev, at fredningen

blev ophævet i april 1969, fordi staten ikke ville betale for ejendommen, og som konsekvens heraf blev *Den gamle Købmandsgård* nedrevet i oktober 1969.

Det nye center stod færdigt i april-maj 1972, hvor Privatbanken, D. Miller Herretøj, Centrets Farvehandel, Favør og Schou rykkede ind. I juli 1972 flyttede Fredensborg Bibliotek og Lokalhistorisk Arkiv ind på 1. sal. Det nye center udbyggedes i 1978 med otte private lejligheder. Nogle bliver vel aldrig helt glade for centret, men ad åre har de fleste vænnet sig til, at den uskønne bygning står i bymidten, og praktisk er det jo med en central placering til de fleste af de butikker, man skal bruge.

*Byggeri og vejændringer i midtbyen i 1990'erne*¹¹⁵

Centerbyggeriet i 1972 og den forudgående planlægningsfase havde i mange henseender forberedt politikerne i Fredensborg-Humlebæk Kommune på folkeligt med- og modspil, når byplanen for bymidten i Fredensborg skulle revideres. Foruden Borgerlisten fik de politiske partier i byrådet nogle højtråbende samarbejdspartnere og medspillere i 'Bevaringsforeningen' og 'Naturfredningsforeningen'. Ved de senere revisioner af byplaner og forandringer af midtbyen var der mange indsigelser fra 'Selskabet til bevaring af gamle bygninger i Fredensborg og Omegn', og selv om ikke alle indstillinger er blevet fulgt, har den store indsats været vigtig.

Den folkelige modstand fra nogle kredse i Fredensborg til trods er der vedvarende sket forandringer med både vejføringen rundt om og i midtbyen, ligesom der er opført flere nybyggerier. Efter mindre reguleringer af færdsel og handelsliv i bymidten ved byplanerne igennem 1970'erne og 1980'erne igangsatte byrådet i Fredensborg-Humlebæk Kommune i 1989 en undersøgelse af butikshandlen i midtbyen. Resultatet af undersøgelsen indeholdt en konklusion om, at en tilførsel af flere attraktive specialbutikker og boliger ville skabe mere liv og øget handel. Som konsekvens heraf blev det besluttet at ændre gadebilledet og trafikbilledet. Rosingsvej, der først havde fået sit navn i 1984, fik nu ændret sin status, så den lille blinde sidevej til Tinghusvej blev hovedfærdselsåren fra hovedvej A6 (Helsingørsvej) til midtbyen. Der anlagdes en forlængelse af Rosingsvej mellem Jernbanegade og Tinghusvej, løbende rundt om bycentret, og fra Rosingsvejs gamle endepunkt til Helsingørsvej. Ved opførelsen af den nye del af Rosingsvej gennemgik Jernbanegade den sidste del af forandringen fra at være byens hovedfærdselsåre til "sivegade" og efter behov endda gågade, men i alle tilfælde en gade, hvor kørsel kun undtagelsesvis tillades. Byrådet ændrede i forbindelse hermed også Jernbanegades udmunding i Helsingørsvej ved opførelsen af en stor rundkørsel. Christopher Boecks Vej, der indtil 1936 hed Gartnerstræde, blev i forbindelse med bebyggelsen af Gartnergrunden i 1994 omlagt, således at vejen fik udløb i A6.

Christopher Boecks Vej. Vejen har navn efter husets ejer 1919-1932, gymnasielærer og forfatter Christopher Boeck (1850-1932). Efter hans død blev der gartneri på grunden, deraf navnet 'Gartnergrunden'. Postkort. 1925.

Bebyggelsen af Gartnergrunden resulterede blandt andet i ældreboligerne på Christopher Boecks Vej. 1994.

Jørn Utzons *Fredensborghuse* blev opført i 1963. De blev bygningsfredet i 1987. Utzon er således den første danske arkitekt, der har set sine bygninger fredet, mens han endnu lever.

Anlæggelsen af nye veje og ændringen af vejnettet var omfattende, og indtrykket af en betydelig ændring af midtbyen blev forstærket af de nye bygninger, som skød op. En ny centerbygning blev bygget, domineret af en Netto-forretning og med 5 butikker orienteret mod Lille Torv. Ved opførelsen af det nye butikscenter anlagde byrådet samtidig et lille torv mellem *Hegels Minde* og Christopher Boecks Vej. Torvet fik som et eksempel på den større inddragelse af borgerne sit navn efter en navnekonkurrence, hvor navnet ændredes fra Lille Torv til Torvet.

Det gamle center, Jernbanegade 3, havde siden opførelsen været kritiseret for, at man fra bygherrens side ikke havde formået at indpasse bycentret i den arkitektoniske stil, der var fremherskende i midtbyen før centerbyggeriet. Det prøvede man i midten af 1990'erne at ændre på ved en gennemgribende facade-reovering, hvorunder opsætning af glaspartier og opdeling af vinduer var centrale elementer. Renoveringen tilfredsstillede naturligvis ikke alle kritikere, men indtrykket af bygningen blev kraftigt forbedret.

Den største forandring med bymidten skete dog på den gamle gartnergrund, der i 1982 var blevet overtaget af Fredensborg-Humblebæk Kommune. Huset på Gartnergrunden blev nedrevet i 1988, og i forlængelse heraf blev der udskrevet en idekonkurrence om Fredensborg bymidte. Bagved beslutningen om idekonkurrencen lå der fra politisk side en erkendelse af, at man burde få en bedre udnyttelse af bymidten i Fredensborg, men at det skulle ske ved en åben debat om byens fremtid. Resultatet blev, at det store grønne område mellem *Hegels Mindes* have og den forlængede Christopher Boecks Vej, blev bebygget med etagebyggeri i flere etaper. Første del indeholdende 24 ældreboliger, og anden del indeholdende 59 almennyttige lejligheder og 17 ældreboliger blev opført i midten af 1990'erne, og dermed var de sidste muligheder for at bygge i midtbyen udtømte.

Kritikken af de store omlægninger i midtbyen kom fra mange sider, og her skal blot nævnes et par. De erhvervsdrivende i bymidten var i mange år delte i spørgsmålet om, hvorvidt omlægningen af Jernbanegade til gågade var en fornuftig udvikling for handelslivet. Nogle butiksejere frygtede, at adgangen til forretningerne i Jernbanegade ville blive for besværlig og skræmme kunderne væk, mens andre havde den overbevisning, at kun med en gågade kunne et sundt forretningsliv genskabes. I forbindelse med spørgsmålet om en gågade kontra en almindelig vej findes problemet med parkeringspladser i midtbyen. Altså, hvordan de tilrejsende turister og handlende kan komme af med deres biler og busser? Spørgsmålet har været en del af den offentlige debat om forholdene i midtbyen siden etableringen af centret i begyndelsen af 1970'erne. Byrådet har søgt at løse problemet ved at etablere flere parkeringspladser ved de nye boliger på Christopher Boecks Vej og ved den nye hovedfærdselsåre, Rosingsvej. Det har dog ikke forhindret borgerne i at klage over, at Jernbanegade fortsat i al for høj grad bliver ulovligt benyttet af biler og lastbiler, og at alt for mange biler parkerer ulovligt i og omkring Jernbanegade.

Mange klagede endnu over forandringerne i bymidten, men byrådet havde lært af fejlene i 1960'erne, og ved omlægningen af vejene og de nye byggerier blev arkitekter bedt om at prøve at få de nødvendige ændringer til at falde ind i helheden. En anden væsentlig grund til den bedre modtagelse af byrådets planer var den større deltagelse, man fra politisk hold gav mulighed for. Det var resultatet af nogle velbesøgte borgermøder om kommunalt nærdemokrati i 1979. Borgerne blev eksempelvis inddraget i navngivningen af Torvet ved *Hegels Minde* og havde mulighed for at være medbestemmende i spørgsmålet om, hvad der skulle være i det nye centerbyggeri på Gartnergrunden. Ganske interessant valgte borgerne/byrådet at få en Netto-forretning, hvor andre muligheder var en svømmehal, et bibliotek og et kulturhus.

*Fredensborghusene*¹¹⁶

Udover de mange parcelhuse og den store ændring af bymidten lagde Fredensborg også jord til et af de meget tidlige eksempler på moderne bofællesskaber. Foreningen 'Dansk Samvirke', der blev oprettet i 1919 med det formål at styrke forbindelsen mellem danske i ind- og udland, var initiativtager til en bebyggelse, hvor hjemvendte udlandsdanskere kunne bo i naturnære og intime omgivelser. 'Dansk Samvirke' kontaktede arkitekten Jørn Utzon (f. 1918), der i 1957 havde vundet den internationale konkurrence om operahus, koncertsal og foyer i Sydney. Det var i høj grad Jørn Utzons *Kingohuse* i Helsingør, der havde overbevist bestyrelsen i Dansk Samvirke om, at han var arkitekten, der kunne føre de løse overvejelser ud i livet. Efter selv at have fundet grunden i Fredensborg fik Utzon fra bestyrelsen i 'Dansk Samvirke' løse direktiver om et center som mødested for beboerne og 10-12 værelser til gæster, men selve planlægningen af *Fredensborghusene* var helt hans egen. Han udtænkte en samlet bebyggelse med gårdhuse, der var forskudt for hinanden, således at flest muligt ville få glæde af udsigten ud over det åbne landskab og på samme tid blev beskyttet imod indblik udefra.

Resultatet forelå i 1963 i form af 30 rækkehuse, 47 vinkelbyggede gårdhavehuse, et klubcenter med restaurant og selskabslokaler og ni gæsteværelser. Efter en problematisk start, hvor det ikke lykkedes at få solgt alle husene, er *Fredensborghusene* med årene blevet en kolossal succes, og der er en meget lang venteliste for at komme i betragtning til en bolig i komplekset. Som en cadeau til arkitekten Jørn Utzon skete der i 1987 det usædvanlige, at huse skabt og tegnet af en nulevende arkitekt, blev bygningsfredede. Det gjaldt for både *Kingohusene* i Helsingør og *Fredensborghusene*.

15. Tiden 1972-2002

NUTIDENS FREDENSBORG

*Udviklingen i Danmark*¹¹⁷

Hvor tiden i Danmark frem til 1973 var præget af økonomisk fremgang og politisk stabilitet i form af det velkendte firepartisystem, så blev tiden efter 1973 præget af helt andre ting. Oliekrise, stigende arbejdsløshed og stigende underskud på betalingsbalancen var hverdag i 1970'erne, og som en afspejling af krisetiderne gennemgik det politiske system i Danmark også en omvæltning. Tiden var desuden præget af de mange protestbevægelser, der gennem 1960'erne og 1970'erne kæmpede for eller imod vidt forskellige ting, men alle havde de den selvopfattelse, at udenomsparlamentarisk aktivitet var en nødvendig bestanddel af den politiske kultur. Folkebevægelsen imod EF, Kvindebevægelsen og bz-bevægelsen prægede på hver deres måde Danmark efter 1972, og de havde alle den manglende tiltro til de normale autoriteter og kravet om øjeblikkelig handling til fælles.

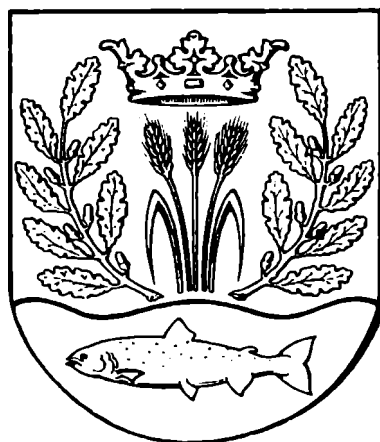
1980'erne og 1990'erne indledtes med en borgerlige modoffensiv under den konservative statsminister Poul Schlütter, hvor den socialdemokratiske dominans og indflydelse i det danske samfund skulle mindskes. Danmark lærte i 1980'erne betydningen af en stram økonomi at kende, og efter mange ofre fra befolkningen lykkedes det for Folketinget at få en vis kontrol med den danske økonomi, der havde fået en frygtelig medfart i de turbulente 1970'ere. Den stigende økonomiske velstand i Danmark er i perioden fra 1972 blevet et fænomen, som de fleste danskere tager for givet og det på trods af mindre økonomiske krisetider og de stadig stigende skatter og afgifter.

Kommunalreformen i 1970¹¹⁸

Det kommunale system undergik vigtige strukturelle forandringer efter 1945, men kommunalreformen, som blev planlagt midt i 1960'erne og gennemført med virkning fra den 1. april 1970, var den væsentligste for det velfærdsamfund, vi alle kender i dag. De mange små kommuner og de hastigt voksende bysamfund nødvendiggjorde en reform, fordi embedsmændene i de små kommuner ikke havde muligheder for at administrere den strøm af informationer og forordninger, de modtog fra ministerier og styrelser i København. Både amts- og primærkommuner skulle være væsentligt større end hidtil. De nye primærkommuner skulle have mindst 6.000 indbyggere for at kunne løfte de opgaver, som landspolitikerne tiltænkte kommunerne inden for undervisnings- og omsorgssektoren. Tilsvarende skulle amtskommunerne have mindst 250.000 indbyggere for at kunne løfte opgaverne i forbindelse med et fuldt udbygget centralsygehus.

Den store reform af kommunernes forhold indebar flere vigtige ændringer. Den mest synlige var en reduktion af antallet af kommuner fra 1.386 til 275 og amtskommuner fra 25 til 14. Forskellen mellem landkommuner (sognekommuner og amtskommuner) og købstadskommuner blev ophævet og erstattet af en sondring mellem primærkommuner og amtskommuner. Konsekvensen af at opheve forskellene mellem købstæder og landkommuner var, at amterne helt overtog driften af sygehuse og gymnasier. Nogle købstæder havde tidligere haft disse opgaver. Alle købstæder fik til gengæld tillagt det naturlige opland til byerne, der tidligere havde været organiseret i mindre landkommuner. Købstæder-

Kommunens gamle logo og det senere byvåben fra 1948. Kronen hentyder til Fredensborg Slot, og eggrenene symboliserer skovene og de to byer. Aksene henviser til landbruget og de tre kirkesogne. Vandet med fisken fortæller om Esrum Sø, Øresund og fiskeriet.

ne havde indtil 1970 i mange tilfælde forsynet beboerne i landkommunerne med arbejdspladser, service og infrastruktur, mens de samme borgere boede i skattelely i landkommunerne. Det blev ændret med de mange sammenlægninger. Sidst fulgte en ændret finansiering af kommunernes opgaver. Hidtil havde kommunerne fået tilført midler efter aktivitetsniveauet, men med reformens nye hovedbestanddel, bloktilskuddet, fik kommunerne nu midler uafhængigt af aktivitetsniveauet.

Kommunalreformens indvirken på Asminderød-Grønholt Kommunes geografiske udstrækning var ikke stor. Den eneste reelle ændring var, at Nødebo Overdrev overgik fra Nødebo Sogn til Asminderød-Grønholt Kommune. Det var ikke den udvikling, der var den bedste set ud fra visse borgeres synspunkt i årene inden kommunalreformens gennemførelse. Der var nogle, som ønskede en deling af Asminderød-Grønholt Kommune, så de to dominerende bysamfund fik hver deres opland og hver sin kommunale administration. Det var til gengæld ikke den udvikling, som lovgiverne på Christiansborg ønskede sig. Set fra København var Asminderød-Grønholt Kommune en af de få kommuner i Danmark, der rent faktisk allerede havde det nødvendige befolkningsgrundlag for at kunne løfte fremtidens kommunale opgaver. Derfor havde forslagene om en adskillelse af de to byer ikke så store muligheder for at komme længere end til debatniveauet, men de overvejelser, der lå bag ønsket om adskillelse, er interessante. Det kan tydeligt ses, at der også dengang eksisterede en årvågen bevidsthed omkring tildelingen af midler, arbejdspladser og service til de to bysamfund.

På det lokalpolitiske plan forrykkedes balancen mellem Socialdemokratiet og de Radikale på den ene side og Venstre og de Konservative på den anden side samtidig med gennemførelsen af kommunalreformen. Den nye politiske magtfaktor i kommunen, Borgerlisten, sluttede sig sammen med Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre. Derved fik kommunen en socialdemokratisk borgmester i 1970, advokat Ole Retoft. Socialdemokratiet havde måske svært ved at erobre borgmesterposten, men til gengæld sad socialdemokraterne Ole Retoft, Klaus Hækkerup og Svend Erik Christiansen på posten frem til 1998, hvor de konservative med advokat John Hemming i spidsen overtog borgmesterposten efter hektiske interne forhandlinger på valgnatten. Det politiske landskab i kommunen har ændret sig i takt med forandringerne i det danske samfund, og flere af de nye partier i dansk politik såsom Socialistisk Folkeparti, Kristeligt Folkeparti, Fremskridtspartiet, Centrumdemokraterne, Venstresocialisterne og senest Dansk Folkeparti har meldt deres ankomst på den lokalpolitiske scene.

*Kommunens nye navn og Frikommuneprojektet*¹¹⁹

Allerede før kommunalreformen var spørgsmålet, om hvorvidt kommunen skulle skifte navn eller bevare det hidtidige, blevet rejst. Det var åbenbart for de fle-

ste, at de store byer i kommunen ikke var de gamle kirkebyer Asminderød og Grønholt. Asminderød var vokset sammen med Fredensborg, og selv om Asminderød havde været den største af de to byer i mange år, så fik den store bydannelse ved siden af slottet navnet Fredensborg. Grønholt havde mistet sin betydning som byområde for mange år siden, og den nye by ved Øresund, Humlebæk, der ganske symbolsk var blevet udskilt som selvstændigt sogn i 1933, var sammen med Sletten vokset til at blive en ligeværdig partner til Fredensborg i kommunen. For at hente inspiration fra kommunens borgere og vel for at undgå at blive beskyldt for manglende borgerindflydelse, udskrev byrådet en navnekonkurrence i Lokalavisen om kommunens fremtidige navn. 84 bud var resultatet af appellen, og der var alt fra de traditionelle ombytninger af de to store byers stavelser 'Fredebæk', 'Humlefred' til de mere slagkraftige som 'Louisiana'. Der var endog enkelte, der måske var morsomme, som f.eks. 'Dødens Venteværelse', men bruges til et nyt kommunenavn kunne de ikke. Dommerkomiteen udvalgte en kombination af de største bysamfunds navne, Fredensborg-Humlebæk, netop fordi de var de mest kendte og derfor vakte en vis genklang hos borgere uden for kommunen. At det også var det navn, som initiativtageren til konkurrencen, Flemming Boldt, havde forslået, giver stof til eftertanke.¹²⁰

På den kommunale front skete en stadig udbygning af serviceniveauet på mange områder. Af nye tiltag er der særlig grund til at nævne et projekt, der blev introduceret over et årti efter kommunens navneændring. Den borgerlige regering præsenterede efter svensk forbillede i 1985 et projekt, hvorunder danske kommuner kunne få en mere udstrakt handlefrihed til forsøg inden for nærmere angivne områder. De interesserede kommuner indsendte ansøgning om at komme med i projektet, og så udvalgte indenrigsministeren 30 frikommuner og 6 friamtskommuner. Når en kommune var blevet udvalgt som frikommune, var det efterfølgende op til den enkelte kommune at ansøge om at blive fritaget fra den lovgivning, som man gerne ville fravige. Frikommunen indsendte ansøgning herom til den pågældende fagminister, der så afgjorde, om frikommunen skulle have tilladelse til at fravige de gældende regler.

I Fredensborg-Humlebæk Kommune var borgmester Klaus Hækkerup initiativtageren og ildsjælen, og der blev sat mange kræfter ind på at blive udvalgt som en af de kommuner, der skulle deltage i frikommuneforsøget. Allerede i efteråret 1984 udarbejdede byrådet et katalog over de politiske partiers ideer til projektet. Partierne enedes om at udvælge 28 af forslagene, og de blev medsendt ansøgningen til Indenrigsministeriet. På baggrund af oplægget blev Fredensborg-Humlebæk Kommune udvalgt.

Overordnet var resultatet af forsøgsordningen, at der blev genereret et bedre grundlag for at skabe tidssvarende regler for kommunernes styrelse og opgaveløsning. Der var dog stor forskel på, hvor megen frihed de udvalgte kommuner fik fra den gældende lovgivning, og interessant er det, at af de 400 forsøg, der gen-

Den påbegyndte renovering af biografen, Jernbanegade 4, er i gang. Fotografi. 1999.

nemførtes under ordningen, var de 150 på skole- og fritidsområdet. I byrådet, og særligt i Socialdemokratiet, var der ikke udelt tilfredshed med den behandling visse af kommunens forslag havde fået i ministerierne i den borgerlige regering. Det blev direkte formuleret af borgmesteren, Svend Erik Christiansen, at regeringen vist havde været mest interesseret i de forsøg, som passede ind i regeringens politiske opfattelse. Det får være, men set ud fra en anden vinkel handlede frikommuneforsøget i lige så høj grad om at skabe den fælles identitet, der måske manglede i kommunen. Kunne en fælles identitet skabes, så ville millimeterdemokratiet kunne fraviges til fordel for en mere hensigtsmæssig planlægning for hele kommunen uden den sædvanlige skelen til, hvad de respektive byområder fik tildelt af arbejdspladser, midler og faciliteter.

*Fredensborg-Humblebæk – kommunen med de to centre*¹²¹

Kommunens nye navn og frikommuneprojektet passede fint ind i forsøgene på at skabe en fælles identitet i kommunen. Fredensborg Bio blev i 1979 overtaget af kommunen, og ejendommens videre skæbne viser på en meget illustrativ måde den store vægt, byrådet lægger på at fordele sol og vind lige.

Den lokale biograf i Fredensborg blev bygget i 1923, men byen havde kendt til filmens verden siden 1904-05, hvor en omrejsende filmoperatør viste sine film om Krimkrigen. Inden opførelsen af Fredensborg Bio var der forevisninger af film på *Store Kro*, *Prinsen*, og *Jernbanehotellet*. Biografen spillede en væsentlig rolle i borgernes liv, i årene inden fjernsynet fik sit store folkelige gennembrud. Mange gik i biografen i de år, og for flertallet skete det tilmed jævnlige. Fredensborg Bio viste i de første årtier efter 1945 mest danske film, da antallet af amerikanske film var begrænset, fordi al import efter 1945 var underlagt strenge valutarestriktioner. De første danske film efter besættelsen handlede naturligvis om den heltedige danske modstandskamp. Da besættelsestiden havde fået sit, begyndte de mange Morten Korch-film at udkomme. Anmelderne rasede og forsøgte at overgå hinanden i fordømmende anmeldelser, men publikum elskede filmene og strømmede til biograferne.

Havremagasinet (Slotsgade 11) var datidens tankstation. Her kunne folk med ærinde til slottet 'parkere' hesten og få den 'tanket' op med havre og vand, før man vendte tilbage, typisk til København. Huset er fra 1757 og tegnet af Thurah. I dag fungerer det som lapidarium, dvs. rekonvalescenthjem for værkbrunde statuer. Enkelte er dog så raske, at de kan stå udendørs. Fotograf: Roberto Fortuna for Slots- og Ejendomsstyrelsen. 2002.

Da fjernsynet fik sit store gennembrud, lukkede mange af biograferne i de mindre provinsbyer. Det var også, hvad der skete for Fredensborg Bio. Byrådet søgte at holde liv i biograferne i Humlebæk og siden hen i Fredensborg ved at overtage ejendommene. Fredensborg Bio blev efter kommunens overtagelse bortforpagtet i perioden 1979-85, men det lykkedes ikke for de skiftende forpagtere at få den til at give et fornuftigt afkast.¹²²

Byrådet indså, at man ikke kunne få drevet biografen som en rimelig forretning og relancerede efter en kort udvalgsbehandling i 1985 planerne om at bruge biografen til kulturmødested for Fredensborg og omegn og måske endda for hele kommunen. Tankerne om et kulturhus i ejendommen var ikke ny, den var allerede opstået sidst i 1960'erne. Kulturhuset blev ikke en realitet dengang, men med det kommunale initiativ var der begrundet håb om, at bygningen med tiden ville komme til at huse et kulturhus. Debatten om kulturhuset er fortsat indtil nu sideløbende med, at biografbygningen er blevet hjemsted for kommunens foreninger, som gratis kan afholde arrangementer inden for det meget brede område, der af kommunen betegnes som arrangementer med et kulturelt indhold.

I 1995 trådte en gruppe af borgere i Fredensborg sammen for at rejse den nødvendige kapital til et kulturhus i biografen. Kulturhuset skulle efter planerne drives som en selvejende institution med et tilskud til driftsudgifterne fra kommunen. Men grundet et meget trægt samarbejde mellem borgergruppen og

Den nye brandstation. Fotografi. 1997.

byrådet samt manglende politisk vilje, blev planen ikke realiseret. Snakken om et kulturhus i den gamle biograf er fortsat frem til foråret 2002, men byrådet i Fredensborg-Humblebæk Kommune aflivede foreløbigt håbet ved ikke at bevilge de nødvendige midler.

Den egentlige grund til, at Fredensborg endnu ikke har fået et kulturhus, skal nok findes i den politiske nødvendighed, der tilsiger en fuldstændig lige behandling af de to store byer i området. Ligheden mellem de to bycentre er med tiden vokset, og baggrunden herfor er den usædvanlige kommunestruktur, med to næsten lige store byer med indbyggertal på henholdsvis 8.700 (Humblebæk) og 8.200 (Fredensborg) i en kommune med ca. 19.000 indbyggere i alt. Det er på mange måder godt for kommunen med to store byer, men det kan blive et problem for borgerne, hvis politikerne ikke tør handle af frygt for at forskelsbehandle.

På andre områder har Fredensborg og Humlebæk fået en fuldstændig ens behandling, uden at det dog kan siges at have vakt den store begejstring. Politiets indflydelse og kontakt med borgernes liv i Fredensborg har været for nedadgående. Fredensborg afgav dommersædet i retskredsen til Helsingør ved retsreformen i 1919, og i 1950 blev den lokale afdeling af kriminalpolitiet nedlagt. Kriminalpolitiets flytning blev fulgt af lukningen af hele stationen i 1958, hvorefter bemanningen bestod af to landbetjente. Bemanningen med to landbetjente blev opretholdt i fem år indtil 1963, hvor man fra politiledelsens side erkendte, at forholdene ikke var acceptable. Derfor åbnede man igen politistationen og bemandede den med fire betjente. Politistationen fungerede frem til 1990, hvor den blev afviklet endeligt. Fredensborg blev som mange andre byer offer for de tilbagevendende bølger af rationaliseringer, som ledelsen af politiet har gennemført de sidste 50 år. Politiledelsen har naturligvis blot søgt at få budgetterne til at hænge sammen, og man kan efterfølgende konstatere, at lokalkendskabet blev svækket ved de besparelser, som man mente at kunne opnå ved at sammenlægge de mange mindre stationer. Først i slutningen af 1990'erne er der med oprettelsen af en nærpolitistation igen kommet fokus på fordelene ved at have en politistyrke med et godt lokalkendskab og med et fast etableret tillidsforhold til den lokale befolkning. At forsøgene med nærpolti ikke er fuldt tilfredsstillende for de utrygge borgere, får ordensmagten dog til stadighed besked om ved regelmæssige læserbreve i de lokale aviser.

Mistede byen sin politistation, fik man til gengæld en rigtig brandstation. I mange år havde brandfolkene haft til huse i en tilbygning til rådhuset, men det var ikke længere holdbart efter 2. Verdenskrig. Derfor opførtes i 1952 en brandstation på Helsingørsvej 1. Brandstationen blev ad åre for umoderne og nedslidt, og da kommunen i 1989 erhvervede sig en nyere og større ejendom på Helsingørsvej 25, flyttede brandvæsenet igen. Ved flytningen i 1989 fik brandvæsenet for Fredensborg-Humblebæk Kommune samme adresse som civilforsvaret i kommunen, og i 1991 blev de to enheder sammenlagt til en beredskabsforvaltning.

Den royale karet ankommer til indvielsen af den nye runddel. Som det ses, har Marmillod tænkt anlægget så stort, at man mageligt kunne komme rundt med et seksspand. Fotograf: Kurt Hartmann. 5. juni 1992.

*Slotsgadeprojektet*¹²³

Fredensborg har siden den første bebyggelse i 1730'erne gennemgået en lang række forandringer, og der er kun bevaret få huse og bygninger fra de første 200 år af byens historie. Fredensborgs historiker par excellence, Valdemar Seeger, udtrykte sig i 1927 eftertænksomt om forholdet mellem den udvikling af samfundet, der gav os alle vækst og velstand og længslen efter det svundne, og som glædede mange romantiske sjæle: *Et og andet smukt og godt af det gamle har denne Udvikling revet omkuld i Farten, men meget smukt og godt og for Beboernes Liv og Færden behageligt har den ogsaa frembragt.*¹²⁴

Fredensborgvejens afslutning er et godt eksempel på, at nok kan udviklingen ikke gøres om; men omtanke, tid og penge kan gøre meget for at genskabe eller værne om den historiske helhed, som i Fredensborgs bymidte udgøres af de ældre bygninger og ejendomme i Slotsgade, Bagerstræde, Smøgen, Passagen, Jernbanegade og Christopher Boecks Vej. Afslutningen på vejen blev endeligt realiseret i 1991-93, da et større renoveringsprojekt af Runddelen og Slotsgade blev gennemført.

Man kan uden overdrivelse slå fast, at færdiggørelsen af Fredensborgvejen kan indskrives som et af de længstvarende vejprojekter i Danmark, for allerede ved vejens anlæggelse fik lederen ved vejarbejdet, den schweiziske ingeniør Jean Marmillod, ideen til en storslået rotunde på det sted, hvor vejen Frederiksborg-Kronborg krydsede den nye vej op imod slottet. Planen for anlæggelsen af rotunden blev tegnet og afleveret i 1765, men før projektet kunne realiseres, døde Frederik V i 1766. De følgende magthavere i Danmark havde ikke viljen, mulighederne eller ønsket om at færdiggøre vejen, og efterhånden gik den oprindelige idé om vejens afslutning i glemmebogen.

Hvad giver man kvinden som har alt? En komposition selvfølgelig! En sådan med titlen 'Fredensborg Fantasier' forærede Fredensborg-Humblebæk Kommune Dronningen til hendes 60-års fødselsdag den 16. april 2000. Her coveret til cd'en, der blev indspillet i Fredensborg Slotskirke i februar 2000.

En ny udvikling i sagen om opkørslen til Fredensborg Slot kom i 1978, da Fredensborg-Humblebæk Kommune søgte Frederiksborg Amt om at overtage Slots-gade-delen af Fredensborgvejen. Formålet var at få vejen forskønnet, men da det var amtet, der skulle betale for den forskønnelse, som kommunen gerne så gennemført, forblev vejstykket amtets ejendom. At kommunens planer ikke blev realiseret var vist nok meget godt, når man ser på den modstand, der var imod planerne om centerbyggeriet i Fredensborg 14 år tidligere. Kommunens planer var lidt vel præget af streng funktionalisme, uden den helt store historiske forståelse for den kulturarv, der lå i Slotsgades fremtræden. Tråden blev dog taget op af 'Bevaringsforeningen Fredensborg' fra omkring 1989. Ved en stor indsats fra foreningens side og særligt foreningens formand og fundraiser cand. jur. Søren Widding, fik man indsamlet midler til virkeliggørelsen af Marmillods idé om en rotunde ved vejenes møde, og en lindeallé løbende igennem Slotsgade fra rotun-

Fredensborg-Humblebæk Kommunes daværende borgmester, Svend Erik Christiansen, får overrakt den nye borgmesterkæde af guldsmeden og 1. viceborgmester John Hemming under overværelse af dronning Margrethe. Helsingør Dagblad. 21. oktober 1998.

den til slottet. Det lykkedes at indsamle det betydelige millionbeløb, der skulle til, for at projektet kunne realiseres. I den forbindelse hjalp det utvivlsomt, at Slots-gadeprojektet var en folkegave til regentparret på deres sølvbryllupsdag. Indvielsen blev afholdt med to dages festligheder den 5.-6. juni 1992, altså umiddelbart inden regentparrets sølvbryllup den 10. juni 1992. Dronning Margrethes indvielse af den nye opkørsel til slottet den 5. juni blev overværet af flere tusinde mennesker, og efter selve indvielsen fortsatte festlighederne resten af dagen i og omkring Slotsgade, og næste dag blev der festet i Jernbanegade.

Slotsgadeprojektet, restaureringen af *Skipperhuset* (1990-93) og den nye *Kon-gebroy* (1994-96) har alle en vis forbindelse med kongehuset og Fredensborg Slot, og det er vel kun naturligt, at kongehuset, som igennem tiderne har givet så meget til byen, belønnes med de forskønnede omgivelser. Fredensborgs håndværkere er vist heller ikke utilfredse med de store og vedvarende restaurationsprojekter, der udføres enten på selve slottet eller ved bygninger i forbindelse hermed, selv om en stadig større del af arbejdet går til udenbys håndværkere. Den økonomiske indsprøjtning, som det royale ophold på Fredensborg Slot indebærer, er ikke faldet væsentligt med årene, og selv om afhængigheden af kongehuset er væk, vil kun de færreste i Fredensborg være kongehusets tilstedeværelse foruden.

*Margrethe II i Fredensborg 1972-2002*¹²⁵

Fredensborg har udviklet sig meget siden den spæde begyndelse for 280 år siden, og interessant nok er det kongehus, der var grunden til byens opståen, stadig solidt forankret i det danske samfund. Monarkiets stærke position skyldes navnlig, at det danske kongehus har formået at følge med tiden. Et godt eksempel var det tronskifte, som skete da Frederik IX døde den 14. januar 1972. Dagen efter faderens død blev prinsesse Margrethe udråbt til dronning af Danmark. At prinsesse Margrethe overhovedet kunne efterfølge Frederik IX som regent skyldtes, at Grundloven var blevet ændret i 1953, således at kvindelig arvefølge var tilladt, når kongen ikke efterlod sig sønner. Danmarks første kvindelige regent i mange hundrede år blev kronet i en tid med oprud i samfundet, herunder den stadig stærkere kvindebevægelse. Det havde dog ikke nogen indvirkning på dronning Margrethes position, og med betydelig elegance formåede dronningen at tilføre kongehuset yderligere folkelighed, samtidig med, at de årligt tilbagevendende nytårstaler fik et medmenneskeligt indhold. At kongehuset som institution i de sidste 30 år ikke har været genstand for overvejelser om dets relevans i et moderne samfund, skyldes i høj grad dronningens og prinsens personlige stil og deres fornuftige forhold til rollen som regentpar i et folkestyret samfund.

Da dronning Margrethe endnu var en ganske ung prinsesse, opholdt Frederik IX, dronning Ingrid og de tre prinsesser sig ofte på Fredensborg Slot i det, som Frederik IX betegnede som *uformel formalitet*. Den illustrerede presse var i kraf-

tig vækst, og kongefamilien havde et afslappet forhold til journalisterne og fotograferne, så derfor lærte man tidligt at omgås medierne.

Fredensborg Slot er stadigvæk det slot, som regentparret benytter seks måneder om året, og byen har herved bevaret en tæt forbindelse til kongehuset. Ved de mange festlige begivenheder i kongehuset, siden dronning Margrethe II's indsættelse som regent, har Fredensborg i lighed med tidligere tider været hjemsted for mange fester. Nogle få eksempler: Dronning Margrethe og prins Henriks sølvbryllup (1992), prins Joachim og prinsesse Alexandras bryllup (1995) og prins Nikolais barnedåb (1999) fortæller om Fredensborgs fortsatte betydning for kongehuset. Byens borgere har også fortsat de gode traditioner med at udsmykke byen med flag og blomster og fejre begivenhederne, når der festes på slottet. Det er endvidere en fast tradition, at regentparret modtages med fakkeltog, når de om foråret forlægger residensen til Fredensborg.

Dronning Margrethe har fortsat engagementet i lokalsamfundet omkring Fredensborg, som også tidligere regenter har haft. Et udmærket eksempel er den nye borgmesterkæde, som borgmesteren for Fredensborg-Humblebæk Kommune i 1988-98, Svend Erik Christiansen, fik overrakt i 1995. Dronning Margrethe havde ved den lejlighed designet kæden og udvalgt guldsmeden, der skulle fremstille kæden. Dronningen var også til stede, da 1. viceborgmester John Hemming (borgmester 1998-) og guldsmeden Kim Buck overrakte kommunens første borgmesterkæde til Svend Erik Christiansen.

Et tilsvarende eksempel på Fredensborgs opmærksomhed over for dronningen og prinsen fik man ved dronningens 60-års fødselsdag, hvor gaven var en suite for messingensemble, komponeret af de fire komponister Mogens Andresen, Bernhard Lewkovitch, Kim Helweg og Bo Holten. Musikstykket, der var en komposition over de fire temaer, 'Historien', 'Kirken', 'Teatret' og 'Fædrelandet', inddrog tidligere værker af andre kunstnere. Det blev overrakt dronningen og prinsen ved en festlighed i slotshaven i maj 2000. Overrækkelsen indledtes med en tale af borgmester John Hemming og efterfulgtes af en uropførelse af suiten af Royal Danish Brass, der også havde medvirket ved produktionen af værket.

Hvad den nærmeste fremtid angår, er der grund til at glæde sig over ombygningen af dronning Ingrid's bolig på Fredensborg Slot, Kancellihuset, der skal tjene som bolig for kronprins Frederik. Det lover godt for Fredensborg Slot og Fredensborg Slotsbys fortsatte tilknytning til kongehuset.

Den 29. Juni 1996 blev *Kongebroen* officielt indviet under overværelse af dronning Margrethe og prins Henrik. Det er en imponerende bro, der modsat sine to forgængere er bygget til at kunne modstå Esrum Sø's isskruninger. Yderst til højre, ved siden af borgmester Svend Erik Christiansen, står Søren Widding, Bevaringsforeningen 'Fredensborg's utrættelige formand, der var initiativtager til broen – og i øvrigt også til udgivelsen af denne bog. Fotograf: Niels Richter-Friis.

Kildefortegnelse

Diverse kort over Fredensborg, Asminderød, og Asminderød-Grønholt / Fredensborg-Humlebæk Kommune: Det Kongelige Bibliotek eller Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv.

Diverse folketællinger: Landsarkivet for Sjælland.

Retsprotokoller fra Kronborg Rytterdistrikts Birk, Kronborg Birk og Kronborg Østre Birk: Landsarkivet for Sjælland.

Diverse kommuneplaner og årsberetninger for Asminderød-Grønholt / Fredensborg-Humlebæk Kommune.

Diverse avisudklip fra Det kongelige Bibliotek og Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv, og oprindeligt fra følgende aviser:

- Avertissementstidende for Fredensborg og omegn
- Frederiksborg Amts Avis
- Frederiksborg Amts Tidende
- Helsingør Dagblad
- Lokalavisen
- Politiken
- Berlingske Tidende
- Aktuelt
- Uge-Nyt

Kildemateriale fra Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv, herunder arkivalier for:

- Foreninger
- Diverse veje i Fredensborg, særligt Slotsgade og Jernbanegade
- Diverse bygninger/huse i Fredensborg
- Virksomheder
- Sognerådet/byrådet
- Personer med tilknytning til Fredensborg

Og endelig en meget stor og righoldig kort-, billed-, maleri-, og fotosamling

Litteraturliste

Litteraturlisten er udarbejdet i samarbejde med forhenværende overbibliotekar Ernst Tursø. Udover at være en liste over den litteratur, som er brugt i forbindelse med produktionen af bogen om Fredensborgs historie, så er litteraturlisten opbygget over udvalgte emner. Herved kan litteraturlisten anvendes som indgang til yderligere studier i udvalgte emner i Fredensborg historie. Den trykte litteratur om Fredensborg-Humlebæk Kommune indtil 1980 er registreret af Eva Deichmann i Dansk Lokalbibliografi (1985): Frederiksborg Amt. Fredensborg-Humlebæk Kommune: Side 131-15.

For yderligere oplysninger om Fredensborgs eller hele Fredensborg-Humlebæk Kommunes historie kan forfatteren henvise til kommunens biblioteker og særligt Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv på Fredensborg Bibliotek.

Danmarkshistorie

Claus Bjørn (1990): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 10.*

Fra reaktion til Grundlov. 1800-1850. København.

Henning Dehn-Nielsen (1999): *Danmarks konger og regenter. København.*
2. udgave.

Søren Eigaard (1993): *Idealer og politik. Historien om Grundloven af 1953.*
Dansk politik under forandring. Odense.

Ole Feldbæk (1982): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 4. Tiden 1730-1814.*
København.

Ole Feldbæk (1990): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 9.*
Den lange fred. 1700-1800. København.

Tage Kaarsted (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 13.*
Krise og krig. 1925-50. København.

Ole Karup Pedersen (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie.*
Bind 15. Danmark og verden. 1970-1990. København.

Kay Nielsen (1980): *Danmarks konger og dronninger. København.*

Henrik S. Nissen (1988): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 7. Tiden 1915-45.*
København.

- Henrik S. Nissen (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 14. Landet blev by. 1950-1970*. København.
- Hanne Rasmussen & Mogens Rüdiger (1988): *Danmarks historie. Bind 8. Tiden efter 1945*. København.
- Lorenz Rerup (1989): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 6. Tiden 1864-1914*. København.
- Benito Scocozza (1997): *Politikens bog om danske monarker*. København.
- Vagn Skovgaard-Petersen (1985): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 5. Tiden 1814-1864*. København.
- Ditlev Tamm (1990): *Retshistorie. Bind 1: Dansk retshistorie*. København.

Fredensborg og Asminderød i almindelighed

- Jørgen Andersen (red.) (1969): *Bogen om Frederiksborg Amt*. Side 259-279.
- Des Asmussen (1993): *Fredensborg con amore*. Fredensborg.
- Ingeborg Buhl (1960): *Mosaik*. Side 22-32: *Sukkenes Allé uden suk*. (Menneskeskæbner i Fredensborg).
- Fredensborg. Byens udvikling- og bevaringsværdier*. Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Arkiv. 1990.
- Fredensborg 275 år, 1722-1997*. Udgivet af Bevaringsforeningen 'Fredensborg'. Fredensborg. 1997.
- Fredensborg-Humlebæk Kommuneatlas. Byer og bygninger 2001*. Kulturarrsstyrelsen. 2003.
- Karen Glæsel (1975): *Således var det – Således gik det. 1890-1975*. København.
- Hans V. Hansen (1990): *Frugtavl og brandsprøjte i Asminderød. I: Fra Frederiksborg Amt, årbog 1990*. Side 51-62.
- Godfred Hartmann (red.) (1992): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. Fredensborg.
- Hjemstavnsbog for Frederiksborg Amt. 1942-43*. Bind 1-2. Side 180-196: Fredensborg i Christian IX's Tid.
- Harald Jørgensen (1984): *Da Asminderød-Grønholt Kommune fik sin fattiggård*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1984. Side 21-28.
- Ronald Larsen (1985): *Asminderød kro gennem 300 år. I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1985*. Side 29-31.
- Jacob Paludan (1947): *Fredensborgs Fortryllelse*. I hans: *Facetter*. Side 58-64.
- Valdemar Seeger (1893): *Bidrag til Asminderød og Grønholt Sognes Fattigvæsens Historie i Tidsrummet 1738-1867*. Helsingør.
- Valdemar Seeger (1922): *Fredensborg under Kong Christian IX og Kong Frederik VIII*. Helsingør.
- Valdemar Seeger (1927): *Fredensborg og Asminderød-Grønholt Kommune*

- gennem 25 år. 1902-1927. Samling af artikler bragt i *Avertissementstidende for Fredensborg og Omegn*. Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Arkiv.
- Valdemar Seeger (1937): *Fredensborg. Fra Oprindelsen til vore Dage. En historisk-topografisk Skildring*. 2. udgave. Hillerød.
- Jan Steenberg (1965): *På Asminderød kirkegård*. I: *Fra Frederiksborg Amt*. 1965. Side 49-61.
- Kaj Strandberg (1978): *Da Fredensborg så dagens lys for 300 år siden*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland*, årbog 1978. Side 9-14.
- Kaj Strandberg (1986): *Byen Fredensborg og dens borgere*. Upubliceret manuskript på Fredensborg Bibliotek.
- Kaj Strandberg (1986): *Byen Fredensborg og dens borgere. Realregister*. Upubliceret manuskript på Fredensborg Bibliotek.
- Kaj Strandberg (1993): *Asminderød Kirkeby. Ca. 1660-1910*. Fredensborg.
- Axel Thomsen (1954): *Huse og mennesker i Fredensborg*. I: *Jul i Nordsjælland*, årbog 1954. Side 51-52.
- J. P. Trap (1953): *Danmark*. 5. udgave. Frederiksborg Amt. Side 109-22: Asminderød Sogn.
- Ernst Tursø (1997): *Begyndelsen*. I: *Fredensborg 275 år, 1722-1997*. Udgivet af Bevaringsforeningen 'Fredensborg'. Fredensborg.
- Ruby Walmsley (1995): *Den lille by med de store personligheder*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland*, årbog 1995. Side 9-11.

Enkelte gader i Fredensborg

- Karen Lisbeth Poulsen (1994): *Torvet i Fredensborg*. Fredensborg.
- Svend Risom (1962): *Gamle huse i Fredensborg Slotsby. Slotsgades bebyggelse i det 18. århundrede*. I: *Fra Frederiksborg Amt*. 1962. Side 87-114.
- Hanne Raabyemagle (1992): *Slotsgade og dens gamle huse*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 63-82.
- Knud Schwalbe (1978): *Da husene på skrænten brændte*. (Kejserensvej 3-7). I: *Fra Frederiksborg Amt*, årbog 1978. Side 115-118.
- Torben Topsøe-Jensen (1970): *Vejenes udvikling i Frederiksborg Amt*. I: *Fra Frederiksborg Amt*, årbog 1970. Side 5-58.
- Torben Topsøe-Jensen (1975): *Fredensborgvejen*. Hørsholm.
- Torben Topsøe-Jensen (1983): *En nordsjællandsk hovedvej gennem 400 år (Kongevejen Hillerød-Fredensborg-Helsingør)*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland*, årbog 1983. Side 16-22.
- Torben Topsøe-Jensen (1992): *Vejen til Fredensborg*. (Kongevejen Hørsholm-Fredensborg). I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 11-25.

- Chr. Gorm Tortzen (red.) (1992): Fredensborg Slotsgade. En kongevej i sølvbryllupsgave. Fredensborg.
- Michael Varming (1994): *Renaissance for rundkørslen*. I: Bygning, nr. 21. 1994.
- Søren Widding (1993): *Fredensborgvejen er netop blevet gjort helt færdig*. (Slotsgade). I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1993. Side 28-33.

Enkelte huse i Fredensborg

75. *Virksomhedsportræt: H. & K. Jensen A/S, Veksebovej 25*. Fredensborg. 1999.
- Lotte Bjarke (1997): *Fredensborgs regnskov*. (Orchidégartneriet, Hillerødvej 25). I: Gartner Tidende, 1997. nr. 13. Side 4-5.
- Ole Bostrup (1998): *Prinsen*. (Slotsgade 8). I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1998, side 41-46.
- Peer Ernsted (1990-91): *Bagges Minde*. Bind 1-2. Fredensborg.
- Tobias Faber (1991): *Jørn Utzon. Houses in Fredensborg*. Hong Kong.
- Tobias Faber (1992): *Bakkedraget*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København.
- Hans Hansen (2000): *Skovholmgård* (Slotsvænget 61). I: Fra Frederiksborg Amt, årbog 2000. Side 65-81.
- Bernt Hjejle (1991): *Gensyn med min barndoms verden*. (Helsingørsvej 12). København.
- Kirsten Hoffman (1980): *Ode til et murermesterhus* (Nørredamsvej 54). I hendes: *Kvinde – i mænds verden*. Side 21-27.
- Gunnar Kristensen (1980): *Dr. Louises Asyl* (Helsingørsvej 22) 1865. (Børnehaven på Østervej 1, fra 1970.)
- Harald Langberg (red.) (1969): *Hvem byggede hvad*. 2. udgave. København. Side 37-42: Fredensborg. Omtale af Fredensborg Slot, Lars Foss Kemi, *Villa Zoar*, *Skipperhuset*, Slotsgade 1, 2a, 9, 11, 13, 23 og Bakkedraget.
- Hans Erling Langkilde (1970): *Fredensborghusene i Fredensborg* (Bakkedraget). I hans: *Kollektivhuset*. Side 80-86.
- Ronald Larsen (1995): *Den gamle gæstgiver fortæller. Erindringer gennem 75 år*. Fredensborg. (Store Kro, Slotsgade 1 og 6).
- Palle Mosegaard (2000): *Et lerstampet hus fortæller sin historie*. (Nørredamsvej 58). I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 2000. Side 39-44.
- Svend Nalbandian (1990): *Villa "Zoar" i Fredensborg*. (Skipper Allé 3).
- Mads Nielsen (1956): *Den gamle apoteker fortæller*. Århus. Side 48-71. (Fredensborg Apotek, Slotsgade 9.)
- Leif David Nielsen (1995): *Fra sommervilla til vandrerhjem*. En beretning om en ejendom og dens mennesker gennem hundrede år. (Østrupvej 3).

- Ole Olesen (1982): *Ti år i Fredensborg. Gunnar Fabricius Hustedes orgelbyggeri 1972-1982.* (Højvangen 13). Hillerød.
- H. G. Olrik (1961): *Udvalgte afhandlinger og essays.* Side 210-217: *I Niels W. Gades sommerbolig* (Slotsgade 1).
- Adam Pade (1982): *Lundely 75 år.* (N. W. Gades Vej 18). Hillerød.
- Karen Lisbeth Poulsen (1984): *Rosing og Rosingsminde.* (Helsingørsvej 3). Fredensborg.
- Karen Lisbeth Poulsen (1985): *Hegels Minde.* (Jernbanegade 28). Fredensborg.
- Henrik Rasmussen (red.) (1989): *En god start på livet. 1979-1989. Vuggestuen, børnehaven og fritidshjemmet Lystholm.*
- Walter Schwartz (1955): *Man havde tid til at blive voksen.* Side 67-77 og 78-83: *En lavendelkrans fra "Rosings Minde".* (Helsingørsvej 3).
- Poul Erik Skriver (1964): *Terrasserne, Fredensborg* (Slotsgade 20). I: *Arkitektur.* 1964. Side 141-152.
- Kaj Strandberg (1973): *Store Kro gennem 250 år.* (Slotsgade 1 og 6).
- Kaj Strandberg (1977): *Af Jørgen Klokkestillers liv og levned.* (Wiedeweltsvej 8). I: *Folk og minder fra Nordsjælland, årbog 1977.* Side 32-38.
- Marinus Sørensen (1946): *Fredensborg Kommune- og Realskole som Købstadskole gennem 25 Aar 1921-1946.* (Benediktevej 7). Fredensborg.
- Svend Wandall (1979): *Det gamle hotels brand (Jernbanehotellet, Jernbanegade 19).* I: *Fra Frederiksborg Amt, årbog 1979.* Side 23-28.
- Svend Wandall (1985): *To kunstnerskæbner.* Bl.a. side 60-67: *Huset på bakken (Bakkehuset, Kejserens Vej 5).* Side 115-122: *Købmandsgården (Jernbanegade 3).*
- Søren Widding (1997): *Matr.nr. 58, Fredensborg by, Asminderød sogn.* (Slotsgade 17). I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1997.* Side 44-47.
- Olaf Zachariae (1994): *Janteloven i det gamle Fredensborg.* (Villa "Paradise", Kong Christians Allé 1). I: *Fra Frederiksborg Amt, årbog 1994.* Side 77-94.

Kunstnere i Fredensborg

- Ib Andersen (1971): *Tegninger og tekster.* Ved Nanna Ib Andersen.
- Des Asmussen (1997): *Erindringsglimt fra en tilværelse i Fredensborg.* I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1997.* Side 26-31.
- William Behrend (1930): *Minder om Niels W. Gade. Kendte Mænds og Kvinders Erindringer.*
- F. J. Billeskov-Jansen (1992): *Digternes Fredensborg.* I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne.* København. Side 94-127.
- Edvard Blaumuller (1903): *Skilderier.* Side 186-250: *En Kunstnerkoloni paa Fredensborg.*

- Charlotte Bournonville (1903): *Erindringer fra Hjemmet og Scenen*. Side 162-69: *Fredensborg*.
- Susanne Bøggild (1972): *Thalia i Fredensborg*. I: *Fra Frederiksborg Amt, årbog 1972*. Side 49-66.
- Andreas Dolleris (1923): *Michael Rosing. En dansk Digters Livsførelse*.
- Austin Grandjean (1992): *To tegnere i Fredensborg*. (Ib Andersen og Des Asmussen). I: *Godfred Hartmann (red.): Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. side 165-179.
- Lisbeth Grandjean (1992): *Skuespillerne i slotsbyen*. I: *Godfred Hartmann (red.): Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 128-138.
- Godfred Hartmann (1978): *Fredensborg i billedkunsten*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1978*. Side 5-8.
- Godfred Hartmann (1987): *Ib Andersen havde en dybfølt kærlighed til naturen*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1987*. Side 9-12.
- Godfred Hartmann (1990): *Mester Olaf (Poulsen)*. I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1990*. Side 18-21.
- Godfred Hartmann (1992): *To brødre i Slotsgade*. (Vilhelm og Laurids Tetens). I: *Godfred Hartmann (red.): Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 159-164.
- Peter Heiberg (1986): *Fortryllet af Sletten og Fredensborg*. (Om Jacob Paludan). I: *Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Forening. Årbog 1986*, side 26-29.
- Bernt Hjejle (1965): *Fredensborgs kunstnere i gamle dage*. I: *Jul i Nordsjælland, årbog 1965*. Side 5-8.
- Bernt Hjejle (1987): *Otte enere*. Side 80-96: *En fantasirig ener*. (Kunstmaleren Hans Nikolaj Hansen).
- Robert Neiiendam (1952): *Rosingiana. Michael og Johanne Cathrine Rosings tilknytning til Fredensborg*. I: *Personalthistorisk Tidsskrift, 1952, 13. rk. bd. 1*. Side 28-47.
- Sigrid Neiiendam (1943): *Sigrid Neiiendam fortæller*. Side 139-150: *Fredensborg-Somre*. (Skipperhuset).
- Karen Poulsen (1951): *Et skuespillerhjem i Fredensborg*. (Olaf Poulsen, Slotsgade 4). I: *Danske Hjem ved århundredskiftet*. Side 180-189.
- Niels Richter-Friis (1982): *Vaskepigerne i Sørup og deres maler*. (Hans Ole Brasen). I: *Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1982*. Side 46-48.
- Sven Risom (1962): *Catrine Marie Møller*. (Lille Rolighed, Slotsgade 23). I: *Fra Frederiksborg Amt, årbog 1962*. Side 115-124.
- Claus Røllum-Larsen (1992): *Bournonville og hans komponister*. I: *Godfred Hartmann (red.): Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 139-150.

- Bente Scavenius (1992)F: Erindringer om ... (Billedkunstnere i Fredensborg). I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 151-158.
- Jan Steenberg (1963): *Guldalderen i den lille slotsby*. I: Kultur og Folkeminder, XV. 1963.
- Emilie Wiehe (1912): *Erindringer*. Side 239-269. I: *Breve fra danske Skuespillere og Skuespillerinder*.

Fredensborg Slot og Fredensborg Slotshave

- Bo Bramsen (1975): *Huset Glücksborg i 150 år*. 2. rev. udgave. Bind 1. Side 124-149: *Fredensborgdagene under Christian IX*.
- Anna Ferslew (1927): "Mines Lyst" i *Fredensborg*. I hendes: *Ferslew-Slægten fra Skagen*. Side 139-155.
- Fredensborg. Det danske Kongehus og dets Slægt*. 1895-1898. Bind 1-2. *Nordmandsdalen i Fredensborg Slotshave. Restaureringen 1984 til 2002*. Udgivet af Slots- og Ejendomsstyrelsen. København. 2002.
- Godfred Hartmann & Jørgen B. Rasmussen (1994): *Skipperhuset*. Odense.
- Lars Bjørn Madsen (1994): *En ny kongebro i Fredensborg Slotshave*. I: FAHS. Medlemsblad for Frederiksborg Amts Historiske Samfund. 1994, nr. 2.
- Niels Richter-Friis (1976): *Skipperhuset ved Esrum Sø fylder 250 år*. I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1976. Side 5-11.
- Niels Richter-Friis (1981): *Eremitagen i Esrum Sø*. I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1981. Side 45-49.
- Niels Richter-Friis (1982): *Færgefarten mellem Nødebo og Skipperhuset*. I: To skovbyer: Nødebo og Gadevang. 1982. Side 24-25.
- Bente Scavenius (1997): *Fredensborg Slotshave*. København.
- Valdemar Seeger (1926): *Østrup. En historisk-topografisk Studie*. Hillerød.
- Claus M. Smidt (1992): *Et kongeligt landslot*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 26-62.
- Claus M. Smidt (1992): *Husene bag jernporten*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 45-62.
- Jan Steenberg (1960): *Skipperhuset*. I: Fra Frederiksborg Amt, årbog 1960. Side 71-93.
- Jan Steenberg (1969): *Fredensborg Slot. Bind 1. Monumenter og minder. Tiden 1720-1796*. København.
- Jan Steenberg (1979): *Fredensborg Slot. Bind 2. Monumenter og minder. Tiden 1796-1863*. København.
- Søren Widding (1992): *Kongebroens historie*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1994. Side 5-8.

Bent Aagaard (1978): *Kongernes lysthus. Livet på Fredensborg slot gennem 256 år*. Holbæk.

Nordbanen

Bo Bramsen (1992): *Med kongelig dampyacht og salonvogn*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. Side 192-203.

Holger Georg Hansen (1962): *Jernbaneminder*. (Det russiske Kejsertog). København. Side 81-84.

Vilhelm Hansen (1913): *Jernbaneliv*. (Fredensborg). Side 77-120.

Niels Jensen (1975): *Nordsjællandske jernbaner*. (Nordbanen og Klampenborgbanen.) Side 12-17.

John Poulsen (1991): *Nordbanen. Med tog til Nordsjælland gennem 125 år*. Ringkøbing.

P. L. Poulsen (1943): *47 Aar ved D.S.B. Erindringer og Tidbilleder 1886-1933. Bind 1*. (Fredensborg. Hoffet ventes). Side 15-47.

Poul Thestrup (1997): *Dampen binder Danmark sammen*. I hans: *På sporet. 1847-1997*. Bind 1. København.

Foreningslivet i Fredensborg

45-års jubilæum Fredensborg-Humblebæk Kommunes Beredskabs Forbund. 1995.

Karen Andersen & Laurits Andersen (1988): *Fredensborg Vinterstue 1968-1988*. Fredensborg.

FBI 90 år – men stadig lige ung. 1998.

Fredensborg Boldklub og Idrætsforening's 60-års jubilæum den 6. juni 1968. 1968.

Fredensborg og Omegns Folkedansere 1945-1985. Jubilæumsskrift. 1985.

Fredensborg Orienteringsklub's jubilæumsskrift. 50-års jubilæum 1943-1993. 1993.

Fredensborg Roklub i 40 år. Red. af Fredensborg Roklubs venner. 1973.

Bent Skov Larsen (2000): *Foreningsliv i kommunen*. I: Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 2000. Side 32-37.

Bent Skov Larsen (1987): *Glimt af Fredensborg Handels- og Håndværkerforenings første 50 år*. I: Fredensborg-Humblebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1987. Side 16-26.

Ole M. Nielsen (red.) (1988): *Handels- og Håndværkerforeningen 1888-1988*.

Sogneråd/byråd og valghandlinger i Fredensborg

Claus Bjørn (1968): *En mejerist som politisk martyr*. I: Mælkeritidende, 1968. Side 1035-1042.

Find Christensen (2000): *Sognerådet år 1900*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 2000. Side 26-31.

Bent Skov Larsen (1999): *Episoder fra valg til Rigsdagen i grundlovens første 65 år*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1999. Side 30-36.

Fredensborg og Asminderød-Grønholt Kommune under besættelsen

Inger Andersen (1991): *Mine år i Grønholt*. I: Fra Frederiksborg Amt, årbog 1991, side 5-12.

Vilhelm Andersen (1945): *Maj i Fredensborg*. (I et Hjem i Fredensborg 9. Maj 1945.) I hans: *Et Tiaar*. Side 155-157.

Anders Bodelsen (1972): *Omkring Fredensborg*. I hans: *Pigerne på broen*. 1972. Side 21-27.

Inger Frandsen (1996): *Erindringer fra besættelsen*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1996. Side 21-26.

Orla Hansen (1995): *Mit liv under besættelsen*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 11-15.

Bent Skov Larsen (1995): *De illegale sendesteder i Fredensborg*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 28-30.

Mogens Thrane (1995): *Modstandsbevægelsen i Fredensborg*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 21-23.

Erik Wassard (1995): *4. maj i Fredensborg*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 40-45.

Søren Widding (1996): *Da freden kom til Fredensborg*. I: Folk og Minder fra Nordsjælland, årbog 1996. Side 38-41.

Poul Aasvang (1995): *Ved kystpolitiet*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 31-35.

Noter

- 1 Valdemar Seeger (1937): *Fredensborg. Fra Oprindelsen til vore Dage. En historisk topografisk Skildring*. 2. udgave. Hillerød. Side 7-15. Kaj Strandberg (1986): *Byen Fredensborg og dens borgere*. Upubliceret manuskript. Side 1-5.
- 2 Efter at Ulrik Frederik Gyldenløve overtog gårdene Østrup og Rogaarden, byggedes et nyt hus, der fik navnet Østrup. Det gamle Østrup kaldtes herefter Rogaarden. Rogaarden, Slotsgade/Østrupvej 4 bliver i kilderne og litteraturen også ganske ofte omtalt som Rugaarden, men der er tale om samme gård.
- 3 Valdemar Seeger. 1937. Side 16-28. Jan Steenberg (1969): *Fredensborg Slot. Bind 1. Monumenter og Minder. Tiden 1720-1796*. København. Side 17-40.
- 4 Dagen oprandt da dronning Louise døde i 1721.
- 5 Efter opførelsen af Fredensborg Slot stod J. C. Krieger som arkitekt for byggerierne af Odense Slot (1721-23), Vartov i København (1724-29) og i samarbejde med J. C. Ernst ombygningen af det senere nedrevne Københavns Slot (1724-27).
- 6 Inskription over indgangen til ottekanten. Forsvundet under en de mange ombygninger af Fredensborg Slot.
- 7 Valdemar Seeger. 1937. Side 45-46.
- 8 Valdemar Seeger. 1937. Side 34-35.
- 9 Ole Feldbæk (1982): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 4. Tiden 1730-1814*. København. Side 71-74. Valdemar Seeger. 1937. Side 37-42.
- 10 Valdemar Seeger. 1937. Side 43-46. Kaj Strandberg. 1986.
- 11 Kaj Strandberg. 1986.
- 12 Fuglefængerhuset omdøbtes af kapellanen ved Asminderød Kirke, Henrik Ussing til Zoar. Navnet er bibelsk og referer til 1. Mosebog, kapitel 19, vers 22-24. Omkring år 1900 blev Zoar nedrevet for at give plads til et større palæ.
- 13 Ole Feldbæk. 1982. Side 71-74. Valdemar Seeger. 1937. Side 47-61. Jan Steenberg. 1969. Side 155-88.
- 14 Omtales også som Niels.
- 15 Andreas Peter Bernstorff (1735-97) var af slægten Bernstorff, der fra 1751 til 1810 ved tre slægtled besad posten som udenrigsminister. Undtaget herfra er de korte perioder, hvor henholdsvis Struensee (1770-74) og Høegh-Guldberg (1780-84) havde taget magten. A. P. Bernstorff var udenrigsminister i tiden 1774-80 og 1784-97. Christian Ditlev Frederik Rentlow (1748-1823) var inden kuppet i 1784 højt placeret i den økonomiske centraladministration. I 1784 blev han leder af Rentekammeret, og i 1797 udnævntes han til gehejmestatsminister. Ernest Schimmelmann (1747-1831) var inden kuppet i 1784 leder af Kommercekollegiet, og efterfølgende udnævntes han til finansminister.
- 16 Valdemar Seeger. 1937. Side 62-80.
- 17 Folketælling 1787. Landsarkivet for Sjælland.
- 18 Ole Feldbæk (1990): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 9. Den lange fred. 1700-1800*. København. Side 243-77. Ole Feldbæk. 1982. Side 146-94.

- 19 Ved forordningen af 23.4.1781 blev det endeligt fastlagt efter hvilke regler, udskiftning skulle ske, men det var først efter Proprietærfejden (1790-91), at udskiftningen af fællesarealerne tog fart i 1790'erne.
- 20 Valdemar Seeger. 1937. Side 116.
- 21 Torben Topsøe-Jensen (1992): *Vejen til Fredensborg. I: Godfred Hartmann (red.): Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne.* København. 1992. Side 11-25. Torben Topsøe-Jensen (1975): *Fredensborgvejen.* Hørsholm. Side 14-38. Valdemar Seeger. 1937. Side 105-06.
- 22 Valdemar Seeger. 1937. Side 105-16.
- 23 Oeders 1769-folketælling og 1787-folketælling på Landsarkivet for Sjælland.
- 24 Valdemar Seeger, 1937. Side 105-16.
- 25 Efter Berners død i 1788 kom traktørstedet på auktion, og det blev tilstået kongen, der havde pant i ejendommen.
- 26 Den magasinbygning, som blev bygget, har gennem tiderne haft forskellige navne, men trods betegnelser som *Magasinet* og *Frømagasinet*, så hedder bygningen her i bogen *Havremagasinet*.
- 27 *Ved Hendes Majestæt Enkedronning Juliane Maries Henbringelse til Roeskilde og Nedsættelse udi Den Kongelige Begravelse sammesteds; bliver følgende Ceremoniel at iagttage.* København. 1796.
- 28 Claus Bjørn (1990): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie. Bind 10. Fra reaktion til Grundlov. 1800-1850.* København. Side 130-34, 237-39. Ole Feldbæk. 1982. Side 234-36.
- 29 Valdemar Seeger. 1937. Side 117-28.
- 30 Valdemar Seeger. 1937. Side 117-28.
- 31 Danmark var kommet i en meget penibel situation i foråret 1807. Napolcons Frankrig havde, efter at have besejret den russiske hær ved Friedland i juni 1807, indgået en fredsaftale med Rusland og Preussen. Det betød helt konkret, at Danmark ikke længere kunne forholde sig neutral i konflikten mellem Frankrig og Storbritannien. Den danske gesandt i Paris modtog meddelelse om, at man fra fransk-russisk side forventede dansk tilslutning til blokaden af Storbritannien. Inden den danske konge og hans ministre nåede at finde fodfæste og beslutte sig for en udenrigspolitisk kurs, sneg briterne sig under ledelse af Arthur Wellesley (senere hertugen af Wellington) i land på Sjælland. Den britiske flåde havde omringet Sjælland, og efter en kort kamp om København overgav byen sig. Resultatet blev, at den danske flåde blev ført bort af briterne, og at Danmark var inddraget i Napoleonskrigene på fransk side. Claus Bjørn. 1990. Side 107-11.
- 32 Valdemar Seeger. 1937. Side 133-58.
- 33 Valdemar Seeger. 1937. Side 134-35.
- 34 Ole Feldbæk. 1982. Side 146-88.
- 35 De værdigt trængende blev dengang opfattet som betlere og ikke-selvforskyldte trængende.
- 36 Kongelig resolution af 1786 om arvefæste.
- 37 Ole Feldbæk. 1982. Side 181-84.
- 38 Jf. Valdemar Seeger (1893): *Bidrag til Asminderød og Grønholt Sognes Fattigvæsens Historie i tidsrummet 1738-1867.* Helsingør.
- 39 Valdemar Seeger. 1893. Side 53-54.
- 40 De stiftede midler forsvandt i løbet af perioden 1800-38. Valdemar Seeger giver imidlertid et godt bud på, hvor pengene er forsvundet hen. De er sandsynligvis indgået i den kapital, der skulle understøtte driften af Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse. Jf. Valdemar Seeger. 1893. Side 32-34.
- 41 Danske Kancelli var det centrale forvaltningsorgan for kongeriget Danmark nord for Kongeåen. I 1660 begrænsedes Danske Kancelli til at varetage rets-, kirke-, og undervisningsvæsen samt lokalforvaltningen. Danske Kancelli nedlagdes i 1849, og dets ansvarsområde blev fordelt mellem Justits-, Indenrigs-, Finans- og Kultusministeriet.
- 42 Det hører med til historien, at der tilsyneladende var blevet svindlet med kvaliteten af tømmeret, som var brugt ved opførelsen af stiftelsen. Tilsynet med arbejdet var provstens

- og amtmændens ansvar, og de opdagede ikke problemerne. Ved kasseeftersynet kom den gamle sag om det manglende tilsyn frem igen og var utvivlsomt en medvirkende årsag til afskedigelserne. Valdemar Seeger. 1937. Side 144, 147-48; Valdemar Seeger. 1893. Side 32-33.
- 43 Valdemar Seeger. 1893. Side 37-53.
- 44 Valdemar Seeger. 1937. Side 173-74
- 45 Asylerne og arbejdsstuerne var forløberne for det 20. århundredes børnehaver. De statsligt støttede børnehaver opnåede først en egentlig udbredelse i 1920'erne, hvor den offentlige børnepasning ikke længere var forbeholdt de ubemidlede.
- 46 Vagn Skovgaard-Petersen (1985): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 5. Tiden 1814-1864*. København. Side 28-41.
- 47 Find Christensen (2000): *Sognerådet år 1900*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, Årbog 2000. Side 26-31. Valdemar Seeger. 1937. Side 168, 173-74.
- 48 Selv om det ikke er helt korrekt i tilfældene før 1867, bliver den øverste lokale forvaltning herefter omtalt som sognerådet.
- 49 Valdemar Seeger har skrevet flere bøger om Asminderød-Grønholt Kommune i almindelighed og om Fredensborg i særdeleshed.
- 50 Valdemar Seeger. 1893. Side 59.
- 51 Ditlev Tamm (1990): *Retshistorie. Bind 1: Dansk retshistorie*. København. Særligt side 92-93, 136-36, 219. Claus Bjørn. 1990. Side 134-40. Vagn Skovgaard-Petersen. 1985. Side 42-46.
- 52 Retsprotokoller fra Kronborg Birk. Særligt 1778.
- 53 Søren Eigaard (1993): *Idealer og politik. Historien om Grundloven af 1953*. Dansk politik under forandring. Odense.
- 54 I 1901 indførtes hemmelig afstemning, og gevinsten heraf var utvivlsomt et mere retvisende resultat.
- 55 Valdemar Seeger. 1937. Side 125-26.
- 56 Bent Skov Larsen (1999): *Episoder fra valg til Rigsdagen i Grundlovens første 65 år*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, Årbog 1999. Side 33.
- 57 Claus Bjørn (1968): *En mejerist som politisk martyr*. I: Mælkeritidende, 1968. Side 1035-1042.
- 58 Bent Skov Larsen. 1999. Side 35-36.
- 59 Bent Aagaard (1978): *Kongernes lysthus. Livet på Fredensborg slot gennem 256 år*. Holbæk. Side 39-40, 91-139.
- 60 Valdemar Seeger. 1937. Side 159-67.
- 61 Bent Aagaard. 1978. Side 49-54. Valdemar Seeger. 1937. Side 172, 181-82.
- 62 Vilhelm Hansen (1913): *Jernbaneliv*. København. Side 83.
- 63 Valdemar Seeger. 1937. Side 167-84.
- 64 Indbyggertal i Fredensborg by: 1801: 443, 1840: 618, 1860: 758, 1880: 795, og 1890: 790. Jf. J. P. Trap (1897): *Kongeriget Danmark. Andet bind*. 3. Udgave. Side 58. Folketælling 1787: Asminderød og Grønholt sogne, 2.853 indbyggere. Folketælling 1890: Asminderød og Grønholt sogne 5.177 indbyggere.
- 65 Valdemar Seeger. 1937. Side 170.
- 66 Poul Thestrup (1997): *Dampen binder Danmark sammen*. I: *På sporet. 1847-1997*. Bind 1. København. Side 12-18.
- 67 Valdemar Seeger. 1937. Side 167-68. John Poulsen (1991): *Nordbanen. Med tog til Nordsjælland gennem 125 år*. Ringkøbing. Side 4-24.
- 68 Lorenz Rerup (1989): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 6. Tiden 1864-1914*. København. Side 132-34.
- 69 Valdemar Seeger. 1937. Side 178-81.
- 70 *Hegels Minde* blev solgt til nedrivning i 1906, og der blev i 1907 opført et nyt rekreativt hjem længere tilbage på grunden.
- 71 Lisbeth Grandjean (1992): *Skuespillerne i slotsbyen*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. 1992. Side 128-38. Karen Lisbeth Poulsen (1984): *Rosing og Rosingsminde*. Fredensborg. Valdemar Seeger. 1937. Side 148-51.

- 72 *Frihedslund* fik sit navn, da skovrider Munckeberg i 1789 overtog gården efter overberider Nebbes enke. Senere forvandlede *Frihedslund* til *Jernbanehotellet*, der nedbrændte totalt i 1919.
- 73 *Rosings Minde*, Helsingørsvej 3, er opført 1873 på foranledning af Marianne og Otto Schwartz. Ejendommen er tegnet af arkitekt Johan Daniel Herholt. *Rosings Minde* blev fredet i 1980, og en udvendig genopretning gennemførtes umiddelbart efter. I 1984 blev *Rosings Minde* taget i brug som dagcenter.
- 74 Lisbeth Grandjean. 1992. Side 133-34. Valdemar Seeger. 1937. Side 152-55,
- 75 Claus Røllum-Larsen (1992): *Bourmonville og hans komponister*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. 1992. Side 139-150.
- 76 Zoar blev købt af grosserer Knudtzon, der i 1904 lod huset nedrive og i stedet byggede en stor villa.
- 77 Lisbeth Grandjean. 1992. Side 134-36. Valdemar Seeger. 1937. Side 177-78, 188.
- 78 F. J. Billeskov Jansen (1992): *Digternes Fredensborg*. I: Godfred Hartmann (red.): *Fredensborg. En skildring af slotsbyen gennem tiderne*. København. 1992. Side 94-112. Valdemar Seeger. 1937. Side 155-56, 175-76.
- 79 I *Ahasverus* fra 1854 bruger Paludan-Müller Fredensborg som stedet for prologen, hvori digteren og hans muse har en samtale.
- 80 Avertissementstidende for Fredensborg og Omegn gennem 25 år. 1902-27. Oversigtsartikler af Valdemar Seeger. Samlet som upubliceret manuskript på Fredensborg Bibliotek. 1927. Side 2-3, 20.
- 81 I Asminderød kom der først gadebelysning i 1909. Gadebelysningen i Fredensborg og Asminderød overgik efter mange forhandlinger i 1921 til elektrisk belysning.
- 82 Valdemar Seeger. 1927. Side 55-57, 72, 82-86.
- 83 Valdemar Seeger. 1927. Side 72.
- 84 Jens Børgesen blev valgt som formand i 1909 og sad som sognerådsformand helt frem til 1931.
- 85 Valdemar Seeger. 1927. Side 16-18.
- 86 Valdemar Seeger. 1927.
- 87 Sognerådet var blevet motiveret til at udbygge brandvæsnet, og inspirationen kom rent faktisk fra en ny lovgivning om udbygning af brandvæsnet fra 1919.
- 88 Valdemar Seeger. 1927. Side 136.
- 89 Valdemar Seeger. 1927. Side 133-135.
- 90 Valdemar Seeger. 1927. Side 49.
- 91 En vigtig forudsætning for opblomstringen i det politiske liv var 1849-grundlovens bestemmelser om forsamlingsfrihed, der befordrede foreningsdannelse.
- 92 Valdemar Seeger. 1927. Side 97-98.
- 93 *100 år med handel og håndværk. Handels- og Håndværkerforeningen 1888-1988*. Udgivet i anledning af 'Fredensborg Handels- og Håndværkerforenings' 100 års jubilæum. 1988.
- 94 I det følgende benævnes foreningen 'Fredensborg Handels- og Håndværkerforening' eller blot 'Handels- og Håndværkerforeningen', selv om det ikke er helt korrekt i alle tilfælde.
- 95 Valdemar Seeger. 1927. Jf. de enkelte år for foreningernes oprettelse.
- 96 Valdemar Seeger. 1927. Side 12, 70.
- 97 Valdemar Seeger. 1927. Side 11, 98-99, 132.
- 98 Der regnes fra det år, hvor de to foreninger blev slået sammen, det vil sige 1867 og ikke 1861, hvor 'Asminderød-Grønholt Skytteforening' blev stiftet.
- 99 Tage Kaarsted (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*. Bind 13. *Krise og krig, 1925-50*. København. Side 165-286.
Henrik S. Nissen (1988): *Gyldendals Danmarks historie*. Bind 7. *Tiden 1915-45*. København. Side 361-409.
- 100 Inger Frandsen (1996): *Erindringer fra besættelsen*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1996. Side 21-26. Orla Hansen: *Mit liv under besættelsen*. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995. Side 11-15.

- 101 Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbøger 1995 og 1996, og diverse avisudklip fra Frederiksborg Amts Avis og Frederiksborg Amts Tidende.
- 102 Poul Aasvang (1995): *Ved kystpolitiet. I: Fredensborg-Humlebæk Lokalhistoriske Forening, årbog 1995.* Side 32.
- 103 Karen Glæsel (1975): *1890. Saaledes var det. Saaledes gik det.* 1975. København. Side 65.
- 104 Ved krigens slutning fandtes næsten 250.000 østtyske flygtninge i Danmark. De blev hurtigt sendt enten tilbage til Østtyskland eller for langt størstedelens vedkommende genhuset i Vesttyskland.
- 105 Anders Bodelsen (1972): *Pigerne på broen.* Side 21-27.
- 106 Tage Kaarsted. 1991. Side 312-51. Henrik S. Nissen (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 14. Landet blev by. 1950-1970.* København.
Hanne Rasmussen & Mogens Rüdiger (1990): *Gyldendals Danmarks historie. Bind 8. Tiden efter 1945.* København.
Kilderne til resten af kapitlet er hentet fra Frederiksborg Amts Avis, Helsingør Dagblad, Politiken, Berlingske Tidende, og Lokalavisen igennem perioden.
- 107 Tal hentet fra Kommuneplan 1997.
- 108 Det drejer sig om årene 1933-37.
- 109 Indholdet af kommunalreformen, debatten om den fælles fremtid for de to store byer og kommunens navneskifte bliver behandlet i kapitel 15.
- 110 Jf. kapitel 15.
- 111 Ronald Larsen (1995): *Den gamle gæstgiver fortæller. Erindringer gennem 25 år.* Fredensborg.
- 112 Avisartikler fra Frederiksborg Amts Avis, Aktuelt, Berlingske Tidende og Lokalavisen.
- 113 Kronik i Berlingske Tidende, den 2. oktober 1964.
- 114 Citat af afgørelse fra Indenrigsministeriet, refereret i Frederiksborg Amts Avis, den 23. februar 1968.
- 115 Byggeriet i 1990'erne bliver belyst i udateret informationsskrivelse fra Fredensborg-Humlebæk Kommune, ellers henvises til de mange avisartikler om emnet i Frederiksborg Amts Avis og særligt i Lokalavisen.
- 116 Tobias Faber (1991): *Jørn Utzon. Houses in Fredensborg.* Hong Kong, og diverse avisartikler om opførelse og fredning.
- 117 Hanne Rasmussen & Mogens Rüdiger. 1988. Ole Karup Pedersen (1991): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 15. Danmark og verden. 1970-1990.* København.
- 118 Ole Karup Pedersen. 1991. Diverse avisartikler i Frederiksborg Amts Avis og Lokalavisen.
- 119 Diverse avisartikler i Frederiksborg Amts Avis og Lokalavisen.
- 120 Forfatteren Ole Juul havde i begyndelsen af 1960'erne introduceret ideen om at give kommunen et nyt navn.
- 121 Diverse avisartikler i Frederiksborg Amts Avis og Lokalavisen.
- 122 Det skal her understreges, at Humle Bio den dag i dag eksisterer i bedste velgående.
- 123 Diverse avisartikler i Frederiksborg Amts Avis og Lokalavisen 1991-1995.
- 124 Valdemar Seeger. 1927. Side 147.
- 125 Diverse avisartikler i Frederiksborg Amts Avis og Lokalavisen.

Personregister

- Aggerholm, Esak – 105
Aggerholm, Otto – 62, 71, 123
Albert Victor (engelsk prins) – 77
Alexander III (russisk zar) – 75, 78-81, 83, 86, 104, 108
Alexandra (dansk prinsesse, britisk dronning) – 75, 77
Alexandra (dansk prinsesse) – 191
Alexandrine (dansk dronning) – 126
Andersen, Anders – 62
Andersen, Hans Christian – 108
Andersen, Ib – 10, 107, 109, 119, 215
Andersen, Peder – 24, 29
Andersen, Vilhelm – 138, 148-151
Andresen, Mogens – 191
Anne-Marie (dansk prinsesse, græsk dronning) – 165
Arp-Poulsen, Philip – 145, 146
Asmussen, Des (Andreas) – 35, 109, 166
Bagge, Daniel – 28, 39
Bagge jr., Daniel – 39, 40
Bars, Johan – 19, 21
Bendixen, C. F. – 71
Benedikte (dansk prinsesse) – 166
Berg, Sigurd – 128
Bernier, Francois – 40
Bernstorff, Andreas Peter – 27, 31
Bernstorff, Johan Hartvig Ernst – 24, 31, 34, 108
Bismarck, Otto – 77
Blom, Johan – 39
Blom, Marie – 39
Bodelsen, Anders – 155
Boeck, Christopher – 174
Boldt, Flemming – 181
Bolten, Henrik – 100
Bonnesen, Thomas Valdemar – 129
Borch, Charite – 108
Bournonville, Antoine – 102
Bournonville, August – 60, 85, 101, 102, 104
Brandvold, Ole Johansen – 42
Brodersen, Erik – 86
Brun, A. – 135
Brun, C. – 71
Brøndsted, Gert Johan – 59
Buck, Kim – 191
Børgesen, Jens – 114
Caroline Amalie (dansk dronning) – 60
Caroline Mathilde (dansk dronning) – 27
Christensen, E. – 169
Christensen, Frantz – 165
Christensen, Fritz – 72
Christensen, Jens – 72
Christian V – 10
Christian VI – 16, 17, 20, 24, 34
Christian VII – 27, 38
Christian VIII – 44, 46, 60
Christian IX – 18, 52, 74-76, 80-84, 95
Christian X – 76, 125, 126, 142, 143
Christiansen, Svend Erik – 180, 182, 188, 191
Clemmensen, Andreas – 120
Conradi, Georg Johann – 15
Dahlerup, Peter – 140
Drachmann, Holger – 108
Döllner, Anna Kirstine – 39
Döllner, Carl F. – 39
Ebbestrup, Jens Bang – 49
Edward VII (britisk konge) – 75, 77

- Eigtved, Nikolai – 26
 Elfelt, Peter – 124
 Engelstoft, Laurits – 49
 Ernst August (hertug af Cumberland) – 75
 Eriksen, Vilhelmine – 108
 Esmarck, Lars – 21
 Fichtner-Jensen, Poul – 145
 Fischer-Holst, Tage – 145
 Fjodorovna, Maria (prinsesse Dagmar) – 75,
 78, 81, 83, 108
 Frandsen, Inger – 141, 142
 Frederik IV – 9, 11-16, 19-21, 27, 34
 Frederik V – 11, 24-30, 34, 36, 38, 40, 99, 108,
 187
 Frederik VI – 27, 31, 44, 46
 Frederik VII – 44, 45, 46, 52, 74, 75,
 Frederik VIII – 75, 76, 78, 92, 97, 118, 124, 125
 Frederik IX – 76, 164, 184
 Frederik (dansk arveprins) – 40
 Frederik (dansk kronprins) – 191
 Frederik (landgreve) – 78
 Frederik Vilhelm Carl Ludvig (prins af
 Hessen-Philipsthal) – 46
 Gade, Niels Wilhelm – 101-103
 Gentz, Johan Jørgen – 24
 Georg I (prins Vilhelm) – 75
 Glæsel, Karen – 149, 150
 Gottlob, Kaj – 170
 Grove, Andreas Hjort – 80
 Grundtvig, J. D. N. B. – 71, 72
 Gudmandsen, Hans A. – 122
 Gyldenløve, Ulrik Frederik – 10
 Hage, Johannes – 72
 Hansen, Anne Kirstine – 39
 Hansen, Carl – 130
 Hansen, Dagmar – 96
 Hansen, Hans (Danstrup) – 62
 Hansen, Hans (Fredensborg) – 62
 Hansen, Hans I. – 62
 Hansen, Hans Nikolaj – 124
 Hansen, Henning – 21
 Hansen, Jens – 118
 Hansen, Ole Ferdinand – 94
 Hansen, Orla – 142
 Hansen, Peter ('prinsefar') – 129
 Hansen, Rasmus – 39, 40
 Hansen, Søren – 24
 Hansen, Vilhelm – 81
 Harsdorff, C. F. – 26, 100
 Hartmann, Kurt – 186
 Hassenfeldt, Frederikke – 108
 Haugbølle, Erik – 145, 146
 Hedegaard, Poul – 62
 Hegel, Frederik Vilhelm – 95
 Hegel, Jacob – 95
 Helsted, Eduard – 85, 101, 102, 104
 Helweg, Kim – 191
 Hemming, John – 180, 188, 190
 Henri Marie Jean André de Laborde de
 Monpezat (prins Henrik) – 166, 189, 191
 Hertz, Christian – 39
 Holm, Mogens Ibsen – 29
 Holten, Bo – 191
 Hvid, Cornelius – 10
 Hækkerup, Klaus – 180, 181
 Høedt, Frederik Ludvig – 108
 Høegh-Guldberg, Ove – 27
 Ingrid (dansk dronning) – 21, 164, 166, 189,
 191
 Ipsen, Bodil – 138
 Irminger, V. – 28
 Jensen, I. P. – 131
 Jensen, Johannes – 150
 Jensen, Karen Marie – 150
 Jensen, Sylvest – 161
 Jespersen, Henning Maaløe – 159
 Joachim (dansk prins) – 191
 Johansen, Erik – 159
 Johansen, Gerhard – 150
 Johansen, Jonas – 24
 Johansen, Oskar – 56, 65
 Jonsson, Jon – 79
 Jork, R. W. C. – 69
 Juliane (dansk prinsesse) – 46
 Juliane Marie (dansk dronning) 26-28, 31, 32,
 38, 40-45, 48, 99, 100
 Juul, Ole – 129
 Jørgensen, Jørgen – 62, 64, 163

Keller, Johan Samuel – 24
 Kierkegaard, Søren – 108
 Kirschmer, Hans Henrik – 24
 Kissmeyer, Karl Frederik Heinrich – 61, 83,
 118
 Klopstock, Friedrich – 107, 108
 Kobiesky, Sophie – 108
 Kongslund, Max – 169
 Kongstad, Kristian – 87, 107
 Konstantin II – 165
 Krieger, Johan Cornelius – 13-17
 Kryger, Carl Martin – 130
 Krøll, P. C. – 17
 Kaas, Julius – 41
 Lange, F. – 120
 Larsen, Jørgen – 24, 29
 Larsen, Karl – 163
 Larsen, Lars Johannes Bødtcher – 150
 Larsen, Ole – 30
 Larsen, Ronald – 107, 165, 166
 Larsen, Søren Østrup – 120
 Lehmann, Eduard – 101
 Lemvig, Christen Sørensen – 15
 Lewkovitch, Bernhard – 191
 Liebst, Christian – 64, 118
 Lille Peter – 56, 58
 Lillenthal, Ann Marie – 95
 Linde, Christian – 61, 83, 84, 91, 96, 97, 110,
 112, 113, 117
 Linde, Jørgen – 169, 171, 172
 Lindhberg, Gustav – 86
 Louise (1724-51) (dansk dronning) – 24, 26,
 27
 Louise (1817-98) (dansk dronning) – 74, 75,
 77, 80, 83, 92
 Louise (1851-26) (dansk dronning) – 97, 118,
 125
 Louise Augusta (dansk prinsesse) – 27
 Luck, Wolfgang – 132
 Madsen, Elfrida – 120
 Mansa, Johan Ludvig – 47
 Margrethe II – 166, 188, 189, 191
 Marmillod, Jean Rodolphe Francois 19, 34, 35,
 37, 186-188
 Mathiesen, J. – 117
 Meyer, Elias – 26
 Mikkelsen, Hans Jørgen – 62, 129, 163
 Moltke, Adam Gottlob – 24, 31
 Moltke, Fritz – 67
 Müller, Poul M. – 86
 Mynster, Jacob P. – 51
 Møller, Anne-Cathrine – 38
 Møller, Christian – 24, 41
 Mønsted, Peder – 103
 Nielsen, Anna – 101, 102, 108
 Nielsen, August Edvard Theodor – 62, 111, 124
 Nielsen, Jens Peter – 65
 Nielsen, Knud Rauff – 12
 Nielsen, Marie – 65
 Nielsen, Nicolai P. – 101, 102, 108
 Nielsen, S. – 120
 Nielsen-Jenné, C. – 120
 Nikolai (dansk prins) – 191
 Nikolaj (storfystronfølger til Rusland) – 78
 Oehenschläger, Adam – 101
 Olsen, Christian – 120
 Olsen, Jens – 118
 Olsen, Lars – 118
 Olsen, Ole – 24
 Olsen, Sten – 160
 Oscar II (svensk-norsk konge) – 78, 79
 Paludan, Jacob – 119
 Paludan-Müller, Frederik – 84, 101, 108
 Paulli, Holger S. – 101, 102
 Pfutzner, Johan – 41
 Pedersen, Jens – 24
 Pedersen, Lars – 128
 Pedersen, Peder – 24
 Pedersen, Rasmus – 24
 Petersen, A. – 120
 Petersen, Helmer – 159
 Petersen, Jacob – 9
 Petersen, Johannes – 169
 Petersen, S. H. – 51
 Pilo, C. G. – 25
 Pontoppidan, Erik – 11
 Poulsen, Olaf – 85, 104, 105, 107, 165
 Poulsen, Peter – 120

Quistgaard, Carl Vilhelm – 67, 92
 Rahbek, Knud Lyhne – 100, 101
 Rasmussen, Louise (grevinde Danner) – 44,
 45, 52
 Rasmussen, Ludvig – 92
 Rawert, Ole Jørgen – 29, 40, 41
 Retoft, Ole – 163, 180
 Reumert, Elith – 105
 Reventlow, Anna Sophie Hedvig – 12
 Reventlow, Christian Ditlev Frederik – 27, 31
 Richard zu Sayn-Wittgenstein-Berleburg –
 166
 Risom, Sven – 165
 Rohde, Peter P. – 149
 Rosing, Johanne Cathrine – 99-102
 Rosing, Michael – 99-101
 Rostgaard, Hans – 58
 Rothe, Viggo – 91
 Schepler, F. C. – 162
 Schimmelmann, Ernest – 27
 Schlütter, Poul – 178
 Schou, Christian L. – 69, 118
 Schreck, Sebastian – 24, 28
 Schulin, J. S. – 92
 Schwalbe, August Johan – 118
 Seeger, Valdemar – 58, 64, 65, 107, 109, 186
 Shaw, Charles – 113, 114
 Sophie Amalie (dansk dronning) – 9, 58
 Sophie Caroline (fyrstinde af Ostfriesland) –
 21, 27, 39
 Sophie Christine (markgrevinde af Culmbach)
 – 20
 Sophie Magdalene (dansk dronning) – 21
 Steen, Christian Jacobsen – 42
 Steen, Henriette – 108
 Steen, Jacob Christensen – 41
 Steen, Lars Christensen – 41
 Steen, Peter – 108
 Steenberg, Jan – 109, 168
 Stein, Ludvig – 39
 Steinke, K. K. – 55
 Strandberg, Kaj – 22, 23, 109
 Struensee, J. F. – 27, 35
 Sturtz, H. – 130
 Suchov, Johan – 24
 Sørensen, Henry – 145, 146
 Sørensen, Holger – 152-154
 Sørensen, Marinus – 122
 Thejll, N. – 120
 Thyra (dansk prinsesse) – 75
 Trap, J. P. – 97
 Tøyberg, Christian – 41
 Uhrskov, Svend – 145-147
 Ussing, Abigail – 69
 Ussing, Henrik – 69
 Utzon, Jørn – 158, 175, 177
 Valdemar (dansk prins) – 75
 Voss, Johan Frideric – 59
 Wagner, Svend – 149
 Weicher, Torben – 41
 Wessely, Jane – 45
 Widding, Nan Grüner – 68
 Widding, Søren – 188, 191
 Wiehe, Michael R. – 101, 108
 Wilhelm (dansk prins) – 81
 Winholt, Anne Magdalene – 41
 Winterfeldt, Jørgen Balthazar – 59
 Winther, Christian – 101
 Winther, Harald – 131
 Wolff, V. C. H. – 91
 Zachariae, Francis – 86, 114-116
 Østergaard, Vilhelm – 105

Register over byer, veje og bygninger

- Alderdomshjemmet – 54, 56, 60, 65
Annisse – 128
Asminderød – 9, 11, 16, 17, 19, 34, 40, 42, 43, 48, 51, 53, 85, 91, 109, 114, 115, 118, 134, 135, 158, 167, 169, 171, 181
Asminderød Kirke – 58, 69, 115, 150
Asminderød Kirkegaard – 107, 108
Asminderød Kro – 13, 16, 72, 129, 139, 143, 152
Asminderød Overdrev – 16, 19, 34
Asminderød Præstegaard – 64, 69
Asminderød Skole – 161
Asminderød Sogn – 29, 55, 57, 58, 59, 70, 94, 134, 163
Asminderødgade – 91, 131
Asmundshøj – 158
Bagerdammen – 51
Bagerposten – 50, 51, 112
Bagerstræde – 19, 24, 186
Bagges Minde – 28, 39, 40
Benediktevejsvej – 118, 161
Bernstorff Slot – 74, 92
Birkerød – 70
Bournonvillesvej – 136
Bregentved – 31
Båstrup – 158
Båstrupvej – 158, 159
Chaluphuset – 16
Christiansborg Slot – 165
Christiansro – 95, 96, 149
Christopher Boecks Vej (Gartnerstræde) – 50, 51, 112, 133, 173, 174, 186
Dannevang – 158, 159
Danstrup – 50, 62
Dageløkkevej – 142
De Lindhbergske Jorder – 86
Den Danske Kapellanbolig – 28
Den Gamle Købmandsgaard – 28, 170, 171
Den Pontoppidanske Gaard – 120
Den Winterfeldt-Vossiske Stiftelse – 59
Domestiklængen – 16, 108
Dorotheaslyst – 28, 41
Dronning Louises Allé – 83, 86
Græsted – 10, 70
Ebbekøb – 58
Endrup – 158, 167
Endrup Skole – 161
Endrupvej – 40, 144, 145
Esbønderup – 70
Esrum – 29, 66
Esrum Kloster – 30
Esrum Sø – 9, 10, 12, 16, 17, 51, 59, 78, 103, 147, 148, 161, 179, 191
Fattig- og Forsørgelsesanstalten (Asyl for Alderdomsunderstøttede) – 59, 60, 64
Florahøj – 102
Floras Eje – 41
Fredensborg Bio – 182-184
Fredensborg Centralskole – 118, 120, 131, 152, 161, 164
Fredensborg Lund – 61
Fredensborg Politistation – 143, 147, 148, 185
Fredensborg Skole – 49, 51, 120, 161
Fredensborg Slotskirke – 59, 76, 166, 187

- Fredensborg Station – 81, 83, 84, 86, 91, 98,
112, 116, 125, 149, 157
- Fredensborg Søpark – 159, 160
- Fredensborghusene – 177
- Fredensborgvejen – 34-37, 186-188
- Frederiksberg Slot – 13, 44
- Frederiksberg (Hillerød) – 34, 90
- Frederiksberg Amt – 14, 132, 188
- Frederiksberg Slot – 12, 13, 15, 44, 51, 52
- Frederiksyndest – 136
- Frederiksyndestvej – 155
- Gartnergrunden – 173, 174, 176, 177
- Gilleleje – 70
- Granbohus 95, 96
- Gribskov – 51, 105, 150
- Grønholt – 90, 111, 181
- Grønholt Mose – 142
- Grønholt Sogn – 48, 51, 55, 57, 59, 70, 94, 134
- Haslev – 31
- Havremagasinet – 40, 183
- Hegels Minde (Overberider Neppes Gaard) –
95, 120, 176, 177
- Hellerup – 90
- Helsingør – 49, 69, 88, 89, 90, 94, 131, 142,
166, 169, 177, 185
- Helsingør Retskreds – 69
- Helsingørsvej – 34, 35, 39, 40, 61, 85, 96, 173,
185
- Hesselrød – 34
- Hillerødvej – 34, 35, 39, 87, 96
- Hirschholm (Hørsholm) – 21, 34-36, 90
- Hirschholm Slot – 34
- Holmens Kirke – 166
- Holte – 90, 92
- Humle Bio – 184
- Humblebæk – 11, 62, 72, 105, 113, 114, 135,
141, 150, 159, 163, 181, 185
- Humblebæk Havn – 148, 163
- Humblebæk Station – 148
- Ib Andersens Vej – 61
- Jernbanegade – 19, 24, 27, 28, 29, 35, 49, 50,
61, 86, 87, 91, 95, 116, 120, 121, 124, 131,
132, 147, 149, 157, 162, 164, 168, 170,
170-173, 176, 182, 186, 189
- Jernbanehotellet (Frihedslund) – 38, 94, 110,
112, 120, 137, 138, 152, 153, 164, 183
- Jæggergaarden – 27, 28, 50, 61
- Kancellihuset – 16, 21, 191
- Karlebo – 70
- Kastanievej – 136, 161, 169
- Kejserensvej – 24, 29, 80, 82, 117, 118
- Kejserens Villa – 82
- Kildehøj – 28, 41
- Kingohusene – 177
- Kirkeleddet – 158
- Kirkeledshuset – 10, 11, 12, 16, 19, 91
- Kobæk Vig – 10
- Kong Christians Allé – 86
- Kongebroen – 189, 191
- Kongstadhus – 95, 96
- Krogerup – 135, 144
- Kronborg – 34-36
- Kronborg Amt – 10, 14
- Kronborg Len – 58
- Kronborg Port – 10
- Kronborg Teglværk – 14
- Kronborg Rytterdistrikts Birk – 66
- Kronborg Østre Birk – 66, 67
- Kronprinsensvej – 21, 24
- Kronprinsessevej – 86, 94, 152
- Kuppelsalen – 15, 126, 166
- Kvistgård – 90, 92
- København – 34, 36, 44, 48, 49, 51, 55, 70, 77,
78, 80, 87, 89, 90, 92, 94, 97-102, 108, 120,
126, 141, 142, 145, 155, 157, 163, 165, 166,
179, 180, 183
- Langedam – 112, 120
- Langerød – 118, 135
- Liebsts Købmandsgaard – 36
- Lille Rolighed – 38, 41
- Lille Wendorf – 85, 86
- Lillerød – 90, 92
- Lundely – 61
- Lunden – 19, 112
- Lyngby – 90, 92
- Lystholm – 158
- Lønholt – 62, 64, 72, 118, 142, 143
- Marienglæde – 39

Marinelligangen – 105
 Mårum – 10, 70
 N. W. Gades Vej – 67
 Nivå – 14, 90
 Nivågaard – 72
 Nyhus – 120
 Nyrup – 27
 Nødebo Holt – 147, 148
 Nødebo Overdrev – 180
 Nødebo Sogn – 180
 Nørredam – 116, 118
 Nørredamsvej – 133, 158
 Olaf Poulsens Allé – 12, 86, 102
 Ole Udriders Vænge – 85, 86
 Orangeriet – 16
 Ottekanten – 26, 75, 126
 Paludan-Müllers Vej – 136
 Parkvej – 134, 135
 Passagen – 186
 Prinsen (Den Nye Kro) – 18, 19, 39, 40, 49,
 72, 108, 122, 129, 152, 183
 Rejsestalden – 17, 18, 39
 Rogaarden – 10, 11, 16, 19
 Rosen – 48
 Rosenborg Slot – 13
 Rosingsvej – 173, 176
 Roskilde – 42, 43
 Runddelen – 52, 186
 Salem – 94
 Skipperallé – 19, 24, 69, 104
 Skipperhuset – 16, 75, 77, 79, 189
 Skovly – 122
 Sladrerækken – 120
 Sletten – 11, 14, 113, 114, 129, 150, 181
 Sletten Havn – 148, 163
 Slotsgade – 17-19, 21, 24, 28-30, 33, 35-42, 66,
 67, 69, 85, 102, 105, 107, 108, 120, 122,
 183, 186, 188, 189
 Slotsvænget – 61
 Smøgen – 24, 186
 Snekkersten – 92
 Sorgenfri Slot – 39
 Sparepenge – 12, 14
 Stationsvej – 40, 84, 91, 96
 Store Kro (Slotskroen) – 16, 17, 19, 39, 40, 72,
 86, 102, 107, 108, 118, 120, 150, 165, 166, 183
 Søborg – 10, 70
 Søholm – 62, 133, 150
 Søpavillonen – 152
 Sørup – 78, 103, 118, 158, 167
 Tehusene – 148
 Terrasserne – 61, 67, 69
 Tinghuset – 67, 68, 117
 Tinghusvej – 27, 30, 56, 58, 60, 64, 95, 118,
 122, 123, 173
 Torvet (Lille Torv) – 176, 177
 Tutten – 152
 Vandtårnet – 60, 111, 112
 Vedbendhuset – 148, 149
 Veksebo – 108, 145
 Vibenshus – 34, 35
 Vilhelmsro – 158
 Villa Bournonville (Sommerlyst) – 35, 40
 Villa Gallina – 28, 39, 51, 102, 104
 Villa Zoar – 69
 Villa Østrup (Carolineslyst) – 105, 107, 165
 Wiedeweltsvej – 24, 29
 Østrup – 9-12, 14, 19, 24

Liste over de kunstnere, hvis frimærker er brugt som indledning til hvert kapitel

Blandt de kunstnere, der har haft tilknytning til vores kommune, er der en del, der har gjort deres til, at vi dagligt har små kunstværker mellem hænderne. Penge og frimærker – to ting vi ikke kan undvære – og af de ti lokale frimærkekunstnere, der er repræsenteret i bogens kapitler, har tre også tegnet pengesedler.

Indledning.
Bassford / Mörck Ferslew. 2001.
Martinus William Ferslew (1801-1852).
Tegnede det første frimærke i Danmark 1851.
Lokal kunstner.

Kapitel 1.
Mads Stage.
Fredensborg Slot. 1994.
Lokalt motiv

Kapitel 2. Des Asmussen (1913-).
Gjellerup kirke. 1990. En af Danmarks bedste arkitekturtegnere.
Lokal kunstner

Kapitel 3.
Karen Westman (1916-1970). Landhusholdningsselskabet. 1969.
Ornamental og lyrisk grafiker.
Lokal kunstner.

Kapitel 4.
Martinus Ferslew (1801-1852).
2 S. 1851.
Lokal kunstner, se indl.

Kapitel 5. Johan Alkjær (1939-). Nyboder 350 år. 1981. Har tegnet vores nuværende mønter og pengesedler. Lokal kunstner

Kapitel 6. Jens Rosing (1925-). Rundetårn. 1968. Tegner især grønlandske motiver.
Lokal kunstner.

Kapitel 7. Hans Tegner (1853-1963). Chr. IX. 1906. Tegnede 5-kronesedlen 1898, 36 frimærker og illustrerede bl.a. H.C. Andersen og Holberg. Lokal kunstner.

Kapitel 8. Frede Christoffersen (1919-1987). Meteorologisk Institut. 1972. Især kendt for sine billeder af sole. Lokal kunstner.

Kapitel 9. Ib Andersen (1907-1969). Pindsvin. 1975. Tegnede vores gamle pengesedler: portræt- og landskabsserien med bl.a. Plovmanden, senere maleri- og dyreserien med karussen, sommerfuglen, firbenet og egerret. Lokal kunstner.

Kapitel 10. Johan Alkjær (1939-). August Krogh. 1980. Lokal kunstner, se kap. 5.

Kapitel 11. Ib Andersen (1907-1969). Katte. 1975. Lokal kunstner, se kap. 9.

Kapitel 12. Margrethe II (1940-). Femte maj 1945-1985. 1985. Lokal kunstner.

Kapitel 13. Arne Ungermann (1902-1981). Nordisk reklame. 1991. Bl.a. kendt for "Palle alene i verden", "Okker Gokker" og "Abel Spendabel". Lokal kunstner.

Kapitel 14. Foto: Jens Lindhe. Graver: Martin Mörck. Fredensborg Terrasser. 2002. Motiv af Utzons huse. Lokalt motiv.

Kapitel 15. Ib Andersen (1907-1969). Danish Air Lines. 1991. Lokal kunstner, se kap. 9.

Den seneste bog om Fredensborgs historie blev udgivet i 1937, og der har således længe været behov for en ny og opdateret fortælling om byens historie.

Bogen indeholder dels en samlet historie om Fredensborg fra grundlæggelsen i 1722 og udviklingen frem til i dag, dels en række emneorienterede kapitler om f.eks. fattighjælp og socialforsorg, Fredensborgs tidligste lokalforvaltning, Fredensborg som stations- og rekreationsby i det 19. århundrede, kunstnerne og foreningslivet, besættelsen under 2. Verdenskrig samt nybyggeriet og moderniseringen i bymidten.

Bogens forfatter er gymnasielærer og uddannet som cand. mag. i historie og samfundsfag på Københavns Universitet

